

Christian Løchsen Rødsrud

Fattige graver – komplekse ritualer?

Rituelle uttrykk og endringsaspekter i jernalderens begynnelse
belyst gjennom graver i Østfold.

Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi
Universitetet i Oslo
IAKK, Det historisk filosofiske fakultet
Vår 2003

© Christian L. Rødsrud. All rights reserved.

2. opplag 2003

Oslo

Forsidebilde: Fra Artelius (2000:224)

”Det handler om totaliteten av kirkegården,
og om styring av det offentlige rom.
Da kan ikke alle gjøre som de vil.”

Anne Vedum, Bærum Kirkelige Fellestråd. Aftenposten 24.11.2002

Forord

Det er mange som fortjener en takk for at dette arbeidet endelig har latt seg fullføre. Først vil jeg takke min veileder Lotte Hedeager som har en særlig evne til å inspirere og oppmuntre, og fordi hun alltid gir raske tilbakemeldinger. Til tross for litt skepsis til det noe spinkle kildematerialet i begynnelsen, har hun alltid latt meg beholde troen på at oppgaven kunne gjennomføres. En stor takk går også til Håkon Glørstad og Jes Martens som har lest igjennom tidligere versjoner av oppgaven, og gitt meg både faglige tilbakemeldinger og litteraturtips. Per Erik Gjesvold takkes fordi han ga en uvurderlig hjelp med å klargjøre kart i en hektisk innsjutt. Jeg er likeledes takknemlig overfor Hege Damlien og Ole Kjos, som helt siden grunnfag har vært delaktig i felles diskusjoner og studentliv, men spesielt fordi de har hjulpet meg med korrekturlesning i tiden før innlevering. Ellers vil jeg takke alle medstudenter for en fin og lystbetont studietid, og min mor og far fordi de alltid har støttet meg i min utdanning.

Den siste og største takken går likevel til min kjære Grethe, som har støttet meg gjennom den siste hektiske perioden. Du har også vært til uvurderlig hjelp når det gjelder korrekturlesning, og faglige diskusjoner. Du kjenner oppgaven like godt som meg nå, og har vært av avgjørende betydning for mine tolkninger fordi jeg har benyttet deg som sparringspartner i forståelsen og bruken av Giddens begreper.

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1 INNLEDNING	3
KAPITTEL 2 TIDLIGERE FORSKNING OG NYE TILNÆRMINGER.....	5
2.1 Kronologi.....	5
2.2 Forskningshistorie.....	6
2.3 Nye tilnærminger - Problemstilling.....	10
KAPITTEL 3 MATERIELL KULTUR OG STRUKTURERINGSTEORIEN	13
3.1 Struktureringsteorien	14
3.2 Materieell kultur	16
3.3 Rutiner og taus diskurs.....	17
KAPITTEL 4 MATERIALPRESENTASJON OG ANALYSE.....	19
4.1 Østfolds topografi.....	20
4.2 Feltene.....	20
4.2.1 Gunnarstorp.....	21
4.2.2 Hunn.....	22
4.2.3 Store-Dal	23
4.2.4 Ula.....	25
4.2.5 Opstad	26
4.2.6 Graver fra andre kontekster	27
4.3 Analyse av gravene	27
4.3.1 Ytre gravform.....	29
4.3.2 Indre konstruksjonselementer.....	30
4.3.3 Gravgodset	33
4.3.4 Materiale fra andre kontekster.....	35
4.3.5 Det brente beinmaterialet	36
4.3.6 Flere begravelser i samme anlegg, parteringsmerker og dyrebein	39
4.3.7 Avsluttende betraktninger om gravskikken.....	41
4.4 Sammenlikninger.....	42
4.5 Kildekritikk.....	45
KAPITTEL 5 ER ANLEGGENE EGENTLIG GRAVER?.....	46
5.1 Kenotafer.....	46
5.2 Etnografiske ideer.....	47
5.3 Avdøde som et rituellet måltid.....	48
5.4 Altere.....	51
5.5 Bautasteiner	52
5.6 Domarringar	53
5.6.1 Datering av domarringar	54
5.7 Oppsummering	55
KAPITTEL 6 OVERGANGEN MELLOM BRONSEALDER OG JERNALDER.....	57
6.1 Et kunstig skille?	57
6.1.1 Branngravskikk	58
6.1.2 Gravfelt	59
6.1.3 Kontinuitetstrekk.....	60
6.2 Tidlig jern.....	62
6.2.1 Innflytelse utenfra	62
6.2.2 De tidligste sporene av jern i Skandinavia	64
6.2.3 Skandinavisk produksjon	67
6.2.4 En endringsfaktor	68
6.3 Struktureringsteori og overgangen fra bronse til jern – et spørsmål om endring versus kontinuitet.....	71

KAPITTEL 7 TEORETISK TILNÆRMING OG TIDLIGERE TOLKNINGER.....	73
7.1 Religion.....	73
7.2 Beskrivelser av kremasjon i de skriftlige kildene	74
7.3 Branngravskikken i lys av tidligere tolkninger.....	76
7.3.1 Pionerarbeid	76
7.3.2 En mellomøra	79
7.3.3 Post-prosessuelle tolkninger.....	80
7.4 Riter og myter.....	83
7.4.1 Liminalitetsriter.....	85
7.4.2 Performance-teori, fruktbarhet og manipulasjon av fellesskapet	87
7.4.3 Ritualene og Østfolds gravfelt.....	89
7.4.4 Den rituelle prosessen	90
7.4.5 Rituell endring.....	94
7.5 Hellig sted – ritualer.....	95
7.5.1 Gravplasser og hulveier.....	98
7.6 Oppsummering.....	99
KAPITTEL 8 TOLKNING AV RELIGION OG RITUALER.....	100
8.1 Branngravskikken, ilden og evigheten.....	100
8.2 Vanekult	102
8.3 De dødes makt og deres farlige krefter	102
8.4 Ritualene og struktureringsteorien.....	103
8.4.1 Rituell kompleksitet og endring	104
8.4.2 Ritualet og kollektivet	106
8.5 Samfunnstolkninger ved hjelp av struktureringsteorien.....	108
8.5.1 Jernets introduksjon og samfunnsmessige endringer	109
8.8 Avsluttende bemerkninger.....	112
PRIMÆRLITTERATUR.....	114
LITTERATURLISTE	115
APPENDIKS	127

Kapittel 1 Innledning

I denne oppgaven problematiseres og diskuteres begravelsesritualer i førromersk jernalder. Dette er en periode hvor lite funnmateriale, uanselige graver og få spor etter bosetning har fremmet tolkninger om krisetid og nedgangsperiode. Det er imidlertid påtakelig at denne perioden fremstår så lite markant, plassert som den er mellom to perioder preget av blant annet stor funnrikdom og eksponerende graver. Likevel er det trekk ved det førromerske materialet som gir et sterkt uttrykk. Dette gjelder først og fremst de store gravfeltene og den uniformitet som tidligere har dannet grunnlag for fortolkninger av det førromerske samfunnet som egalitært og uten store statusforskjeller (for eksempel Shetelig 1913:125, 129; Bjørn 1926:58). Likevel fantes det strømninger i tiden som dannet klangbunn for store samfunnsmessige endringer i den etterfølgende romertid, og kan tyde på at samfunnet har vært mer komplekst enn gravene gir uttrykk for ved første øyekast. Gravfeltene utgjør hovedtyngden av materialet fra førromersk jernalder og vil danne bakgrunnen for fortolkninger i denne avhandlingen. Gjennom et fokus på ritualene som handling og uttrykk, og derigjennom som en integrert del av samfunnets sosiale diskurs tror jeg nye aspekter ved perioden kan komme frem. Samtidig vil en vektlegging av de samfunnsmessige endringene gi ritualene en fortolkningskontekst, og fremme en tilnærming hvor dualiteten mellom handling og struktur vil være fremtredende. Jeg vil derfor forsøke å belyse dette komplekset av graver gjennom en slik teoretisering, fordi forskningen tidligere har stagnert i tolkninger som krisetid og egalitet grunnet at materialet er lite egnet for tradisjonelle analyser av kronologi og typologi, eller analyser av sosial differensiering og politiske forhold.

Som utgangspunkt har jeg valgt feltene Gunnarstorp, Hunn, Opstad, Store Dal og Ula fra Ytre Østfold fordi det her finnes et rikt materiale i tillegg til at feltene er faglig utgravd og godt publisert. Jeg vil også foreta noen sammenlikninger med andre områder for å vise eventuelle forskjeller og likheter. Fyn er i den sammenheng valgt som hovedområde på grunn av sitt omfattende gravmateriale, gode publikasjoner samt mange likhetstrekk i gravskikken (Albrechtsen 1954), men også svenske undersøkelser vil trekkes inn.

Med disse gravene som utgangspunkt vil jeg konsentrere diskusjonen rundt de rituelle aktivitetene tilknyttet døden. Et fokus vil rettes mot endring versus kontinuitet, og materiale

fra både yngre bronsealder og overgangen til romertid er inkludert for å gi et mer langsiktig perspektiv. Denne diskusjonen vil også løftes opp på et mer generelt samfunnsmessig plan, hvor jeg vil se utviklingen i samfunnet i relasjon til de rituelle aktivitetene. Her vil jeg især vektlegge introduksjonen av jernet som parameter for samfunnsutvikling, og sammenlikne denne med utviklingen i gravskikken og ritualene knyttet dertil.

Kapittel 2 vil danne utgangspunktet for tilnærmingen til det førromerske materialet i Østfold. Gjennom en belysning av forskningshistorien vil det komme frem hvilke problemstillinger som tidligere har vært interessante og hvilke tolkninger som har blitt fremmet. Kronologiske spørsmål vil også bli tatt opp. I kapittel 3 skisseres det teoretiske grunnlag denne avhandlingen hviler på. I kapittel 4 presenteres det arkeologiske materialet og dermed de fem feltene materialet er hentet fra. Gjennom analyse av gravenes morfologi, gravgods og beinmateriale kommer periodens gravskikk til syne. Med utgangspunkt i dette kapitlet diskuteres anleggenes funksjon og kompleksitet i kapittel 5. For å sette materialet og perioden i en kontekst drøftes i kapittel 6 overgangen mellom bronsealder og jernalder med vekt på endring og/eller kontinuitetsfaktorer. Jernets inntreden og de samfunnsmessige endringene det medførte spiller en viktig rolle, og parallelliseres med gravskikken. I kapittel 7 redegjøres det for teorier omkring, og tolkninger av, religion og ritualer, som også blir brukt til å fortolke materialet. I kapittel 8 videreutvikles tankene fra tidligere kapitler og det fremsettes en tolkning av ritualene og deres rolle i førromersk jernalder, sett i lys av den samfunnsmessige konteksten.

Kapittel 2 Tidligere forskning og nye tilnærminger

Førromersk jernalder er antakelig den minst undersøkte perioden av jernalderen i Norge.

Dette skyldes trolig at funnene er ganske få og gjenstandsfattige, hvilket har medført at de er vanskelige å datere og få forskere har hatt noen spesiell interesse for perioden (se også Wangen 1999:56-64). De fleste funn er dessuten kommet mer eller mindre tilfeldig for dage, og man har få enhetlige utgravninger av så vel periodens graver som boplasser. Til tross for dette finnes det nok av spor som forteller at førromersk jernalder ikke nødvendigvis var en periode preget av tilbakegang og frafall som enkelte forskere har ment.

2.1 Kronologi

Helt frem til i dag har treperiodesystemet som originalt ble innført av Oscar Montelius vært den periodeinndelingen som hovedsakelig har vært benyttet av skandinaviske arkeologer i studiet av førromersk jernalder (Martens 1997:9). Montelius (1893) var inspirert av tysk arkeologi (for eksempel Tischler 1885), men nordiske former var grunnlaget for inndelingen. Periode I var påvirket av Hallstattkulturen, mens II og III var influert av La Tène. I Tyskland ble det også foretatt en tredeling av førromersk jernalder, og fra utgravninger i det østlige Hanover-området fikk periodene navn etter viktige funnsteder som Jastorf, Ripdorf og Seedorf (Schwantes 1909). Forskere over hele Nord-Europa forlot ganske tidlig denne periodeinndelingen til fordel for en todeling, en tidlig ikke influert av og en sen klart influert av La Tène kulturen (Martens 1997:9). Dette kan man se i verker som *Vorgeschichte des Kreises Stormarn* (Hingst 1959:48-50) og oversiktsverket *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit* (Hackmann 1961).

Allerede i 1913 var Håkon Shetelig (1913:117-143) inne på tanken om at førromersk jernalder bare skulle deles inn i to perioder, men likevel valgte han å benytte seg av Montelius' inndeling. Grunnen til Sheteligs skepsis var nok vanskeligheten med å overføre dette treperiodesystemet på nordisk materiale, og Holger Arbmann (1934) i Sverige og Johannes Brøndsted (1960[1940]) i Danmark gikk senere over til en todeling. Treperiodesystemet ble generelt ikke benyttet før det ble gjenintrodusert av Carl Axel Moberg (1941) og Carl Johan Becker (1961). Becker mente at periode II vanskelig kunne spores i graver, men at den var tydelig tilstede i boplass- og depotfunn. Grunnlaget for hans arbeide var en meget omfattende analyse av keramikk. Da Erling Albrechtsen (1954; 1956; 1968; 1971; 1973) utga sine verker *Fynske jernalderfunde I – V* brukte han også et treperiodesystem for inndeling av førromersk

jernalder. Albrechtsens kronologi er selvstendig utviklet og samsvarer ikke med Beckers kronologi for Jylland. Inspirasjon fra det nordeuropeiske todelingssystemet kan spores i Erik Nyléns (1955) arbeider på Gotland og til en viss grad i Norge der Erik Hinsch foreslo en todeling i 1951. Kjerstin Cullberg (1973) har også foreslått en inndeling av det svenske materialet i to perioder. Likevel har man inntil nå stort sett benyttet det gamle treperiodesystemet til tross for at periode II har vært en form for ”missing link” (Martens 1997:9). Nylig har Jes Martens (1997:107-137) vist at periode II er det han kaller en ”phantom period” som ikke eksisterer. I en annen artikkel har han introdusert en ny inndeling i to perioder for Nord-Jylland (Martens 1996). Denne todelingen vil benyttes i denne oppgaven (se appendiks 1).

2.2 Forskningshistorie

Den første arkeolog som anslo jernalderen til å begynne før Kristi fødsel var Emil Vedel (1872), som på bakgrunn av forskning på historiske folketall på Bornholm anslo at jernalderen hadde begynt ca. 100 f.Kr. I 1873 hevdet Anders Lorange (1873), til tross for at det enda ikke var kjent oldsaker som kunne settes i forbindelse med førromersk jernalder, at det fantes jernbrukende folk i Norge før innflytelsen fra den romerske kultur var nådd frem. Som argument for sitt syn brukte han enkle graver som gjerne ikke inneholdt daterbare oldsaker. Ingvald Undset (1881:427-428) gikk siden imot Lorange teori og hevdet at det ikke fantes noen jernalder i Norge før romertid. Han forsøkte å bevise dette ved å referere til en gravhaug fra Hedmark der artefakter fra bronsealder og romertid var funnet sammen og i følge ham måtte være lagt i jorden samtidig. Siden er det fastslått at det han refererer til er et blandet funn (Nybruget 1978:5). Undsets (1881) arbeid ble utført på bakgrunn av funnene fra Hallstatt og La Tène, og han mente at Norden var påvirket av La Tène kulturen i århundret før og etter Kr.f., men at det kun for Bornholms del hadde gitt utslag i en fullt utviklet jernalderkultur. I resten av Norden regnet han med en forlenget bronsealder frem til Kristi fødsel. Gustav Mørch (1902) var til dels enig med Undset, men satte jernalderens begynnelse til 300 f.Kr. Han hevdet at bronsealder- og La Tène-kulturen levde side ved side inntil romertiden tok over for begge. Oscar Montelius (1893) ble etter hvert en inspirasjon for norske arkeologer da han hevdet at hele Norden hadde hatt en førromersk jernalder. Gabriel Gustafson (1906) var den første som sluttet seg til Montelius’ treperiodesystem i sin *Norges Oldtid*, der han gir en kort gjennomgang av de eldste funnene fra Norges jernalder. Andreas M. Hansen (1907) gikk like etter tilbake til Undsets oppfatning.

I den tidligste forskningen ble det lagt vekt på at gjenstander skulle passe inn i kronologisk/typologiske rekker. På grunn av datidens nasjonalistiske strømninger var det gjerne de gildeste funnene det ble fokusert mest på for å underbygge nasjonal identitet gjennom forestillinger tilknyttet forfedre. De førromerske funnene var få og lite anseelige og i den sammenheng lite anvendelige.

Den påfølgende kulturhistoriske perioden i arkeologien fokuserte også på gjenstandsstudier og funnomstendigheter, samtidig som skriftlige kilder gjerne ble forsøkt applisert på arkeologisk materiale. Funntomhet, konsentrasjon av graver langs kysten og reduksjon av antall gjenstander i gravene ble tolket som forandringer eller omveltninger i det daværende samfunnet. Dette ble gjerne forsøkt forklart utfra ytre årsaker. Rudger Sernander (1910) tolket Fimbulvinteren fra den eldre Edda som en beretning om klimaforverring i tidlig jernalder der levevilkårene ble vanskeligere og førte til masseutflytting. Arkeologiske undersøkelser, især gjennom naturvitenskapelige metoder som pollenanalyse, har siden funnet spor etter ekspansjon innen både fedrift og jordbruk i perioden (Myhre og Øye 2002:82-83, 98-101). Sune Lindquist (1920) fremsatte noe senere teorien om Kelterhansaen, som tok utgangspunkt i at kelterne i det 5. århundre ekspanderte fra sine kjerneområder i Sentral-Europa mot både nord, sør, øst og vest. Dette førte til at de etter hvert brøt de gamle handelsforbindelsene mellom Nord-Europa og Middelhavslandene slik at bronsetilgangen stoppet opp. Også han prøver således å få de skriftlige kildene til å passe med den materielle kulturen. Et motargument er at de tidligste jerngjenstandene ser ut til å være importsaker fra nettopp middelhavslandene (Nybruget 1978:154-157).

Håkon Shetelig (1912;1913) var den første i Norge som laget en samlet oversikt over de fremkomne funn fra førromersk jernalder. Både Bjørn Hougen (1924) og Anathon Bjørn (1927) var opptatt av den nevnte funntomheten, og foreslo at mange branngraver uten diagnostiske artefakter kunne dateres til perioden. De hevdet også at de fleste flatmarksgraver, samt alle grove situlaformede leirkar, kunne dateres til førromersk jernalder (Hougen 1924: 8-21; Bjørn 1926: 53-59). Johannes Bøe (1931:1-2) behandlet senere eldre jernalders keramikk, og viste at de grove, situlaformede karene holdt seg uforandret frem til ca. 400 e.Kr., og flere kar måtte redateres til romertid. Bjørn (1927:29) stilte seg avvisende til at en klimaforverring eller Kelterhansa kan ha påvirket funnbildet, og skrev at: *"Funnenes tilsynelatende fravær gir ingen grund til en slutning om en også manglende befolkning"*. Anton Wilhelm Brøgger (1925:136) delte til dels Undsets gamle synspunkter. Han benektet ikke at det fantes oldsaker

som kunne dateres til århundrene før Kristus, men hevdet at først da jernet trengte inn i hele redskapskulturen og overflødiggjorde annet materiale kunne man snakke om en jernalder. ”Møtet med den romerske kultur er det store gjennombrudd”, skrev han (Brøgger 1925:138). At de eldste jernsakene var nesten utelukkende smykker og draktutstyr av fremmed opprinnelse, ble brukt som belegg for dette synet. Nettopp det å påvise kulturkontakter var et tidstypisk trekk for den kulturhistoriske arkeologien, og Brøgger (1911) hadde da også tidligere vist gjennom undersøkelse av førromerske funn fra Rogaland, at materialet demonstrerte en klar tilknytning til det jyske og slesvig-holsteinske materiale, og mindre tilknytning til østskandinavisk kulturområde. Carl-Axel Moberg (1941:84-86) mente også å kunne se et skille mellom funn fra Øst-Norge og Vest-Norge. De østnorske viste en påvirkning fra Sverige, Gotland og områdene øst for Oder, mens det vestnorske syntes å være nærmere knyttet til Jylland og Nordvest-Tyskland.

Det tok så nesten ti år før noen gjenopptok arbeidet med perioden, men det var da også et ganske omfattende og betydningsfullt arbeide Erik Hinsch (1950; 1951) nedla. Han delte førromersk jernalder inn i to perioder, og gjorde også et forsøk på å sette opp en kronologi og typologi for førromerske leirkar. Noen år senere skrev Erling Johansen (1955:178-236) en artikkel som viste at ikke nødvendigvis alle flatmarksgraver med brente bein ukritisk kunne plasseres i førromersk jernalder. De fleste funnene han gjennomgikk viste seg å tilhøre senere perioder av jernalderen. ”Keramikk uten dekor er meget vanskelig å datere, og enkeltskår funnet uten kontekst kan tilhøre en hvilken som helst periode av jernalderen” (Johansen 1955:217).

En publikasjon som bidro til ny innsikt i perioden var Arne Skjølsvolds: *Et keltertids klebersteinsbrudd fra Kvikne* (1970) fordi den viste at samfunnet var nådd et høyt teknologisk nivå med storskala produksjon. Gjennom sitt fokus på det økonomiske aspektet, bar denne publikasjonen bud om de nye trendene som begynte å gjøre seg gjeldende i arkeologien på 70-tallet. Det økonomiske aspektet ble sett som overordnet for eksempel politikk og religion. Den prosessuelle arkeologien vektla i stor grad statistikk og modellbruk for å forstå det arkeologiske materialet, og en sterkere tilknytning til naturvitenskapens objektivitet skapte nye resultater. Oddmunn Farbrege (1973) anvendte naturvitenskapelige metoder da han tolket mangelen på graver fra førromersk tid og sannsynliggjorde at kullgroper datert ved ¹⁴c uten annet innhold var graver, samtidig som han konkluderte med at få funn skyldtes en ”fattig” gravskikk. Revolusjonerende metoder som pollenanalyse og radiokarbondatering

gjorde det lettere å datere funn fra perioden, men allikevel ble det ikke produsert noe større verk før Per Oscar Nybruget (1978) sørget for en ny gjennomgang av det østnorske materialet. Han tok opp spørsmålet om funntomheten på nytt, gjennom et studium av gjenstandstyper og gravskikk. Han ville forsøke å gi en samlet oversikt over funn som kunne dateres til førromersk jernalder, samt finne ut om det lot seg gjøre å spore lokale forskjeller og kulturkontakter. Til tross for at han tok naturfaglige resultater i betraktning og gikk ganske statistisk til verks var ikke Nybrugets avhandling entydig prosessuell, men fremviste også kulturhistoriske trekk.

Boplasser var allerede begynt å dukke opp gjennom Gudmund Hatts (1957) undersøkelser i Nordvest-Jylland fra 1926-1938, og Becker (1965; 1968; 1971) fortsatte denne forskningen særsomt gjennom utgravningene av Grøntoft. I senere tid er hus fra førromersk jernalder også avdekket ved blant annet Hodde (Hvass 1984; 1988). Funn av bosetning fra perioden i østlandsområdet er svært sjelden. Det er imidlertid funnet et par hus fra overgangen yngre bronsealder – førromersk jernalder på Opstad i Tune (Løken 1978) og Skulberg i Spydeberg (Løken et al. 1996), samt at det i et videre perspektiv er funnet flere hus i Oddernes, Aust-Agder (Rolfesen 1976). I Rogaland har det også etter hvert dukket opp en del større førromerske bosetningsområder gjennom utgravninger på Forsandmoen (Løken 1978, 1992; Reiersen 2002). Christopher Prescott (1986) har skrevet om sen steinbrukende fase i høyfjellet, og bidro dermed til viten om utmarksområder som ikke tidligere var kjent for å ha funn fra førromersk jernalder. Funn av depoter fra perioden opptrer svært sjeldent til tross for at den foregående yngre bronsealder er svært rik på slike. De eneste kjente er noen leirkar fra Rogaland, en torque fra Hedmark samt seks skjeletter i myr fra Hedmark (5) og Østfold (1) (Nybruget og Martens 1997:74). Likevel er gravmaterialet foreløpig den viktigste materialkategorien man har å støtte seg til innen denne periodens forskning.

Av nyere dato er Lars Piløs hovedoppgave (1989), men som han selv hevder, forsøker han å gi en kulturhistorisk tolkning av spor etter menneskelig aktivitet fra førromersk jernalder. Dermed gir ikke denne avhandlingen noe nytt bidrag til den førromerske forskningen i form av en reaksjon på prosessuelle tolkninger. Den forholder seg heller ikke til samtidens teoretiske strømninger innenfor blant annet strukturmarxisme, der ideologi og makt var sentrale temaer. Pilø (1990; 1991) har også i artikkelform gitt en oversikt over funn fra Sørvest-Norge og diskutert dateringen av klebersteinsgjenstander, i tillegg til å vise at bosetningen har vært mer omfattende enn tidligere antatt. På 80- og 90-tallet er det også utført

noen arbeider som har tatt for seg hele gravfelter der det finnes flere førromerske graver. Dette gjelder felter som Hunn (Resi 1986), Ula (Vibe Muller 1987) og Gunnarstorp (Wangen 1999). I 1997 kom en ny gjennomgang av funn fra Norge i forbindelse med periodens kronologiske problemer (Nybruget & Martens 1997: 73-90). Det siste bidraget er gjort av Jes Martens (2000) i form av en artikkel med utgangspunkt i funnet fra Rør, hvor han også trekker inn andre skandinaviske funn av gjenstander med zoomorf utsmykning. Foreløpig er førromersk jernalder, med unntak av Wangens (1999) tolkning av Gunnarstorp, nærmest uten bidrag fra den post-prosessuelle arkeologiens sterkere vektlegging av forhistorisk forestillingsverden, religion og ritualer.

2.3 Nye tilnærminger - Problemstilling

Ved undersøkelse av gravenes plassering finner man at de ofte er knyttet til større felt med stor innbyrdes kompleksitet. Riktignok har Jes Martens (1998:160) demonstrert at gravene ligger enkeltvis i visse perioder på Nord Jylland, men i Østfold er tilknytningen til felt tydelig. Et kildekritisk problem er naturligvis vanskelighetene med å lokalisere enkeltliggende flatmarksgraver. Feltene er gravplasser som hovedsakelig består av branngraver og som gjerne har kontinuitet over lengre deler av forhistorien. Mitt fokus vil være på helheten fremfor enkeltgraven, og jeg vil bruke tilnærminger rundt religion, ritualer og hellige steder for å oppnå en ny innsikt. Jeg vil komme inn på nyere teoretiske aspekter som kan være til hjelp ved en analyse av et slikt materiale, og som kan åpne for nye tolkninger. Som nevnt, har tidligere forskning stagnert fordi materialet er lite og ”fattig”. Jeg tror det er mulig å si noe mer om gravene i førromersk jernalder, og et utgangspunkt for analysen av gravfelter er at gravmateriale og gravskikk er uttrykk for en symbolsk kommunikasjon av og mellom de gjenlevende aktørene i en rituell kontekst, spesielt i forhold til guddommer og forfedre, men også innad i samfunnet.

Gravene kan betraktes som markører og symboler overfor samfunnet og de gjenlevende. En faktor som vil være av betydning i den forbindelse er bruken av ideologi og markering av identitet. Innen arkeologien har det vært forsket mye på status i deponeringsøyeblikket, og i tidligere arkeologiske undersøkelser (for eksempel Binford 1971) antok man gjerne at kompleksitet i gravskikk tilsvarte kompleksiteten i den sosiale organisasjon i det gitte samfunnet. Michael Parker Pearson (1982) tok til motmæle mot denne teorien, og viste gjennom studier av gravskikk i det moderne Cambridge at i sterkt differensierte samfunn kan

gravskikken likevel være egalitær. På 80-tallet ble arkeologer influert av andre teoretiske retninger som strukturalisme og marxisme, og ved hjelp av disse retningenes metodebruk mente man å kunne si andre ting om gravene, eksempelvis at de kunne brukes som en aktiv strategi hvor en elite tilfører den materielle kulturen ideologiske verdier for å legitimere sin egen posisjon (DeMarrais et al. 1996). Dersom en endring i materialet kan spores, kan det altså tolkes som en forandring i det ideologiske uttrykk. Et eksempel på dette kan være at en ny elite prøver å etablere seg ved å innføre en ny skikk, eller på annen måte markere seg i forhold til allmennheten. I den post-prosessuelle arkeologien fulgte endrede oppfatninger av gravfunnene og deres tolkninger, med større vekt på det religiøse aspektet (Hodder 1991:121-180; Solberg 2000:30-31; Trigger 1996:251-253). Et forhold tilknyttet dette er gravene som mediator og symbol for det overnaturlige og menneskenes religiøse forestillinger. Graven er en del av et ritual og sees på som en overgangsrite, der den døde befinner seg i den liminale fase mellom livet og døden (van Gennep 1960 [1909]; Turner 1967). Mitt fokus og min problemstilling er knyttet opp til disse tankene, med gravfeltet som et sted i sentrum knyttet til kommunikasjon mellom de døde, de levende og gudene.

Levningene etter graven er det arkeologen sitter igjen med når han/hun studerer materialet, men jeg tror at ritualet har vel så stor, eller større, betydning enn selve gravmonumentet. Deponeringen er kun en liten del av selve ritualet rundt den døde. Jeg mener derfor at det i visse situasjoner ikke har vært nødvendig å markere graver visuelt, utførelsen av rituelle handlinger kan ha vært det viktige. I lys av denne rituelle konteksten, vil det ligge muligheter til å si noe om religion og religiøse forestillinger. Jeg vil forsøke å fortolke hva som kommuniseres gjennom gravritualer i tiden rundt førromersk jernalder ved å analysere graver og deres innhold, eller eventuelle mangel på innhold. Ved å fokusere sterkere på ritualene, vil jeg hevde å kunne kaste nytt lys over den praksis som har funnet sted på gravfeltet, og på de religiøse forestillinger som har eksistert i samtiden, noe som igjen vil kunne medføre en bedre forståelse av det forhistoriske samfunnet. For å forklare hvordan ritualene kan brukes for å opprettholde eller endre samfunnsstrukturen, vil antropologisk ritualteori og Giddens struktureringsteori stå sentralt. Ved å fokusere på ritualenes funksjon er det mulig å tilnærme seg hvilken tankegang disse ritualene kan ha representert.

Analogier fra religionshistorie og antropologi kan ha mye å tilføre fordi nye ideer utover det man umiddelbart ser ved å studere et begrenset materiale synliggjøres. Nettopp dette gjelder spesielt i førromersk tid da det arkeologiske materialet er særdeles lite og uanselig. I

forbindelse med gravarkeologi vil også bruken av hellige steder være av relevans. Om ikke graven i seg selv forteller så mye er det kanskje mulig å si noe om selve stedet og hvorfor man finner stedskontinuitet over lang tid. Det er lite sannsynlig at valget av plass har vært tilfeldig, og stedet har trolig hatt en betydning for samfunnet både religiøst og sosialt. Hvordan bruken av en gravplass viser kontinuitet gjennom lange perioder av forhistorien er et tema jeg vil forsøke å trenge dypere inn i. Jeg forutsetter at opprettholdelsen av hellige steder, som symboliserer religiøse forestillinger og dermed menneskenes verdensforståelse, også kan ha virket strukturerende på samfunnet.

Kapittel 3 Materiell kultur og struktureringsteorien

Det arkeologiske kildematerialet er intensjonelle og uintensjonelle spor etter handlinger. I studiet av graver er det bare de materielle levningene etter ritualene, samt deler av, eller hele gravmonumenter, som er igjen fra forhistorisk tid. Likevel er det i hovedsak monumentet og dets innhold, og hvordan dette kan brukes til å analysere teknologisk nivå, økonomi samt sosial og politisk organisering som har vært i sentrum for forskningen. Til tross for at den handlingskategorien man kommer i kontakt med ved studiet av graver, ritualene, i aller høyeste grad må sies å være en del av en religiøs kontekst, har likevel analyser av religion ikke før i de seneste årene vært gjenstand for særlig arkeologisk interesse. Mitt fokus vil være knyttet spesielt opp mot det religiøse perspektivet, men dette kan likevel ikke forstås uten å betrakte det som i kontekst. Derfor vil også andre deler av samfunnslivet komme inn i mine betraktninger og fortolkninger.

Enhver tolkning av et arkeologisk materiale er avhengig av et teoretisk grunnlag. Slutningene fra den materielle kulturen til en forståelse av samfunnet, og derigjennom ideologiske og religiøse sfærer, skjer gjennom analogier, sammenlikninger og tankeslutninger. I dette kapitlet vil det teoretiske grunnlaget bak min forståelse av samfunnet presenteres. Senere i oppgaven, i forbindelse med tolkning av ritualer, vil det også anvendes flere andre teorier for å forstå de mer detaljerte uttrykkene. Mitt utgangspunkt er å finne i Anthony Giddens (1979; 1982; 1984) struktureringsteori. Giddens (1984:162-165) hevder at et samfunn ikke kan defineres ut fra de tradisjonelle oppfatningene som ofte tar utgangspunkt i klart avgrensede enheter, og mener at samfunnet heller bør sees som sosiale system som igjen må forstås på bakgrunn av andre sosiale systemer. ”*Societies then in sum are social systems which stand out in bas-relief from a background of a range of other systemic relationships in which they are embedded. They stand out because definite structural principles serve to produce a specifiable overall clustering of institutions across time and space.*” (Giddens 1984:164). Innbakt i denne samfunnsdefinisjonen ligger struktureringsteorien som vil forklares nedenunder.

Strukturbegrepet er kommet fra strukturalismen, en av inspirasjonskildene for den post-prosessuelle arkeologien. Strukturalismen henter sin modell fra språkstudiet, der teoriene til Ferdinand de Saussure (1974 [1916]) danner det grunnleggende fundamentet. Det var Claude Lévi-Strauss (1986[1963]) som sto for omformingen av strukturalismen til en mer generell kulturteori. Teorien kan forklares ut fra to hovedprinsipper. For det første at mening skapes

gjennom forskjeller og kontraster mellom tegn. Dette innebærer at kulturelle fenomener får mening gjennom organisasjon i kontrasterende kategorier, eller såkalte binære opposisjoner som liv og død, mann og kvinne eller natur og kultur. Selv det mest praktiske og funksjonelle kan være underlagt symbolske forestillinger. Det andre forholdet var distinksjonen Saussure hadde gjort mellom tale og språkssystem, der tale er måten mennesker bruker språket, mens språkssystemet er de skjulte reglene som styrer måten vi snakker på. Denne distinksjonen finnes i alle uttrykksformer, og gir dermed rom for individets handlinger innen et gitt underliggende system/regelverk: *"Som strukturteori er strukturalismen basert på antakelsen om at også ikke-språklige fenomen, som slektskap, matskikker, myter og materiell kultur, kan bli analysert som språk. Med andre ord, at de kan ses som meningsbærende strukturerte systemer med en underliggende grammatikk"* (Olsen 1997:195). Lévi-Strauss (1986[1963]) forsøker å forklare teorien ved hjelp av myter. Han viser hvordan mytene kan være lokale uttrykk for en større og ubevisst struktur, slik at myten må forstås i forhold til andre myter, men også som en del av språket.

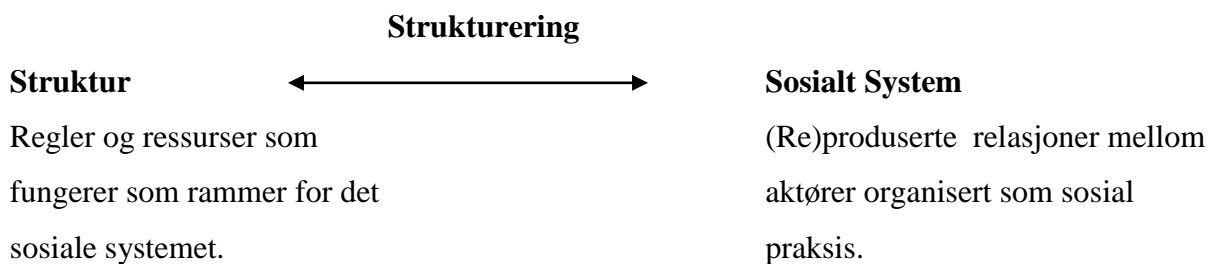
3.1 Struktureringsteorien

Giddens (1979; 1982; 1984) har nettopp strukturalismen som utgangspunkt for sin struktureringsteori, og sistnevnte kan sees på som en videreutvikling av førstnevnte. Teorien er utviklet for å forstå forholdet mellom menneskelige handlinger og sosiale strukturer, og å overskride skillet mellom disse. Gjennom denne teorien kan det altså bli lettere for oss som arkeologer å forstå forholdet mellom den materielle kulturen vi finner spor etter og mennesket og dets handlinger.

Kjernen i Giddens (1984:1-25) teori er selve *struktureringsbegrepet*. Han tar utgangspunkt i både strukturalismens "underliggende systemer", og funksjonalistenes forståelse av struktur som en form for mønster av sosiale relasjoner eller sosiale fenomen. Struktur forklarer han blant annet som det eksisterende mønster av regler og ressurser innenfor et samfunn (sosialt system), men også som resultatet av handlinger innenfor dette samfunnet. Heller enn å ha en fastlåst struktur, fremviser samfunnet (det sosiale systemet) visse egenskaper basert på strukturelle prinsipper (Giddens 1984:17). Innenfor dette systemet handler aktørene eller agentene, som jeg i likhet med Giddens her vil bruke synonymt. Det vil si at menneskene utøver sine daglige gjøremål, enten de er av spesiell karakter eller av rutinemessig art, noe Giddens (1984:5-14;xxiii) holder for å være like viktig. Ved å fokusere mer på verdier og

normer hos agenten, fremfor systemet eller strukturen, har han forsøkt å åpne ytterligere for individets handlingsmuligheter.

Giddens ser ikke sosial strukturering som en statisk situasjon, men vektlegger strukturenes dobbeltsidige mening, som både virkning og årsak: *“One of the main propositions of structuration theory is that the rules and resources drawn upon in the production and reproduction of social action are at the same time the means of system reproduction (the duality of structure)”* (Giddens 1984:19). Sagt noe enklere struktureres individets handlinger av strukturer i samfunnet, samtidig som individets handlinger virker inn på strukturen i et gjensidig strukturingsforhold. De sosiale strukturene står i et gjensidig forhold til menneskelige handlinger, slik at de både blir en betingelse for og et resultat av handling (Olsen 1997:165). Videre forklarer Giddens(1984:25) at strukturene blir både et medium for og et resultat av adferd, og representerer både begrensninger og muligheter. Følgende modell kan også bidra til en bedre forståelse:

Den gjensidige struktureringen beskrives også av Giddens (1984:xx) med et klassisk strukturalistisk utgangspunkt, nemlig motsetningen mellom subjektivismen og objektivisme. Med begrepet subjektivismen menes vektlegging av menneskets bevissthet og intensjonalitet i forklaringen av samfunnsprosesser (aktørorientert), mens objektivisme på sin side fokuserer på de utilsiktede konsekvensene av handling (strukturorientert). Alene fungerer ingen av disse som en fullverdig forklaringsmodell, ifølge Giddens, men ettersom de på hver sin side har gode poenger forsøker han å koble dem sammen i en syntese. Både effekten av individets handlinger og de sosiale strukturene står i et gjensidig forhold til hverandre. Ian Hodder (1991:56) anser også effekten av å betrakte en helhet innenfor bestemte gitte koder, fremfor å fokusere på hvert enkelt subsystem for seg selv som et klart fremskritt i arkeologien. Forskjellige kategorier, som materiell kultur og menneskelig aktivitet (begravelse, bosetning, handel osv.), kan være påvirket enten av de underliggende strukturer eller av hverandre, oppsummerer han. Også Bjørnar Olsen (1997:166) lar seg inspirere av Giddens, og uttaler at

et samfunn aldri vil være statisk på grunn av den gjensidige virkningen mellom handling og struktur. Både uforutsette og forutsette konsekvenser av handling vil på sikt bidra til at strukturene endres, noe som danner et nytt grunnlag for handling.

Det er ikke aktørens intensjoner som kommer sterkest til uttrykk i struktureringsteorien. Giddens (1984) mener i den forbindelse at mennesker handler ut fra bare en delvis kunnskap om det sosiale og kulturelle system de opererer innenfor. Effektene av våre handlinger går langt utover det som er tilsiktet, og derfor kan ikke menneskelig intensjon alene forklare samfunn eller historie. Når individet handler kan det oppstå ikke intensjonelle konsekvenser, som også bidrar til å danne ramme for andre handlinger, produksjon og reproduksjon av den sosiale strukturen (Giddens 1982:28).

3.2 Materiell kultur

Den materielle kulturen er arkeologiens egentlige kildegrunnlag og omfatter sider ved våre omgivelser som er skapt og påvirket av mennesker enten det er gjenstander monumenter eller liknende. Hodder (1991:6) vektlegger den materielle kulturens aktive, innovative rolle når han skriver: *”Material culture does not just exist. It is made by someone. It is produced to do something. Therefore it does not passively reflect society – rather it creates society through the actions of individuals.”* Materiell kultur er altså meningsbærende, og i den post-prosessuelle arkeologien har individet kommet stadig mer i sentrum for tolkninger av atferdsmønstre og samfunnsliv. I den forbindelse er det tidligere nevnt hvordan aktørens handlinger kan få uforutsette konsekvenser. Det behøver ikke ligge en klar intensjon bak handlingene fra starten av, og dermed kan handlingene få konsekvenser som på forhånd ikke var planlagt (Giddens 1984:8-14). Den materielle kulturen er dermed påvirket gjennom det gjensidige forholdet mellom aktør og sosial struktur, slik at utilsiktede konsekvenser kan medføre at materiell kultur kan få en helt annen betydning enn hva som var tiltenkt i gjerningsøyeblikket. Idéer, verdier, tradisjon og myter blir materialisert til gjenstander og monumenter, og gjennom denne påvirkningen oppstår deres fysiske realitet slik samfunnet forstår den. Slik blir gjenstandene symboler som representerer noe utover seg selv, og de blir en måte å strukturere verden på (DeMarrais et. al. 1996).

3.3 Rutiner og taus diskurs

Ut fra dette er menneskelig praksis et kjernepunkt for å forstå relasjonen mellom individ og samfunn, da nettopp praksisen er med på å reprodusere den sosiale strukturen (Giddens 1984:xxii). Videre legger Giddens (1984:xxiii) vekt på den praktiske bevisstheten, som omfatter den kunnskap om verden aktørene har rundt seg, men som de likevel ikke kan gi uttrykk for. Den må skilles fra det som er bevisst eller ubevisst. Den praktiske bevisstheten gjør seg gjeldende i dagliglivets handlinger, eller de vanemessige handlinger som Giddens (1984:xxiii) kaller *rutiner*. *Rutinene* sees på som svært viktig for å forstå den regelmessige produksjonen og reproduksjonen av den sosiale strukturen. Den danner grunnlaget for vedlikeholdelsen av det sosiale livet, og ligger inkorporert i den praktisk bevisstheten (Giddens 1984:xxiii).

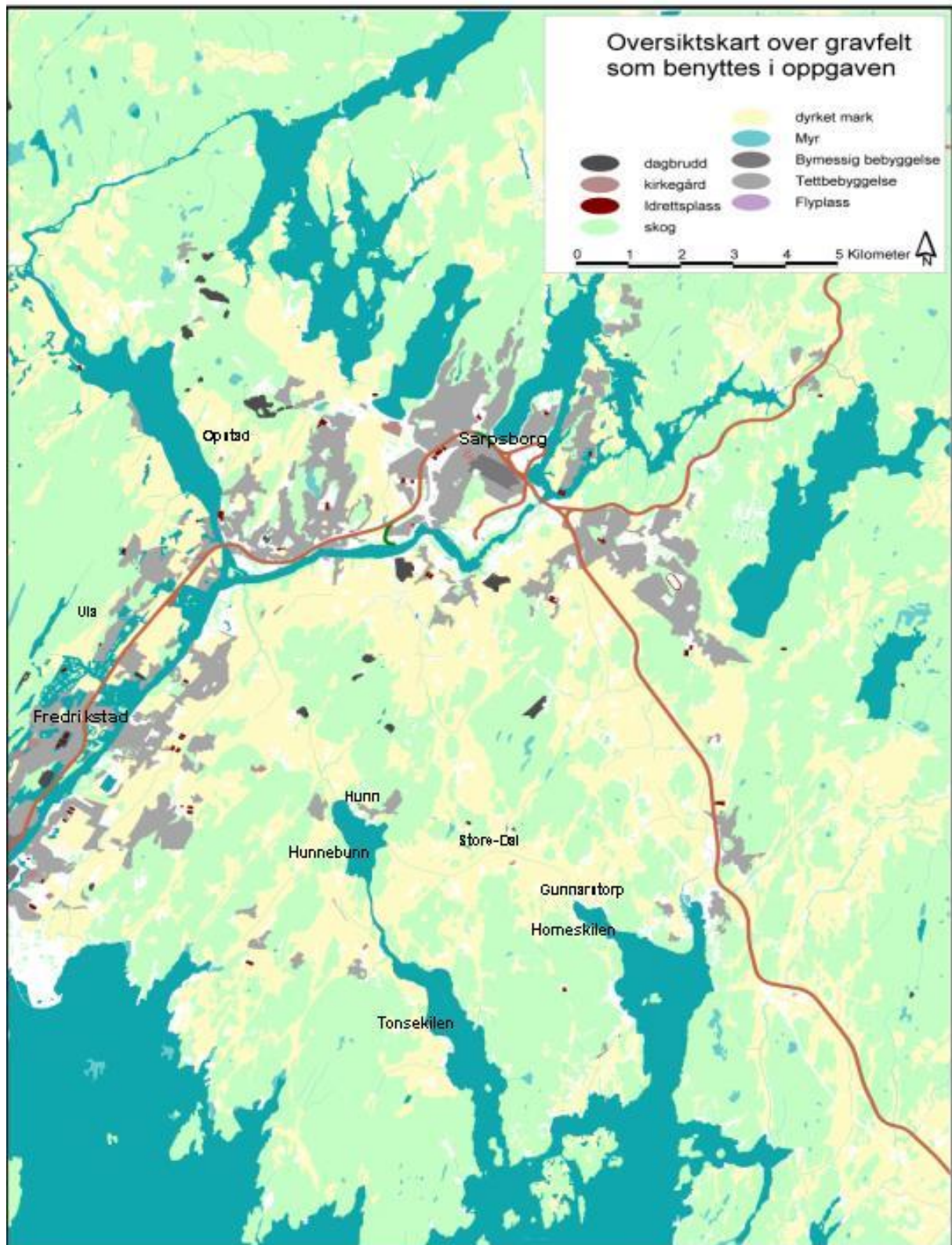
I forbindelse med rutinene må man ikke glemme den gjensidige struktureringen. De naturlige og menneskeskaptede omgivelsene danner rammene rundt samhandling mellom mennesker (Giddens 1984:xxiv-xxv, 119). Oppdeling og avgrensing av omgivelsene inngår i de rutinemessige handlingene, og er slik en del av den sosiale (re)produksjonen. På samme måte som struktur og praksis er gjensidig strukturende, virker omgivelsene inn som både en skapende og begrensende faktor for praksis. Ved å se omverdenen i tråd med teorien om sosial strukturering, der omgivelsene er strukturende for og blir strukturert av praksis, peker Zannette Tsigaridas (1996:23) på at mennesker skaper og er skapt av normer rundt sin egen handling. Heller ikke den materielle kulturen må reduseres til rene reflekser eller konkretiseringer av abstrakte strukturer eller sosiale meninger, hevder Olsen (1997:209). Den materielle kulturen inngår i et dialektisk forhold mellom sosiale strukturer og menneskelig praksis.

Organiseringen av rommet er, som forklart over, kulturelt konstruert, og fungerer strukturende på aktørens handlinger. Elementer som bygninger, plasser og monumenter, såvel som mindre gjenstander, er med på å definere rommet og virke inn på aktørens handlingsmønstre. Samtidig er handlingene med på å bekrefte og reprodusere den romslige organiseringen. På denne måten fungerer den materielle kulturen som en *taus diskurs*, eller en ikke-verbal kommunikasjon (Olsen 1997:217). Begrepet *taus diskurs* er lånt av Pierre Bourdieu (1977), og forklares som et kunnskapsfelt som ikke er verbaliserbart, og dermed sjelden bevisst. Et viktig spørsmål er om den materielle kulturen bare har én mening dersom de som produserte den var denne bevisst. Skal man følge Giddens teori om uintensjonelle

konsekvenser forklart over, er det ikke nødvendigvis slik. Materiell kultur kan sies å stilltiende være med på å naturliggjøre kulturelle verdier og adferd. Sammenlikner man dette med Saussures (1974[1916]) språklære er den materielle kulturen en tekst som får betydning gjennom å bli lest. Materiell kultur er ikke produktet av et samfunn eller av tenkning, men et medium for sosial praksis som inngår i og strukturerer denne praksis (Olsen 1997:219).

Materiell kultur må oppfattes som symbolsk i form av sin *tause diskurs*. Dette betyr at den ikke-verbalt kommuniserer en mening overfor aktørene i samfunnet fordi den gjennom tidligere handlinger er tillagt et meningsinnhold. Symbolikken i den materielle kulturen virker igjen tilbake på aktørene og deres handlinger. De arkeologiske spor blir gjenstand for tolkninger av fortiden, noe som kan skje fordi vi tillegger gjenstander og monumenter en symbolsk betydning samtidig som vi forutsetter at samtiden også gjorde det. Symbolet er alltid åpent for endringer, gjennom strukturering og reproduksjon av handling og struktur. Konteksten symbolet står i blir derfor viktig, og Hodder (1991:143) definerer konteksten som *"the totality of the relevant environment"*. Frans-Arne Stylegar (1997:71) er langt på vei enig med Hodder og hevder at man må forstå kulturen, som han forstår som *"rammeverket av mening og intensjon som strukturerer handling"*, for å tolke graver. Et poeng må altså være å forsøke å tenke seg inn i de holdningene som eksisterte i det forhistoriske samfunnet. I min tolkning av graver blir det dermed det førromerske samfunnet som er konteksten, og det blir viktig å se en sammenheng mellom dette samfunnet og den materielle kulturen. Jeg vil forsøke å trekke inn flere deler av samfunnslivet (sosial organisering, bosetning og teknologisk nivå), men det religiøse aspektet blir det vesentligste ettersom gravene utgjør hovedkilden til studiet av førromersk tid.

Kapittel 4 Materialpresentasjon og analyse

Kartverket er produsert med lisens ved institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, UiO MAD12002/R129728.

4.1 Østfolds topografi

Navnet Østfold kommer av ordet *Fold(in)*, det gamle navnet på Oslofjorden og henspeiler på beliggenheten øst for denne. Det er Norges sørøstligste fylke og ligger mellom Oslofjorden i vest og riksgrensen til Sverige i øst. Fastlandet tilhører grunnfjellet, og man har et skogkledd og småkupert åslandskap. Terrenget i ytre Østfold varierer mellom flate leirsletter, morenerygger og fjelldannelser. Søndre Østfold er et lavlandsområde på østsiden av Oslofjorden, med en kystlinje karakterisert av øyer, nes, fjorder og kiler.

Da isen trakk seg tilbake etter siste istid ble mektige løsavsetninger avsatt på havbunnen som den gangen utgjorde store deler av Østfold. Ut mot kysten ligger avsetningen kalt *Ytterraet* eller *Onsøy-Borge trinnet*. Det består av fjell omgitt av løsmasser/morene avsatt under siste istid, et karakteristisk landskapstrekk i ytre Østfold (Olsen og Sørensen 1993). Det finnes tre store gravfelt innenfor et avgrenset område langs *Ytterraet*, som antakelig hadde beliggenhet langs en fjordarm i subatlantisk tid (Resi 1986:19 og der anført litteratur). Dette er Gunnarstorp (Wangen 1999), Hunn (Resi 1986) og Store-Dal (Petersen 1916). Noe lenger inn i fylket, men fremdeles i forbindelse med *Ytterraet* ligger de to feltene Ula (Vibe Müller 1986) og Opstad (Løken 1978). Med henvisning til det økonomiske kartverket, fremhever Resi (1986:19, pl.86-88) at de store gravfeltene beliggenhet er velegnet for en utpreget kombinasjonshusholdning, ettersom det fantes åkerjord, ferskvann, beitemarker, fiskevann og jaktstogger i umiddelbar nærhet. Erling Johansen (1951) har også antydning en mulig havn på grunnlag av nærheten til fjorden, samt at landferdselsårer kan ha hatt betydning for feltenes plassering (Johansen 1954). Det er nemlig registrert hulveispør på nesten alle de største feltene langs raet.

4.2 Feltene

I det følgende vil jeg beskrive de fem store feltene som vil stå sentralt i undersøkelsen, Gunnarstorp, Hunn, Store-Dal, Opstad og Ula. De tre førstnevnte ligger i dag langs Oldtidsveien, en viktig ferdssåre gjennom landskapet i dagens samfunn. Muligens kan hulveispør som er registrert på feltene tyde på at de også tidligere har vært plassert i nærheten av viktige ferdssårer. Den nokså jevne avstanden mellom de tre feltene kan tyde på at disse tre områdenes brukere grenset mot hverandre, og med unntak av noen få åsrøyser er det ingen synlige fornminner mellom Store Dal og Hunn (Resi 1986:19). De to andre feltene, Ula og

Opstad, ligger som tidligere nevnt noe lenger inn i fylket (se kart). Til tross for at det ikke er funnet samtidig bosetning tilknyttet feltene, er det nærliggende å tenke seg en relativt stor bosetning som også var brukere av gravfeltene.

4.2.1 Gunnarstorp

Gravfeltet Gunnarstorp, Sarpsborg kommune, ligger på et i dag skogdekket høydedrag 250 meter nordvest for gården Gunnarstorp Søndre (g.nr. 1015/1). Gravfeltet er anlagt nordøst-sørvest på en grusterrasse i sørhellingen av høydedraget. Den sørlige delen av gravfeltet, som er utgravd og fjernet, lå ytterst på terrassen mellom 32 og 39 meter over havet, mens de nordlige delene som fremdeles er bevart ligger opp mot 50 meter over havet. (Wangen 1999:7). Feltet er altså ikke totalgravd, men anses likevel for å være representativt fordi gravmaterialet er datert over et stort tidsrom sentrert rundt førromersk jernalder. På grunnlag av sin gjennomgang av all dokumentasjon om feltet har Vivian Wangen (1999:76) kommet frem til at 153 konstruksjoner kan betegnes som anlegg, og 147 av disse ble utgravd. Videre er det påvist graver i 67 anlegg, hvorav seks inneholdt mer enn en grav. 74 anlegg hadde ingen spor etter begravelse, dersom en grav defineres som et sted der skjelettrestene etter en avdød deponeres, og seks anlegg hadde dårlig bevaringstilstand.

36 daterte anlegg vil direkte kunne brukes til denne oppgaven fordi de har en sikker datering og kan analyseres utfra dette. 90 anlegg er usikkert daterte, men vil inngå i diskusjonen, og det samme gjelder for 39 av anleggene som ikke har fått c-nummer. Mange forskjellige anleggstyper opptrer på Gunnarstorp; flest steinlegginger, men også røyser, bautaer, steinheller samt en steinsetting. Ytterligere 16 steinsettinger er registrert nord for utgravningsområdet. Steinleggingene tar mange former, hvorav flest runde. De finnes også som ovale, trekantede, firkantede og halvmåneformede, mens andre igjen er mer uregelmessige. De fleste anleggene har kantkjede, mens noen har jevn eller ujevn avgrenset ytterkant. I tillegg er noen av anleggene markert enda sterkere i ytterkant, enten ved bautasteiner, kantsteiner eller hjørnestein. *Sentrumsmarkering* finnes på om lag en tredjepart av anleggene.

58 graver inneholdt nok bein til at Per Holck kunne uttale seg om de døde kjønn og alder. 29 ble kjønns- og aldersbestemt og 29 ble kun aldersbestemt. Det viste seg å være påfallende mange kvinner (21) i forhold til menn (8), samt at det var en stor andel barn i forhold til aldersfordelingen (12 av 58) (Wangen 1999:94-95). Noen graver inneholdt i tillegg dyrebein.

Det er funnet oldsaker i 48 graver. I alt var det 38 graver med leirkar, 11 kunne rekonstrueres og var antakelig satt ned hele og brukt som urner, mens 26 antakelig var knust før de kom i graven. Materialet er hovedsakelig fra uornerte og forholdsvis tykkveggede leirkar med grovt kvartsmagret gods. Bøe (1931:12, 14) mener at denne typen gods kan stamme fra 500 f.Kr. – 400 e.Kr. De 11 sammenlignbare karene viser stor formvariasjon (Wangen 1999:106), to dateres til romertid, seks i perioden 840 f.Kr – 20 e.Kr. og tre er udaterbare. Det er også funnet oldsaker av metall og bein/gevir på plassen. To graver skiller seg ut med relativt mange oldsaker, hvorav den ene også er den eneste på feltet med redskap/våpen, disse er begge datert til romertid. Bortsett fra keramikken ser materialet fra yngre bronsealder og førromersk jernalder ut til å være smykker og draktutstyr.

12 graver kan dateres på bakgrunn av gjenstandsfunn, men det er også foretatt 22 ¹⁴c dateringer av trekull som antas å være fra kremasjonsbålet. Disse prøvene fordeler seg i tiden mellom ca. 800 f.Kr. og ca. 300-tallet e.Kr., med en hovedvekt i eldre førromersk jernalder, i likhet med gjenstandsmaterialet (Wangen 1999:135). Røysene ligger i en bue rundt feltets ytterkant, og de to største røysene lengst sør har vært markerte punkter i terrenget. Steinlegginger med bautasteiner ligger i nordvest, mens enkeltstående bautaer finnes i nordøst. Det finnes ikke noe mønster for hvordan gravene fordeler seg med henhold til tidsperioder (Wangen 1999: Fig. 4.23).

4.2.2 Hunn

Hunngravfeltene, Sarpsborg kommune, ligger i stigende terreng fra 20 – 50 meter over Hunnebunnens vannoverflate (Resi 1986:7). Gravminnene er fordelt på tre felter: Hunn nordre (g.nr. 56/1) – *vestfeltet*, Hunn østre (g.nr. 58/1) – *midtfeltet* og Hunn søndre (g.nr. 57/1,2) – *sydfeltet*. *Vestfeltet* omfatter 60 synlige gravminner, *midtfeltet* 43 og *sydfeltet* 48 per 1951-52. Feltene ligger i skogsterreng på morenejord, og det gjenstår fremdeles å undersøke om gravfeltene har bestått av flere gravminner og har dekket et større område enn det moderne registreringer viser.

19 graver har, i følge Resi (1986), en sikker datering, og videre er det 12 graver som er usikkert daterte, men som likevel kommer med i denne oppgavens diskusjon. Gravene forekommer i anleggstyper som hauger (både primær og sekundærgraver), røysar, flatmarksgraver, bautaer, steinlegginger og steinsettinger. Steinleggingene nevnes her for å

vide mangfoldet, men er ikke med i katalogen fordi ingen av dem har en presis datering. De tre steinleggingene har *kantkjede* og *sentrumsmarkering*. Det er også registrert to graver med bautastein uten datering, samt sju steinsettinger (Resi 1986:63-85). Hertil må det bemerkes at ingen av anleggene over har grav. I årene 1998, 1999 og 2001 ble det utført ytterligere gravninger på Hunn, og fem nye steinlegginger ble avdekket (Prescott et. al. 2002). Disse må også regnes under kategorien anlegg uten grav.

Branngravskikken er den dominerende på feltet, tre graver på Hunn inneholdt muligens skjelettbegravelser, men ingen bein er bevart i disse gravene. 12 graver inneholder brente bein, tre inneholder brente dyrebein, mens resten av anleggene ikke inneholdt bevarte beinrester. Generelt var det lite bein bevart i gravene (under 100 gram), men sju graver inneholdt en stor nok mengde til nærmere identifikasjon (34, 46, 47, 48, 49, 50 og 51). Alle er aldersbestemt.

Oldsaker ble funnet i 23 anlegg, mens 8 var funntomme. Keramikk er den vanligste funngjenstanden, men kun tre kar har kunnet rekonstrueres helt eller delvis. Disse tre karene kommer alle fra graver som er datert til eldre romertid (B1 el. B2). Det var lenge en teori at leirkarene fra Hunn var importkar fra Jylland (Bøe 1931), men A. M. Rosenqvists senere sammenliknende undersøkelser av mineraler fra norsk og dansk sand i magringsmaterialet viste at de ikke er produsert i Jylland, men antakeligvis er lokalprodukter. Dette kan tyde på at det er snakk om en mobilitet av ideer og personer fremfor en import av leirkar (Resi 1984: 51-53). Utenom leirkarene er det funnet en rekke oldsaker av materiale som bein, bronse, jern og gull. Det går nokså tydelig fram at det er flere gravgaver i form av personlig utstyr i gravene fra romertid. 11 graver er datert på bakgrunn av gjenstandsfunn, og fire er datert etter ¹⁴C-analyse. Horisontalstratigrafisk viser gravene at på *vestfeltet* finnes graver fra romertid til vikingtid, på *midtfeltet* har en graver fra bronsealder og eldre jernalder, mens steinringene på *sydfeltet* er forsøkt datert til førromersk jernalder (dette feltet er imidlertid også benyttet i yngre jernalder).

4.2.3 Store-Dal

Store-Dal, Sarpsborg kommune, er det siste av de store feltene langs Oldtidsveien på *Ytterraet*. I nordvestlig retning fra Horneskilen strekker en lav og bred dalstrekning seg opp mot gården Lille-Dal. Herfra hever terrenget seg bratt opp mot Store-Dal gårdene (32 meter over havet), og det er på denne høyden at gravhaugene er plassert (Petersen 1916: 4). Feltet

ligger Øst -Vest i lengderetning og haugene samles i timeglassform med konsentrasjoner i hver sin kant. Jordsmonnet er overalt løs sandjord og det fantes 173 hauger, samt tre bautasteiner hvorav 115 ble systematisk undersøkt (Petersen 1916:4). 11 anlegg er datert slik at de vil kunne brukes i analysen, men jeg vil også nevne 38 udaterte hauger som muligens kan tilhøre samme tradisjon. De fleste haugene på feltet er rundhauger (153) av varierende størrelse. Det finnes også 19 langhauger, en trekantet haug og tre bautaer. Haugene har, i følge Petersen (1916:60), enten vært bygd av ren sandjord eller de har en steinrøys som kjerne. Noen hauger hadde fotkjede, og mange hadde en stein på toppen (oftest en oval rullestein). Funnene på feltet strekker seg fra århundret f. Kr. til niende århundre e. Kr., men det som utmerker seg på feltet, og brukes i denne analysen, er de prektige funnene fra eldre romertid.

Branngravskikken er også på dette feltet den vanligste, men her finnes også skjelettbegravelser (54, 57 og 63). Skjelettbegravelsene ser ut til å ha vært skåret ned i jorda (Petersen 1916:60). Skjelettene er stort sett dårlig bevart eller ikke tilstedeværende.

Brannbegravelsene ser ut til å dele seg i to typer urnebegravelser og brannflak (eventuelt urne som står i et brannflak), hvorav en liten overvekt av brannflak. Per Holck (1986) har analysert det osteologiske materialet fra Store-Dals branngraver og funnet en fellesbegravelse (54) med to menn og en kvinne, i tillegg til to mannsgraver (58 og 62) og en kvinnegrav (60). Resten av gravene regnes som ukjente. De osteologiske kjønnsbestemmelsene ser ikke ut til å skille seg fra kjønnsbestemmelse av gravgodset.

Alle dateringene fra gravplassen er basert på gjenstandsfunn, da det foreløpig ikke er analysert noe av det kullet som innkom ved gravingen. Gravplassen særpreges av et stort antall leirkar, men også av at gravene ofte er rikt utstyrt med gjenstandskategorier som smykkesaker, våpen og redskaper i materiale av bein, gull, sølv, glass, bronse og jern. Det forekommer ganske alminnelig at den døde her har fått med seg personlig gravgods. Dette skiller feltet fra førromersk tid hvor det vanlige er at kun draktmaterialet er med i graven. Horisontalstratigrafisk er det også vanskelig å si noe om dette feltet fordi haugene fra de ulike perioder ikke danner noe mønster utover at gravene fra yngre jernalder ligger på den vestlige og gravene fra eldre jernalder på den østlige delen av feltet. Noe vagt går det an å foreslå at de senere gravene sprer seg ut fra en haug med førromersk datering i midten av østfeltet.

4.2.4 Ula

Gravfeltet Ula (g.nr. 2/11 og 24), Fredrikstad kommune (tidligere Glemmen) ligger i en ås nordvest for Glemmen gamle kirke i småkupert fjellterreng, 45 meter over havet, på en naturlig terrasse orientert mot øst. Tidligere var kun en del av feltet kjent, nærmere bestemt området med rundhauger. Ved undersøkelse av området ble det oppdaget et nytt fenomen, firkantgraver, og under disse, og dels spredt, fantes det flatmarksgraver oftest kun dekket av en helle (Vibe-Müller 1986:1-2). Totalt teller i dag feltet 105 registrerte fornminner hvorav 34 rundhauger, en rundhaug med kretsstilte bautaer, en røys, sju firkantgraver og 61 flatmarksgraver. Tidligere er det også registrert et annet felt med ca. 200 flatmarksgraver på Ula som skal ha blitt ødelagt på 1800-tallet (Vibe-Müller 1986:45). En hulvei går også forbi området med flatmarksgraver.

24 graver datert ut fra gjenstander er valgt ut til å representere Ula-feltet i denne oppgaven. I tillegg finnes det 45 udaterte graver som vil tas opp til vurdering. Riktignok daterer Nils-Gustaf Gjevall (1987:64-65) alle flatmarksgravene til ”*keltertid La Tène III*”, den seneste delen av førromersk jernalder. Tolkningen gir han på bakgrunn av erfaringer fra liknende undersøkelser, samt forekomsten av 11 barnegraver som opptrer hyppigere i førromersk jernalder enn ellers i forhistorien (Lundin og Skoglund 1995) Gjevall (1987:64) finner den gjennomsnittlige levealderen for de voksne individene på feltet bemerkelsesverdig høy. Til tross for Gjevalls overbevisning om at disse gravene tilhører La Tène III, finner jeg ikke dette som sterkt nok bevist til å gi en sikker datering, og vil i stedet forholde meg til disse gravene sekundært. Det er tatt én ¹⁴C prøve på Ula, med dateringen 52 e. Kr. ± 110. Det er branngravskikken som er enerådende i det materialet som blir behandlet fra Ula-feltet.

Feltet har graver med datering fra førromersk jernalder (flatmarksgravene), romertid (firkantgravene) og folkevandringstid (rundhaug). Få av rundhaugene er utgravd og det er mulig at disse skjuler funn fra andre perioder. Flatmarksgravene blir de mest markante fra feltet ettersom det er så mange av disse som er gravd, men feltet er ikke totalgravd mot nordvest der det ser ut til å fortsette (Vibe-Müller 1986: 70).

Også på Ula er utgangspunktet dateringer som er gjort ut fra gjenstandsmaterialet. Gravene er av ganske ensartet karakter og ser ut til å legge seg i sen førromersk jernalder og i enkelte tilfeller romertid. Om oldsakene sier Karl Vibe-Müller (1986:66) at: ”*Sett i forhold til antall graver som ble undersøkt, er oldsaksmaterialet ikke særlig stort.*” Den gjennomgående

materialtypen er urnen, enten som leirkar eller som rester etter et trekar som ser ut til å forekomme ganske hyppig på dette feltet. Av andre gjenstander er det foruten draktutstyr, funnet krumkniver og sigder. Disse skiller seg ut fra de andre gjenstandskategoriene, men er kjent fra graver fra samme tid i Sverige, eksempelvis Ekehögen, Backa Röd og Valtersberg (Cullberg 1973). Horisontalstratigrafisk er forholdet mellom gravenes beliggenhet av en slik karakter at det er fristende å anta at det dreier seg om mer enn en tilfeldighet, mener Vibe-Müller (1986:70). Han hevder å kunne spore en utvikling på feltet fra nordvest og sydøstover. I begynnelsen er kremasjonsrestene lagt rett i grop uten beingjemme, via trekar, til leirkar som urne. En utvikling i urnetyper, fra situlaform til utbuet bukform, ser også ut til å trekke i denne retningen. Han mener altså at urnene er den yngste formen på gravfeltet, men understreker at dette kun er en hypotese (Vibe-Müller 1986:70-71).

4.2.5 Opstad

Gravfeltet på Opstad (g.nr. 72), Tune kommune, er et av de største gravfeltene i Østfold med sine omlag 150 synlige gravanlegg i en variert sammensetning av 10 enkeltstående bautaer, en rekke av seks bautaer, 130 rundhauger, 10 langhauger og en trekantet haug (Løken 1978:133). Gravfeltet ligger dels på sørskråningen av Raet og dels på en lavereliggende sandslette mot sør. Før 1974 var det undersøkt 54 gravanlegg på feltet, av disse var ingen sikkert datert til førromersk jernalder (Løken 1978:133), selv om flere funn i litteraturen var regnet for å være fra denne perioden (Hougen 1924:11). Undersøkelser av 16 hauger i 1974-76 skulle imidlertid forandre bildet av feltet. Under haugene og deres primærgraver ble det funnet et kompleks av branngraver under flat mark, samt noen bosetningsspor fra periodene yngre bronsealder og førromersk jernalder (Løken 1978:135). Det er ikke usannsynlig at flere av haugene kan skjule liknende flatmarksgraver.

16 graver har en datering som er relevant for analysen, tre av disse er fra førromersk tid og seks fra romertid, mens resten er fra yngre bronsealder og overgangen til førromersk jernalder. Under haugene 37, 38, 79 og 80 ble det funnet 12 flatmarksgraver og fire bautaer (Løken 1978), og ti av disse har en god nok datering til å brukes. De seks siste blir kun med i diskusjonen rundt selve feltet i sin helhet, da de ikke har noen datering. På grunnlag av de dårlige dateringsmulighetene de få gjenstandene i gravene ga, ble det tatt ut 10 kullprøver. Dateringene er hentet fra både urnegraver med dekkhelle, branngroper uten ytre markering og graver med bauta. Det overraskende trekket ved ¹⁴C-dateringene var overvekten av dateringer til bronsealder, 1320 ± 100 f.Kr. - 810 ± 80 f.Kr (Løken 1978:153-154). Fem av disse prøvene

faller innenfor rammene av yngre bronsealder og passer inn i det generelle bildet fra denne perioden. De to eldste dateringene, derimot, viser eldre bronsealder (overgangen per. I og II) og er noe overraskende. Jeg har valgt å holde disse to gravene utenfor denne analysen, men vil likevel nevne dem grunnet det lange kontinuitetstrekket de muligens kan representere.

Trond Løken (1978:146) forsøker gjennom horisontalstratigrafien å forklare hvorledes feltet har vokst fram. Han ser for seg at gravene først ble anlagt nord på feltet i blokkrik mark, og siden spredte seg mot sør på mer lettbrukt flatt areal. I denne utviklingen er det ikke tatt hensyn til de ”usynlige” flatmarksgravene som antakelig gjemmer seg under store deler av området. Disse gravene er funnet under hauger både nord og midt på feltet. Flatmarksgravene har ingen avgrensning utfra det av feltet som i dag er undersøkt. Som nevnt er det svært få funn blant flatmarksgravene på feltet, kun et par leirkar lar seg datere. I romertidshaugene er det en økning i antall funn, men det finnes ingen graver av samme karakter som på Store Dal og Hunn med tanke på mengde gravgods.

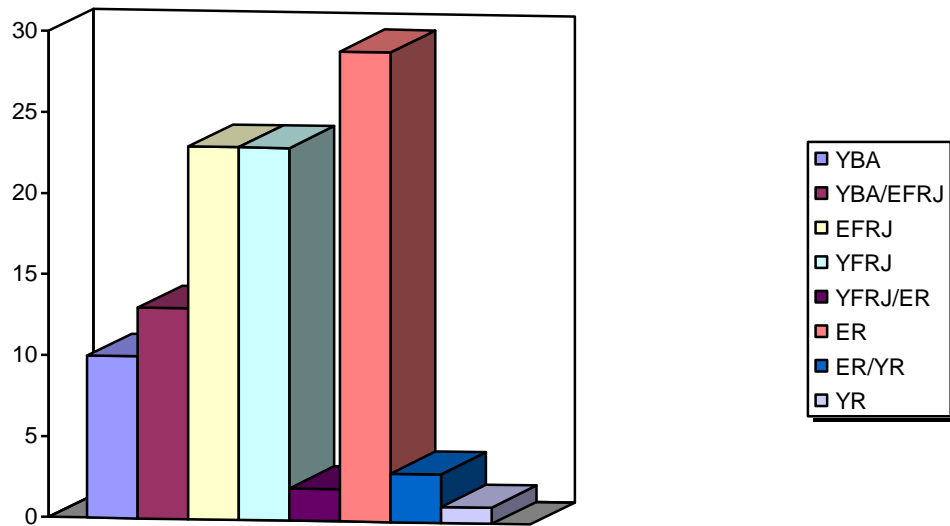
4.2.6 Graver fra andre kontekster

I Østfold finnes det ytterligere en ganske stor mengde førromerske graver (Johansen 1955; Nybruget 1978; Martens 2002). Et eksempel som nylig er funnet, er en grav fra Torpum 9 (R-19). Denne graven inneholdt ingen gjenstander, men er ¹⁴C-datert utfra trekull i graven til tiden rundt Kristi fødsel (BP 2060±75) (Rønne 2002:25). Det er registrert både førromerske og udaterte anlegg på en rekke større og mindre felter som ikke er gravd i sin helhet. Jeg velger å se bort fra disse i oppgaven ettersom min problemstilling omhandler utviklingen på gravfelt over tid. En sammenlikning er vanskeligere på mindre felter med få graver, og dersom det kun er gjort enkeltfunn er det problematisk å sette disse i en kontekst tilknyttet analyser av hele gravfelt.

4.3 Analyse av gravene

Totalt har jeg valgt ut 106 graver fra de ulike feltene. Det finnes i tillegg 192 udaterbare graver, altså nesten dobbelt så mange, men disse vil ikke tas i bruk til annet enn å vise mangfoldet. Selv om de udaterte gravene med høy sannsynlighet tilhører tiden rundt førromersk jernalder, som de andre likeartete gravene, må det være de sikkert daterte gravene som danner utgangspunktet for analysen. Tidligere har Wangen (1998, 1999) vist at udaterbare anlegg på Gunnarstorp kan relateres til anleggene med daterbare graver. De ser ut

til å representere en og samme gravtradisjon på samme felt. Jeg mener at selv om kun en tredjedel av gravene fra de studerte gravfeltene er sikkert daterte, vil disse gravene være et godt og representativt utvalg for å gjøre en studie av gravmaterialet fra tiden rundt førromersk jernalder. Gravene fordeler seg periodemessig som vist i figur 1.

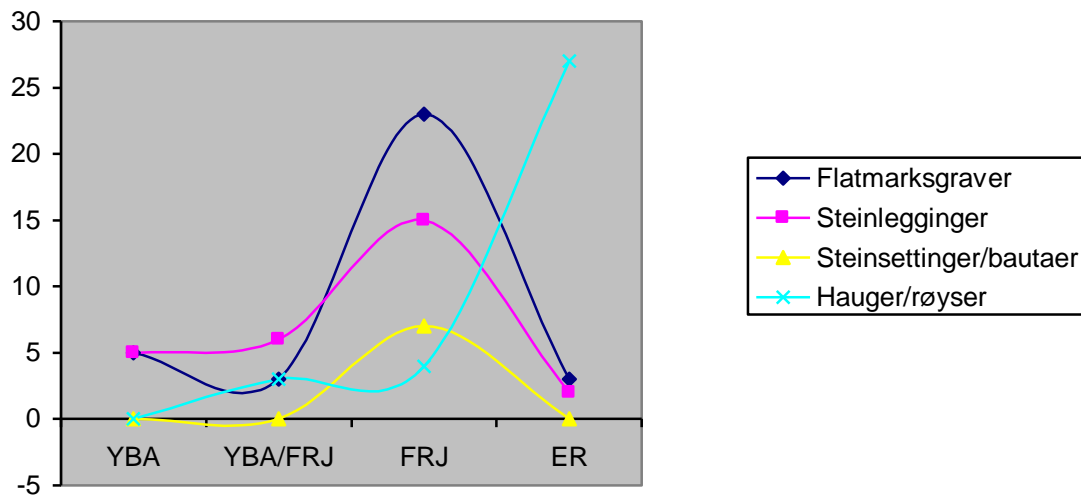

Figur 1 Fordelingen av graver i de ulike perioder på de studerte gravfeltene fra Østfold. YBA =Yngre bronsealder, E/Y FRJ =Eldre/yngrer Førromersk jernalder, ER =Eldre romertid, YR =yngre romertid.

Gravene er vanskelige å datere siden det sjelden forekommer gravgods. Noen av gravene har fått en datering til overgangen mellom to perioder. Dette er fordi formene som gir grunnlaget for en datering gjerne eksisterer over lengre tider av forhistorien, og dermed egentlig kan høre hjemme i hvilken som helst av periodene. Appendiks 2 viser hvordan de ulike typene ytre og indre gravskikk er definert i denne oppgaven.

4.3.1 Ytre gravform

Figur 2 Fordelingen av graver utfra ytre formelementer fordelt på perioder. YBA =Yngre bronsealder, FRJ =Førromersk jernalder, ER =Eldre romertid. YBA/FRJ representerer graver som dateres til overgangen mellom periodene.

Når det gjelder fordelingen av ytre form på gravene i henhold til periode, trer et par tydelige trekk fram. I figur 2 er graver fra overgangen mellom førromersk jernalder og romertid regnet for å tilhøre førromersk tid, fordi de i form tilhører den samme tradisjonen. Todelingen av førromersk jernalder blir heller ikke i denne tabellen tatt hensyn til ettersom denne ikke lar seg avspeile i gravskikkens ytre form. Det er i hovedsak gjenstandskronologien som fordeler gravene periodemessig. Førromersk jernalder er preget av flatmarksgraver og steinlegginger, men når man kommer over i romertid overtar hauger og røyser som ledende gravform. Det kan se ut som om trenden i førromersk tid har vært å grave gravene ned i bakken, mens man i romertid har gravd hauger over gravene. I dette materialet ser det ut til at det ikke finnes hauger og røyser i yngre bronsealder, noe som ikke stemmer for Øst-Norge som helhet, der det er en ganske jevn fordeling mellom de ulike typene av ytre gravform. Utviklingen viser at flatmarksgraver forekommer med større hyppighet enn i eldre bronsealder og at steinlegginger kommer inn som et nytt trekk, men haugbyggingen fortsetter (Melheim 2001:67, figur 8).

Figur 2 viser at disse trekkene videreutvikles i det representerte materialet. I førromersk jernalder skjer en markant økning i antall flatmarksgraver, samt at steinlegginger også forekommer hyppig. To røyser stammer fra den eldre delen av førromersk tid, mens to hauger er datert til yngre førromersk jernalder. Kanskje skyldes dette at røysene som er eldst er en etterlevning etter tradisjonen med åsrøyser fra bronsealder, mens de yngre haugene er et trekk

som forespeiler den kommende romertidens tradisjon med hauger bygd av jord, grus og sand. Bortsett fra en firkantgrav fra romertid er alle gravene på Ula regnet som flatmarksgraver, men kun to av de 23 gravene er umarkerte. To graver har små steinpakninger som plasserer dem helt på grensen til steinlegginger, men den lille størrelsen gjør at de her er definert som flatmarksgraver. De resterende 19 gravene har dekkhelle/stein som markør.

Det er kun blant haugene og røysene at det forekommer jordfestegraver, og disse er alle datert til romertid. Ubrente begravelser har også forekommet i tidligere perioder, men i førromersk tid er kremering enerådende på de utvalgte gravfeltene, slik at jordfestegravene må sees på som et nytt trekk. Tidligere forskning har vist at branngravskikken er enerådende i førromersk tid både på Østlandet (Nybruget 1978) og Vestlandet (Pilø 1989). I yngre bronsealder er det heller ikke kjent skjelettgraver i Øst-Norge (Melheim 2001:70) Av de 32 gravene fra eldre romertid i det her studerte materialet var det sju graver som kunne defineres som jordfestegraver, altså 21,9% av gravene. I vurderingen av hvorvidt skjelettrestene er brent eller ikke brent, baserer jeg mine uttalelser på tidligere undersøkelser gjort av arkeologer (Løken 1978; Petersen 1916; Resi 1986; Vibe-Müller 1986; Wangen 1999) eller andre fagfolk (Gjevall 1987; Holck 1997).

Grunnen til at steinsettinger forekommer alene i førromersk tid er at det kun er steinsettingene fra Hunn som har en sikker datering. De som finnes på Gunnarstorp og Opstad er ikke utgravd og har dermed intet grunnlag for datering. Slike steinsettinger er også gravd flere steder i Norge og Sverige, og det viser seg at de også kan stamme fra senere perioder (Skjelsvik 1951). Noen av de enkelte feltene er blitt overrepresentert når det gjelder gravtyper. Ula er preget av en stor mengde flatmarksgraver, Gunnarstorp av steinlegginger mens Store Dal kun har haugbegravelser. På Hunn og Opstad er variasjonen mellom formene langt større. For analysen betyr dette at et bedre utsnitt av variasjon av gravtyper i området vises, men at særegenheter må analyseres separat.

4.3.2 Indre konstruksjonselementer

Ved mange av gravene er de brente beina rensed, dette gjelder kategorier som beinlag, beinsamling, grop med rensede bein, samt urner som vil omtales nedenfor. Rensing av beina gjelder 13 av gravene, hvorav 11 stammer fra Gunnarstorp. De to siste er en beingrop i firkantgraven fra eldre romertid på Ula og to beinsamlinger fra en eldre romertidsgrav på Store Dal. Rensede bein høre ikke hjemme sammen med noen spesielle former for ytre eller

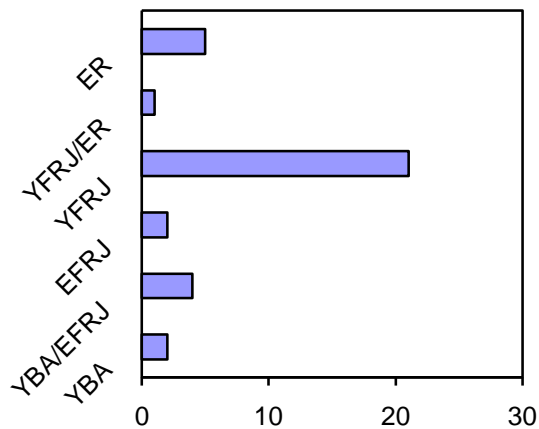
indre markering av graven. På Gunnarstorp har heller ikke Wangen (1999:88-91, 143-180) klart å finne noe som gjør at disse skiller seg ut fra de andre gravene. Det er bemerkelsesverdig at det ikke går an å påvise flere sammenhenger mellom bruken av konstruksjonselementer og ulike gravtyper. Og nettopp dette kan være et nøkkelord for gravpraksisen rundt førromersk tid, nemlig variert utforming, fremfor variasjon i gravgods. Wangens (1999:178) analyse fremviser også enda et trekk som ser ut til å ha allmenngyldig betydning, nemlig at det ikke finnes noen klare forskjeller mellom konstruksjonen av gravanlegg og anlegg uten grav. Tabell 1 viser at ulike indre konstruksjonselementene ikke forholder seg til de ulike gravmonumentene etter noe gitt mønster, men likevel kan det fremheves at skjelettgraver kun opptrer i hauger og røyser. Alle skjelettgravene er dessuten fra romertid, og tyder på et brudd i tradisjonene fra yngre bronsealder og førromersk jernalder.

	Flatmarksgraver	Steinlegginger	Steinsettinger /bautaer	Hauger/røyser	SUM
Beinlag		4		2	6
Beinsamling	1	5		5	11
Urne	25	5		5	35
Spredte bein		3			10
Brannflak	2	2		6	20
Branngrøp	9	9		2	13
Ukjent			7	6	8
Skjelettgrav				8	3
SUM	37	28	7	34	106

Tabell 1
Sammenhengen
mellom ytre og indre
konstruksjonselementer.

Urnene fremviser også en tendens til å knytte seg til flatmarksgraver. Urnegravskikken, definerer jeg ved at et leirkar eller liknende fungerer som beholder for beina. Figur 3 viser at urnegraver finnes helt fra yngre bronsealder til romertid, men de er i klart flertall i yngre førromersk jernalder, og ellers ganske jevnt fordelt. Riktignok forekommer 25 urner i flatmarksgraver, mot fem i hauger og røyser og ytterligere fem i steinlegginger. 22 av flatmarksgravene stammer fra Ula-feltet, og den store mengden urnegraver under flat mark er dermed et lokalt fenomen. På de andre feltene følger ikke flatmarksgravene noe bestemt mønster. I forbindelse med urnegraver vil jeg også komme inn på et annet fenomen; nemlig at urnegraver kan ha vært langt vanligere enn det samlede gravmaterialet viser. Ved studier av faglig utgravde gravfelt har det vist seg at noen av gravene har inneholdt rester av harpikstetninger eller trekarkitt. Dette betyr at trekar antakelig har vært langt mer vanlig enn man antar som urne. Mange ganger er det umulig å spore rester etter trekar ettersom disse

forvitrer raskt i de fleste områder av Norge. Dersom en branngrav med litt trekarkitt blir pløyd frem, vil den antakelig heller ikke bli innrapportert til sitt respektive museum på lik linje med

en grav med rikere eller mer synlige funn. På Store Dal inneholder den eneste førromerske graven rester etter et trekar, og på Ula hadde 10 av 22 urnegraver spor etter trekar.

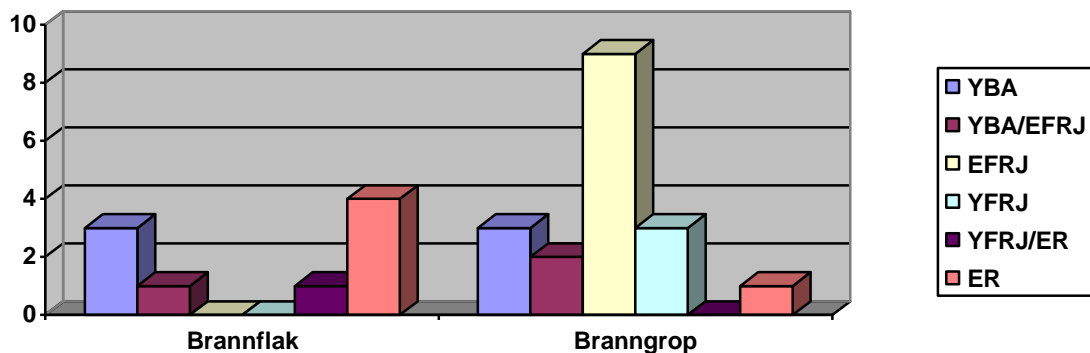
Figur 3 Urner i ulike perioder. YBA =Yngre bronsealder, E/Y FRJ =Eldre/ynge Førromersk jernalder, ER =Eldre romertid. YBA/FRJ representerer graver som dateres til overgangen mellom

periodene.

26 av 106 undersøkte graver forekommer helt uten spor etter leirkar eller trekar. Syv av disse er steinsettingene på Hunn som ikke inneholder annet enn trekull, videre gjelder det tre av de sju skjelettgravene, samt to brannflak. 12 av tilfellene stammer fra vanlige branngraver, mens de siste to muligens likevel kan ha hatt en form for urne. Det ene tilfellet er grav 51, der det er funnet rester etter en bjørnepels, mens det andre tilfellet er grav 74 der rester av bjørneklør er funnet. Disse restene etter bjørnepelser kan tenkes å ha fungert som urner ettersom de kan ha vært brukt som svøp rundt de brente beina. Ser man bort fra de syv steinsettingene uten funn, og de syv jordfestegravene, og regner de to med bjørnepels som urnegraver, er det kun 14 av 92 branngraver som ikke har rester etter urne. Det vil si at 85 % av branngravene har rester etter urner, noe som sannsynliggjør en rituell sammenheng mellom kremasjon og bruk av urner. Det er for øvrig ingenting som tyder på at keramikken er sekundært brent, og den må dermed ha hatt en annen funksjon i gravritualet enn det øvrige oldsaksmaterialet. Som nevnt er ikke alltid urnen fullstendig bevart på grunn av materialet, noen ganger er den hel, og andre ganger intensjonelt destruert slik at kun rester er igjen. Wangen (1999:196-197) tolker gravurner som en ”beholder av livet”, mens en knust eller ufullstendig urne kan være en parallell til, eller symbol på, kremasjonens virkning på kroppen og prosessen den døde gjennomgår i løpet av dødsritualene (hel – destruksjon – utvalg av deler til gravlegging).

Det finnes ytterligere former for indre konstruksjon av gravanlegg. To av de vanligste typene er brannflak og branngrop (figur 4). Tre av gravene (12, 116, 120), datert til yngre

bronsealder, ligger i et grenseområde mellom disse to karakteristikkene, og er i figur 4 tatt med i kolonnen for brannflak.

Figur 4 Brannflak og branngropers fordeling over tid. YBA =Yngre bronsealder, E/Y FRJ =Eldre/ynge Førromersk jernalder, ER =Eldre romertid. YBA/FRJ representerer graver som dateres til overgangen mellom periodene.

Tidligere har Melheim (2001:72), i forbindelse med graver fra yngre bronsealder, påpekt at brannflak og -groper opptrer forut for urnegraver. For branngropers del synes dette å være en tolkning som også stemmer med materialet jeg har studert. Disse forekommer vanlig i yngre bronsealder, før de kuliminerer i eldre førromersk tid, og dabber av i yngre førromersk jernalder og romertid. Brannflak ser ikke ut til å være i bruk i førromersk tid. Beholder man tolkningen av de tre usikre gravene som yngre bronsealdergraver er brannflak et fenomen som forekommer forut for førromersk tid, men er også et senere fenomen fra romertid. Flytter man de tre usikre gravene over i kategorien branngrop, vil disse være med på å styrke det tidligere skisserte bildet hvor branngropene synes å være et tidlig fenomen som avtar. Dette vil også forandre bildet for brannflak da disse nå kun vil være representert med én grav fra yngre bronsealder/eldre førromersk jernalder, og stå igjen med en majoritet av graver fra romertid.

4.3.3 Gravgodset

Typisk for gravgodset fra yngre bronsealder og førromersk jernalder er at funn sjelden forekommer, og at det er liten typevariasjon. Det klart vanligste gravgodset er leirkar eller trekar som forekommer i 62 av 79 graver (78,5%). Av de resterende 17 gravene er det 12 som ikke inneholdt gravgods og er datert utfra kull alene, mens kun fem graver var uten leirkar, men med annet gravgods. Om skår som ikke danner et helt kar, antar Wangen (1999:195) at de kan ha hatt en rituell rolle før, under, eller etter kremasjonen og kan ha blitt knust i forbindelse med gravleggelsen eller konstruksjonen av anlegget. Andre typer gravgods er

draktilbehør som har fulgt med den avdøde på kremasjonsbålet. Det kan være fibler, nåler, belteutstyr, arm-, hals- og fingerringe. Av redskaper forekommer en pinsett, krumkniver og sigder. Gjenstandene er laget av tre, bein, bronse eller jern. Når det gjelder kjønnsbestemmende kriterier i gravgodset har jeg valgt å bruke Liv Gibbs (1998) inndeling av materiale fra yngre bronsealder. Dette materialet viser stor likhet med materialet fra førromersk tid, så jeg mener at denne inndelingen kan overføres direkte til materialet jeg har studert. De fleste av materialkategoriene som finnes i yngre bronsealder og førromersk jernalder er ikke kjønnsesifikke, og det meste av draktilbehøret kan tilhøre begge kjønn (Gibbs 1998:136-239, table 1&2). Problemet med kjønnsbestemmelser er at kvinnebestemmende gjenstander forekommer hyppigst i depoter, mens mannbestemmende gjenstander stort sett er fra graver i yngre bronsealder.

Gravgodset er overveiende uten kjønnsesifikke markeringer. En pinsett fra grav 34 definerer denne som mannlig, og en halsring fra grav 28 definerer den som kvinnelig. Utover dette går det an å diskutere trepassringene fra grav 21 og 22. Disse kan muligens defineres som kvinneutstyr hvis de har vært en del av et halsringsmykke. En annen mulighet som gir seg er at trepassringene kan ha vært en del av et belte, noe som igjen gjør at de ikke nødvendigvis defineres som kvinnelige (Wangen 1999:114-115). Ved å sammensette denne informasjonen kan jeg ikke se for meg trepassringen som en gjenstand typisk for verken kvinner eller menn, og derfor ikke egnet for kjønnsbestemmelse av graver.

En annen kategori som kan diskuteres er sigder. Disse diagnostiseres av Gibbs (1998) som manndefinierende i graver, mens de er kvinnedefinierende i depoter. På Ula-feltet er det funnet åtte sigder, hvorav sju blir behandlet i oppgaven. *"Alle arbeidssigdene er fra flatmarksgraver og stammer fra kvinnegraver...."* skriver Karl Vibe-Müller (1987:66). Han hevder videre at sigdene skal ha hørt til det vanligste gravgodset fra La Tène tiden, og argumenterer for at liknende forhold ble iaktatt på gravfeltet *Kyrckbacken* publisert av Sahlström og Gjevall (1948). Denne uttalelsen finner jeg besynderlig ettersom kjønnsbestemmelsen av de brente beina i gravene fra Ula spriker stort (Gjevall 1987). Av de sju gravene var to manngraver, en inneholdt både en mann og en kvinne, tre var kvinnegraver og en ukjent. Dette strider kraftig mot Vibe-Müllers utsagn som det dermed kan settes spørsmålsteget ved. Gibbs' (1998) undersøkelser for nordøstre Fyn viste at når bronsesigder forekom i graver, ble de definert som mannlige. På Ula er riktignok alle sigdene av jern, men revolusjonerende endringer i bruken av et redskap ved overgangen fra et metall

til et annet finner jeg lite trolig. Tre gravfelt fra Göteborgsområdet kan også skilte med funn av en rekke sigder (Cullberg 1973:103-107). I disse undersøkelsene gjøres det ingen konklusjoner om at denne funngruppen tilhører kvinner. På Ekehögen inneholder tre mannsgraver og fem kvinnegraver sigder (Cullberg 1973:33). Derimot konkluderes det med at funngruppen knyttes spesielt til yngre førromersk jernalder, samt at den bare forekommer i nordisk materiale (Cullberg 1973:104). Jeg mener at sigdene kan representere både kvinner og menn, og at dette ikke er en kjønnsmarkerende gjenstandsgruppe, men heller en gjenstand det var vanlig å sende med avdøde på bålet, enten som en prydgjenstand i drakten eller som en gjenstand av mer religiøs karakter til bruk i etterlivet.

I romertid skjer en del endringer, blant annet er 1/3 av gravene uten leirkar. Dette kan ha sammenheng med at skjelettbegravelse ble gjeninnført som gravskikk, og at beholder for de brente beina ikke ble brukt i samme grad. Flere graver blir også kjønnsbestembare. For menn vises kjønnsmarkeringene spesielt i form av våpengraver, og for kvinner gjennom gjenstander tilknyttet tekstilproduksjon eller hennes rolle som skjenk (se Enright 1996; Norr 1998). En annen grunn til at det blir lettere å spore kjønnsbestemmende trekk er at det skjer en endring i gravskikken der det blir vanligere med mer gravgods i form av personlig utstyr enn tidligere. Med større gjenstandsinventar blir det naturligvis lettere å spore gjenstander som knytter seg til kjønnene. Med personlig utstyr menes gjenstander som den døde fikk med seg i graven, enten fordi det symboliserte avdødes identitet eller fordi avdøde trengte dem i etterlivet. Dette skiller seg fra draktutstyr, som kun fungerte praktisk som en del av drakten avdøde ble ført til likbålet med, og stort sett er det eneste som finnes av gravgods fra yngre bronsealder og førromersk jernalder.

4.3.4 Materiale fra andre kontekster

Smeltinger og støpeformer er funnet i anlegg som likner gravminner. Melheim (2001:76) antyder at bruken av en støpeplass kan ha involvert rituelle gjøremål som igjen kan ha etterlatt seg spor som likner gravminner. På Gunnarstorp (grav 12) er det funnet både fragmenter av en smelting og en støpeform i en steinlegging. Ut fra funnopplysningene (Wangen 1999 II: katalog, anlegg 32) er forbindelsen mellom støpefunnet og graven ikke helt klar. En støpeplass kan ha blitt omrotet ved bygningen av gravminnet, fordi det funnet flere digel- og støpeformfragmenter i og under anleggene på en del av Gunnarstorp hvor man med stor sannsynlighet har drevet bronsestøping (Wangen 1999:120, 134). Også på Hunn er det funnet digel- og støpeformsfragmenter i et kullholdig lag under en gravhaug (Anfinset, Melheim og

Prescott 2002; Prescott 2000; Skre 1998). Metallstøpning er ikke noe vanlig fenomen på gravplasser, men forekommer også andre steder i Skandinavia (Kaliff 1997). Trolig kan det eksistere flere tilfeller enn vi kjenner til, ettersom undersøkelsene på de fleste store gravfeltene ble gjort i en tid da det kun ble gjort inngrep i midten av haugene og andre strukturer på gravfeltene ikke ble undersøkt. Melheim (2001:77) foreslår at metallbearbeiding kan ha hatt en bestemt tilknytning til gravfeltene ettersom ”*metallurgiske funn i gravkontekst er såpass mange at det er grunnlag for å hevde at sammenhengen var intendert eller i hvert fall ikke tilfeldig*”. Restene etter metallarbeid gir også grunnlag for en diskusjon om dateringsproblematikk, fordi diglene kan være eldre enn gravene. På et foreløpig upublisert seminar på Isegran i 2002 ble det diskutert en forbindelse mellom smedens rolle som transformator av ukjente krefter i metallstøping og en eventuelt strukturelt liknende rolle ved brannbegravelser. Det ble også fremhevet at brente bein kan anvendes i form av beinkull for å oppnå høye temperaturer ved tilvirking av metall. På denne måten kan man si at de to elementene hører sammen, de døde trenger smeden for å bli sendt videre gjennom en kremasjon, mens smeden trenger de døde i metallets fremstillingsprosess (Gansum:in press). I denne sammenhengen kan det nevnes at smeden også innehar muligheten til å transformere seg selv gjennom et såkalt hamskifte (Rønne 2003:57).

Andre boplassrelaterte oldsaker er også funnet på gravplassene. Keramikk forekommer ganske hyppig, og det samme gjør flintartefakter. I tillegg er det funnet skifergjenstander, jernfragmenter, bryner, dyrebein, skålgropsteiner og en rekke smågjenstander. Det er naturlig å knytte disse til en eventuell tidligere bosetning, men som jeg vil komme tilbake til kan noen av disse gjenstandene også knyttes til ritualer som har blitt foretatt i tilknytning til begravelser og monumentkonstruksjon på feltet.

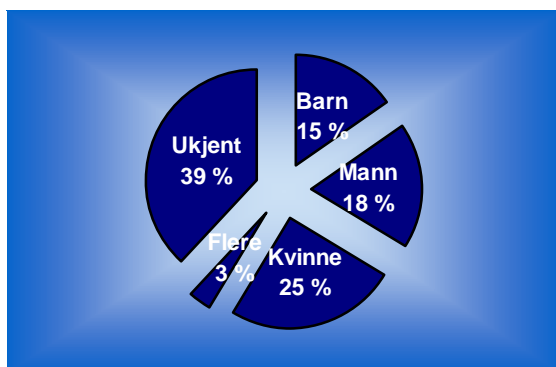
4.3.5 Det brente beinmaterialet

Brente bein fra 92 graver er undersøkt, og av disse kan opplysninger om kjønn oppgis i 55 (60%) tilfeller og alder i 63 (68%) tilfeller. Materialet er bedømt i større grad enn vanlig ettersom gjennomsnittet for Øst-Norge når det gjelder aldersbestemmelser er 53%, og 28% når det gjelder kjønnsbestemmelser (Holck 1997:54, 71). Årsaken til at flere er aldersbestemt er at vurdering av alder er enklere enn vurdering av kjønn selv om muligheten for feilkalkulering stiger med individets alder (Holck 1997:44, 61). Grunnen til at kjønnsbestemmelser kunne gjøres i så stor grad kan ha sammenheng med at jeg har valgt ut daterbare graver, noe som igjen kan bety at disse inneholder større mengder av bein, kull og

oldsaker enn de udaterbare gravene og gjør at de har større forutsetninger for kjønnsbestemming.

Det viktigste elementet i bestemmelsene er skallesuturene, fordi andre kriterier er mindre egnet for brente bein og fordi skallefragmenter ofte er godt bevart og tilstede i mange branngraver (Holck 1997:64-67). Generelt sett er det vanskelig å gjøre bestemmelser av brente bein, både fordi brenningsgraden påvirker beinvolum og holdbarhet, og at det kreves en ganske stor mengde bein for å kunne utøve slike bedømmelser (Holck 1997:43-44, 50-52). Det meste beinmaterialet fra bronsealder og eldre jernalder er moderat brent (Holck (1997:98-100). Beinmengden som deponeres i gravene er også ofte mye mindre enn restproduktet etter en kremasjon, og Holck (1997:83) konkluderer med at de brente beina ofte utgjør ca. 20-35 % av vekten til et komplett, kremert skjelett. I det analyserte materialet varierer beinmengden mellom 0,34 gram og 1220 gram. Det kan ikke spores noe kronologisk mønster i henhold til deponering av ulik beinmengde. Et problem kan være at brenningsgraden fører til feilkalkulering av kjønn og igjen medfører en mannlig overvekt. Dette skjer fordi vektreduksjonen av kroppsvolumet er noe større for menn, mens forbrenningsgraden er høyere for kvinner (Holck 1997:105). Til slutt må det nevnes at kjønn og aldersbestemmelser er subjektive vurderinger og derfor må tillegges en viss form for kritikk på grunn av mulighetene for feiltolkning. Bestemmelsene gjøres i høy grad ut fra erfaring på grunn av mangel på ”sikre” og metriske metoder (Holck 1997:44). Slike subjektive vurderinger kommer blant annet til uttrykk i gravene fra Ula-feltet da disse er undersøkt av to osteologer; Gjevall (1987) og Holck (1986). Bestemmelsene spriker til dels kraftig, og viser den usikkerhet som hersker rundt analyse av beinmateriale. Denne avhandlingen baseres på Gjevalls (1987) bestemmelser for Ula-feltet, fordi disse er utgangspunktet for Vibe-Mullers (1987) analyse av dette gravfeltet.

Figur 5 Kjønnbestemmelser av brente bein.

I figur 5 og tabell 2 er kjønnbestemmelsene delt inn i fem typer; mann, kvinne, barn, flere og ukjent. Grunnen til at jeg bruker barn som en kategori er at det, i følge Per Holck (1997:119), ikke er mulig å bedømme kjønn på barn i en alder fra 0-15 år. Brente bein fra

barn er ikke så vanlig å finne da de ikke bevares så godt som bein fra voksne, og utgjør 6,1% av det østlandske materialet Holck (1997:119) har undersøkt. I 14 av 92 tilfeller fra materialet i Østfold, er beina bestemt som barn, det vil si 15,2 % av gravene, noe som altså er mer enn vanlig. Materialet fremviser dermed spesielt gode muligheter for å si noe om begravelser av barn. Videre er 23 (25%) tilfeller bestemt som kvinner, mens kun 17 (17,6%) er bestemt som menn utfra beina. Menn kan være underrepresentert i materialet, da ikke alle utvikler spesifikke kjønnsstrekk som kraftig beinstruktur og store muskelfester (Holck 1997:50). En spinkel mann kan for eksempel bli bestemt som en kvinne. Tre (3,3%) graver inneholder to eller flere individer, mens de resterende 35 (38,8%) branngravene forble ukjente.

	Barn	Kvinne	Mann	Flere	Ukjent	Sum
Infans I+II (0-14)	14					14
Juvenis (10-24)		2			2	4
Adultus (18-44)		14	4	2(5)	1	20 (5)
Maturus (35-64)		6	11	1(2)	4	22 (2)
Senilis (50-79)		1	2		1	4
Ukjent					42	
Sum	14	23	17	3	50	

Tabell 2 Oversikt over kjønns og aldersfordeling. Også ubedømte graver er regnet med under ukjent. Parentesen viser totalt antall personer i de tre gravene med flere individer.

Gravgodset fra førromersk jernalder fremviser som nevnt svært liten grad av kjønns- og aldersspesifikke trekk. I Wangens (1999:162) undersøkelser fra Gunnarstorp fant hun ut at verken kjønn eller alder kunne knyttes til bestemte gravtyper. Det har heller ikke vært mulig for meg å finne noe mønster i forhold til kjønn og alder blant gravene.

De fleste kvinnene ligger innenfor gruppen *adultus*, og de fleste mennene innenfor *maturus*. Videre kan man si at de fleste menn ligger i urnegraver under flat mark, men at dette også er noe overrepresentert på grunn av Ula-materialet der alle gravene er like. Ellers fordeler de seg på et vidt spekter av indre og ytre gravtyper. De to ”mannsgravene” fra romertid er begge rundhauger. I en grav usikkert definert som mann, utfra beina (Holck 1986), avviker denne bestemmelsen med den arkeologiske bestemmelsen av gravgodset. Beina i grav 50 er funnet sammen med en berlokk, to nåler og et håndtenshjul som går for å være kvinnelige attributter. En annen grav definert som mann utfra beinrestene, nummer 28, inneholder en halsring som, i følge Gibbs (1998), er et kvinnelig attributt. Flere muligheter gir seg ut fra dette; er mannen

egentlig en kvinne med kraftig beinbygning og beinbestemmelsen feil? Er mannen begravet med antatt kvinnelig gravgods? Kan det være flere gravleggelser i samme kammer? Eller representerer begravelsen ikke hovedsakelig kjønn, men en identitetskategori? Ettersom det er store usikkerhetsmomenter rundt bestemmelsen av brente bein vil jeg tro at det første alternativet, at beinbestemmelsene er feil, er det mest sannsynlige.

Når det gjelder beina definert som kvinner viser det seg å være en overvekt av flatmarksgraver og steinlegginger i yngre bronsealder og førromersk jernalder, mens rundhauger tar over i romertid. Urnegraver er det vanligste indre konstruksjonselementet. Blant kvinnegravene er det ett trekk som skiller seg distinkt ut. I materialet er fem graver fra Hunn definert som sekundærgraver. Fire av disse er bestemt som kvinnegraver, hvorav tre (46, 48 og 51) stammer fra romertidige rundhauger, mens den siste (35) kommer fra en rundhaug datert til overgangen yngre bronsealder/førromersk jernalder. Den siste sekundærgraven er en skjelettbegravelse (45) uten beinlevninger, men gravgodset var en fibel og en kniv samt et trekar, og individet kan utfra dette trolig ha vært en kvinne. En siste mulig sekundærgrav er en romertids urne (56) med brente bein fra Store Dal funnet i samme haug som en skjelettbegravelse (55), her er derimot kjønnsbestemmelsen gjort til en mann. Dette er altså et unntak, men samtidig også fra et annet felt. Kanskje har det vært slik at ektefellen til den døde i primærgraven har blitt gravlagt sekundært i samme grav, eller det kan være en mulighet for at det er noen lenger ut i slekta som er gravlagt for å knytte bånd tilbake i tid. Et annet forhold som er verdt å merke seg er at denne typen gravskikk ikke ser ut til å forekomme i førromersk jernalder, men både forut og etterpå.

Barnegraver kan ikke knyttes til noen spesiell form for ytre gravform, men i den indre formen er det mulig å se et visst mønster. Ti av elleve graver fra førromersk tid eller eldre har en form for rensede brente bein, når man kommer til romertid er dette trekket derimot forsvunnet. Ingen av de nevnte mønstrene er uten unntak, og det er heller ikke særlig mange graver som utgjør sammenlikningsgrunnlaget. Det kvantitative aspektet er altså ganske svakt samtidig som kjønnsbestemmelsene er vanskelige og ikke kan sies å være sikre data. Disse kriteriene gjør at jeg ikke vil tillegge dette for stor vekt, men bare antyde muligheter materialet peker på.

4.3.6 Flere begravelser i samme anlegg, parteringsmerker og dyrebein

11 gravanlegg i materialet inneholdt flere begravelser. Åtte av disse hadde adskilte begravelser, noe som vil si at de enten var samtidige, men anlagt separat, eller de var anlagt

med mellomrom i tid slik at man kan snakke om primær og sekundærgraver som omtalt ovenfor. Seks gravanlegg på Gunnarstorp inneholdt flere mulige begravelser, men den lille mengden av bein og mangelen på gravgods gjør at det er vanskelig å avgjøre om det er snakk om primær og sekundærgraver, og en kjønnsvurdering var umulig å foreta (Wangen 1999). I tre graver, derimot, er to eller tre individer gravlagt samtidig i samme gravgjemme, disse er behandlet som ett gravfunn. På Gunnarstorp (10) ble bein av en mann og en kvinne funnet sammen i et leirkar fra en branngrøp i en trekantet steinlegging datert til eldre førromersk jernalder. Dette er en av to trekantede steinlegginger på feltet. Den andre inneholdt fem begravelser, hvorav to (19 & 20) kunne dateres til eldre førromersk jernalder. Neste begravelse med flere individer samlet er to beinsamlinger fra en rundhaug på Store Dal (53) datert til eldre romertid med to menn og en kvinne. I graven lå en berlokk, en kam, et nålehode, en fibel og rester etter et trekar. Den siste av slike begravelser stammer fra yngre førromersk tid på Ula der det i en grop ble funnet rester av to urner, en av tre og en av leirgods. Gjevall (1987:59) konstaterte levninger av en mann, mens Holck (1986:302) i tillegg kunne identifisere en kvinne. En jernring og spissen av en sigd lå i graven.

Det ser altså ut til at disse dobbel- og trippelbegravelsene sprer seg over flere perioder og samtidig eksisterer i flere typer gravminner. Som vist ovenfor ble sekundærbegravelser anlagt i både gravminner fra bronsealder og romertid. For førromersk tid viser materialet kun samtidige gravleggelser, det vil si ingen sekundær bruk av gravanleggene. Sett under ett viser dette at flere individer kunne gravlegges sammen, enten samtidig eller over tid. De tre dobbeltbegravelsene omtalt her utgjør 3,2% av det totale antall graver, og gjenspeiler dermed Øst-Norge hvor de utgjør 4,4% av branngravene fra eldre jernalder (Holck 1997:115). Holck (1997:116-117) holder det for lite sannsynlig at det er snakk om en mann/kone begravelsestradisjon. Han hevder at de to personene ikke nødvendigvis er kremert samtidig, men åpner for muligheten for at det kan være snakk om et offer som har fulgt med den avdøde. Her er han nok inspirert av beretningene til Ibn Fadlan, der et slikt offer av en trell blir beskrevet, men muligheten er selvsagt tilstede. Den ene kan ha fulgt den andre i døden. Sekundære eller samtidige begravelser vitner trolig om at en samhörighet i livet kan ha blitt reflektert i en samhörighet i døden (Melheim 2001:82).

På Gunnarstorp er det ved åtte tilfeller funnet parteringsmerker, tre av disse (3, 17, 54) har en datering som er relevant i denne analysen. Holck (1997:127-128) mener merkene er blitt til før brenningen, og antyder med dette at partering kan ha vært en viktig del av gravskikken.

Beinmengdene viser, som tidligere nevnt, at ikke hele individet ble gravlagt i det gravminnet vi gjenfinder i dag. Forklaringer på dette kan være nettopp at det har vært utført en partering der kun enkelte deler av kroppen er blitt valgt ut til gravlegging. Det er vanskelig å fastslå hva som er blitt gjort med resten av de brente beina; de kan være deponert andre steder, spredt utover eller forlatt på kremasjonsplassen (Kaliff 1997:90-92). Flere forskere foreslår at selve kremasjonsritualet var viktigere enn deponeringen av de brente beina (Artelius 2000; Gräslund 1994; Kaliff 1997; Oestigaard 1999; Wangen 1999;). I den forbindelse hevder Wangen (1999:194) at beina ikke representerer den døde som enkeltperson, men heller er et uttrykk for døden som fenomen.

Endelig må det nevnes at dyrebein også forekommer sammen med menneskebein i en del graver. Disse beina er, i følge Holck (1997:121), som oftest kremert separat med en svakere brenningsgrad enn menneskebein. Her er det nærliggende å tenke seg at dyrebeina kan ha kommet til som et offer eller en gravgave i forbindelse med et siste måltid tilknyttet ritualene rundt gravleggelsen. Dette fenomenet forekommer i syv tilfeller (12, 22, 24, 27, 29, 63, 82), og i ytterligere fem tilfeller har man funnet rester av bjørn (50, 51, 92, 97, 98), hvilket jeg tidligere har nevnt kan være uttrykk for bruk av svøp som urne. En annen mulighet er at dette var en del av drakten. I grav 63 fra Store Dal viser dyrebeina spor etter partering (Holck 1986:261).

4.3.7 Avsluttende betraktninger om gravskikken

Branngravskikken har vist seg å ikke være enkel og ensformig, slik det tidligere ble fremholdt, men heller kompleks og variasjonsrik. Et fellestrekk er deponering av keramikk i graven, vanligvis er det rester etter knuste kar, men de forekommer også hele. De hele tolkes gjerne som urner, mens de knuste karene tolkes som destruert under ritualene forut for eller under selve gravleggelsen (Wangen 1999:139). Gjennomgangen viser at det ikke er noen forskjell mellom anlegg med og uten grav. Ulike trekk blant gravene kan heller ikke knyttes til verken gravtyper, oldsaker, alder eller kjønn. Den samme dødeomsorgen ser med andre ord ut til å ha vært gjeldende for alle. Det er heller den store variasjonen i utforming av graven som blir en fellesnevner, der normer og regler for utforming hadde en relativt høy grad av frihet, mens branngravskikken var det overordnede regelverket. Det kan se ut som om det var de rituelle handlingene forbundet med selve konstruksjonen av anlegget og plasseringen av monumentet på selve feltet som har vært viktigst, og ikke resultatet som sådan. Betydningen av helheten som en strukturerende del av samfunnet har vært av større betydning enn selve

enkeltgraven. Jeg vil likevel peke på at det synes å være en slags overordnet uniformitet i hvilke ritualer som skulle utføres i forbindelse med behandlingen av den døde (klargjøring, kremasjon, gravleggelse og konstruksjon av anlegg). På detaljnivå er det derimot rom for individuell variasjon (personlig utstyr, indre gravtype og ytre konstruksjonstype). På de to gravfeltene Gunnarstorp og Hunn er det funnet til sammen 87 graver uten anlegg. Slike anlegg er ikke utgravd på de andre feltene, noe som likevel ikke utelukker at de har eksistert. Grunner kan være at disse feltene ikke er undersøkt arkeologisk i samme nøyaktighetsgrad på grunn av eldre utgravningsmetoder (Store Dal og Opstad) eller fordi mindre områder av feltene er undersøkt (Ula).

4.4 Sammenlikninger

I det følgende avsnittet vil det diskuteres om materialet avviker i noen grad fra det østnorske generelt. Det vil også sammenliknes, spesielt med fynsk, men også med svensk materiale. Et kildekritisk problem for det fynske materialet er at Albrechtsen (1954) deler materialet inn i et treperiodesystem, der periode I nærmest er ikke-eksisterende. Appendix 3 viser svært forenklet hvordan gravskikk og gjenstander i førromersk jernalder fordeler seg i de ovennevnte områder. Jeg har også forsøkt å fremstille hvilke former som opptrer til hvilke tider. Fremstillingen viser at gravskikken ikke skiller de to periodene av førromersk jernalder. I motsetning til materialet fra Østfold, synes ikke bruken av stein i anleggene fra Fyn å være like fremtredende. Bruk av stein i konstruksjonen av gravminnet forekommer, men *”Stenlægning om gravene er meget sjælden”*, skriver Albrechtsen (1973:66) om Fyn. Denne forskjellen kan bunne i de geologiske forholdene i områdene, der tilgangen på stein muligens ikke har vært den samme. Martens (1998:161) viser at denne trenden ikke gjelder hele Danmark når han demonstrerer at steiner er i bruk som markører på en rekke graver i nordjysk område. I Sverige er steinkonstruksjoner av ulik art meget vanlig (Carlsson 2001; Cullberg 1973; Stenberger 1964). Trolig kan dette være knyttet til ulike innflytelsesveier.

Allerede Håkon Shetelig (1913) mente å kunne se en forskjell mellom østnorsk og vestnorsk materiale. Det østnorske har tidligere blitt forklart med innflytelse og impulser østfra gjennom Sverige, mens det vestnorske er antatt å ha sine impulser sørfra gjennom Jylland. Det fynske materialet følger ikke de jyske trendene (Albrechtsen 1954; Martens 2002), og fremviser flere likheter med det Østfolds materiale. Det er kanskje denne trenden vi ser sporene etter i bruken av sekundærgraver. Disse finnes, men er svært uvanlige i Øst-Norge i førromersk jernalder. I

Vest-Norge derimot er de den vanligste typen gravminner (Pilø 1989:33). Martens (2002:262) mener det kun finnes fem førromerske sekundærgraver innenfor Oldsaksamlingens distrikt, hvorav tre er fra Vest-Agder og dermed antakelig tilhører vestlandstradisjonen. Det ser også ut til å være svært sjeldent med førromerske sekundærgraver på Fyn (Albrechtsen 1954; 1971; 1973) i motsetning til resten av Danmark der dette er mer vanlig (Becker 1961; Brøndsted 1960 [1940]:13). Her skiller altså Østfoldmaterialet seg noe fra det danske generelt, men har likhetstrekk med det fynske.

I den yngre delen av førromersk jernalder ser det ut til at den døde får med seg noe mer i graven enn tidligere. Hovedsakelig er det snakk om et mer detaljert drakttilbehør i form av fibler og smykker, men også nye kategorier som våpen og kniv eller sigd. I den eldre delen er det kun kjent nåler og belteutstyr som en del av drakttilbehøret, mens fibler og smykker synes å komme inn i den yngre delen av perioden. Denne utviklingen ser ut til å gjelde både det østnorske (Nybruget 1978:56-63) og det fynske (Albrechtsen 1954:58-59; 1971; 1973) materialet. Både i Østfold, Øst-Norge, på Fyn, men også i Sverige går de samme gravformene igjen. Den eneste forskjellen mellom Østfold og Fyn i eldre førromersk tid er at Albrechtsen (1954; 1971; 1973) omtaler en gravform som brannpletter. Denne gravformen tilsvarer den norske termen branngroper. Brannflak eksisterer ikke i det fynske materialet fra førromersk jernalder (Albrechtsen 1954), noe som for øvrig er forenlig med analysen av Østfold der denne formen kun ser ut til å eksistere før og etter førromersk jernalder.

Ikke før i yngre førromersk tid skjer en tydelig endring i det fynske materialet, når 13 av 43 graver (30,2%) inneholder våpen. Også importsaker som metallkar er en ny funnkategori i gravene (Albrechtsen 1954:58-59, 90-92, 111-114). Importsaker og våpen opptrer både tidligere og hyppigere i det fynske området enn i Østfold, der slike funn ikke forekommer før i romertid. I østlandsområdet finnes et lite fåtall graver datert til den seneste delen av førromersk tid, som gir et frempek på den nye trenden, som i romertid viser seg for fullt også i det norske materialet. Disse gravene inneholder blant annet en bronsekjele fra La Tène (C21697a), et La Tène sverd (C29925a), et enegget sverd (C52092), tre spydspisser og to skjoldbuler (Nybruget 1978: 83-86, 105; Martens 1998:262). I Sverige synes våpengravene også å komme tidligere enn i Norge, bare Östergötland og Västergötland har til sammen 32 våpenfunn (Nicklasson 1997:146). Vendsyssel på Nord-Jylland er et annet sted som har fremvist svært mange slike tidlige våpengraver (Martens 1997; 1998). Kategorier som sakser, bryner, pilspisser og vogner finnes ikke i det norske materialet fra perioden. I førromersk

jernalder kjennes ingen jordfestegraver på Fyn, men så mange som 18,1 % av gravene er jordfestegraver i romertid (Albrechtsen 1954:58; 1973:115). I Østfold finnes heller ingen jordfestegraver så tidlig. En grav fra Ås i Sande, ble tidligere omtalt som en førromersk skjelettbegravelse (Hougen 1924:18; Hinsch 1951:56), men Thorleif Sjøvold (1967) viste siden, meget overbevisende, at dette ikke var tilfellet. I romertid er derimot åtte av 33 (21%) graver fra Østfold skjelettgraver.

Fynsk materiale gir et godt sammenlikningsgrunnlag også når det gjelder de brente beina. Per Holck (1997:37-38) som har undersøkt beinrestene i de fleste av de norske gravene, har også undersøkt beinmateriale fra Møllegårdsmarken og Brudager ved Gudme. Sistnevnte er utgravd senere (etter 1988), og kan således kontrastere det eldre Møllegårdsmark-materialet, men det var ingen nevneverdige forskjeller med henhold til alders- og kjønnsbestemmelsene av materialet (Holck 1997:54-60). Etersom Holck (1997) ikke skiller det førromerske fra det romertidige i det fynske materialet, velger jeg her kun å sammenlikne det fynske materialet med det østnorske generelt for å vise at det er store likheter. Det fynske materialet er langt større enn det fra Østfold, men likhetene det pekes på, insinuerer at materialet har en allmenn karakter. Når det gjelder kjønnsbestemmelse viser det danske materialet at 31,1% kunne bestemmes, mot 28% for Øst-Norge. Tabell 3 viser at kjønnsfordelingen på mange måter er tilsvarende for materialet fra Fyn og Østfold, mens Øst-Norge har en jevnere fordeling. Generelt sett er det en fordeling på 60-40% (kvinne-mann) i eldre jernalders, mens statistikken siden jevner seg ut mot moderne tid (Holck 1997:54, 57, 60).

	Kvinne	Mann	Ukjent/annet
Fyn	20%	11%	69%
Øst-Norge	15%	13%	72%
Oppgavens materiale	25%	18%	57%

Tabell 3 Kjønnsbestemmelse

Når det gjelder aldersbestemmelse skiller heller ikke det fynske materialet med, 53,8% aldersbestemte graver, seg fra det østnorske der 53% kunne aldersbestemmes. Holck (1997:60) har også regnet ut gjennomsnittsalderen, som var 32 år for Øst-Norges del og 26 år for det fynske materialet. Videre kan det nevnes at det ble registrert 1,3% dobbeltbegravelser, og 20 graver med kuttemerker i det fynske materialet (Holck 1997:116, 126).

4.5 Kildekritikk

Et spørsmål som naturlig dukker opp i forbindelse med det valgte materialet, er om det er tilstrekkelig representativt? Det er ikke spesielt mange funn fra området, og det er derfor jeg har valgt å studere flere gravfelt samtidig. Jeg har også rettet blikket spesielt mot Fyn som har et rikere, og uten tvil bedre, undersøkt materiale for å kunne gjøre en sammenlikning. Det fynske materialet er også meget lett tilgjengelig gjennom Erling Albrechtsens *Fynske Jernaldergrave bind I-V* (1954, 1956, 1968, 1971, 1973). Det materialet som er fremkommet i de seneste årene på Fyn er ikke med i ovennevnte publikasjoner, men jeg vil allikevel si at disse publikasjonene er representative for området. Jeg har som sagt prioritert et utvalg av graver fra en klar kontekst, for å få en generell oversikt fremfor å gå inn i detaljer fra enkeltstudier. Ettersom noen graver faktisk ikke inneholder et eneste artefakt, er det et spørsmål om dateringene er sikre nok. Erling Johansen (1955) har vist at en del av gravene som tidligere var typologisk datert til førromersk jernalder, godt kan høre hjemme i yngre bronsealder eller romertid. Til forskjell fra det danske materialet som i stor grad bygger på keramikk-kronologier (Martens 1996), må det norske baseres på daterbare metallgjenstander. Jeg har tatt utgangspunkt i de dateringene som er foretatt i tidligere publikasjoner, gjort ut fra enten gjenstander eller ¹⁴C-datering. De funntomme gravene uten sikre dateringer er bare registrert og talt opp for å vise ytterligere muligheter i dette materialet.

Jeg vil bemerke et poeng både Martens (1998:160-162) og Pilø (1989:36) gjør i forbindelse med førromerske graver, nemlig at få av disse synes i overflaten og er av den grunn kun oppdaget ved planmessige arkeologiske undersøkelser. Mens de fleste andre graver fremkommer ved dyrkningsarbeid, vil neppe førromerske graver som kun inneholder keramikk eller trekar og rester etter kremasjon resultere i arkeologiske funn dersom de hadde vært gjenstand for frempløying. Opstad-materialet viser også at flatmarksgraver kan ligge skjult under gravhauger fra senere perioder. Det er også en mulighet for at arkeologene ikke har lett på de rette stedene. Muligvis ligger hovedvekten av gravene uoppdaget i ikke-undersøkte områder, ettersom arkeologene kun har vært opptatt av å lete på de stedene der en tradisjonelt finner graver fra andre perioder (Nybruget 1978:141-143).

Kapittel 5 Er anleggene egentlig graver?

Gravmaterialet er, som nevnt, lite og ganske uanselig, og vil derfor diskuteres opp mot andre kildekategorier for å vise at det kan være en fare å stagnere i tolkninger rundt slike anlegg. Jeg vil problematisere hva begrepet førromerske graver betyr, og det vil vurderes om anleggene i det hele tatt kan betegnes som graver.

5.1 Kenotafer

På gravfeltene i Østfold, men også på andre gravfelt i Norge, er det kjent et stort antall ”tomme graver” i form av groper med kull ¹⁴c-datert til førromersk jernalder, men uten beinmateriale og gravgods. På Gunnarstorp var mer enn halvparten av anleggene uten grav, når en grav defineres som stedet hvor en død eller deler av en død er begravd (Wangen 1999:155). Disse anleggene hadde form av steinlegginger som likner anleggene med grav i det ytre. Mangelen på bein eller rester etter en begravelse står i kontrast til det allmenne synet på graver som oppbevaringsplass for døde mennesker. De fleste gravene inneholdt også under 100 gram bein, hvilket er en langt mindre mengde enn hva som er igjen av et lik etter en kremasjonsprosess. Sammenlikninger av anleggenes konstruksjonselementer påviser ingen klare forskjeller mellom oppbygningen av anlegg uten grav og gravanlegg. Dersom anleggene uten grav ikke skulle være rester etter det samme fenomen, men noe annet, peker Wangen (1999:146) på at det må ha eksistert en enhetlig praksis ved konstruksjonen av både anlegg uten grav og gravanlegg. I denne forbindelse må det nevnes muligheten for at den lille mengden bein som åpenbart finnes i anleggene med grav, kan være forsvunnet/forvitret med tiden fra anleggene uten grav.

Fenomenet med tomme graver har vært kjent siden 1800-tallet, og flere ulike tolkninger har blitt fremsatt (Ericsson og Runcis 1995:35). En mulighet er at anleggene er kenotafer, minnesmerker over noen som er begravd på en annen plass eller omkommet under omstendigheter som gjorde at de ikke kunne begraves på tradisjonelt vis. Andre tilnærminger gikk ut på at det var skjelettgraver, som dermed ikke levnet spor, eller at det dreide seg om barnegraver fordi disse er underrepresentert i det osteologiske materialet. De to sistnevnte tolkningene kan avslås ettersom det finnes et ganske betydelig antall barnegraver i materialet jeg har studert, og at skjelettbegravelser er et fenomen som ikke er i bruk i den seneste delen av bronsealder og førromersk jernalder. Teorien om kenotafer er også i den senere tid svekket. Alf Ericsson og Janis Runcis (1995:37-38) fokuserer på hvordan man i svært varierende grad tok vare på beina og etterbehandlet dem før en eventuell deponering. En total mangel på bein

kan i så måte være en variant av denne variasjonen i beinmengde. Flere forskere har også i økende grad forsøkt å endre fokus fra den døde til de som utførte ritualene (Ericsson og Runcis 1995; Wangen 1998, 1999; Melheim 2001). Dette utgangspunktet flytter det teoretiske perspektivet fra den døde til de levende, og fraværet av bein kan heller ha hatt en bestemt mening i den religiøse helhet som gravritualene var en del av. Vivian Wangen (1998,1999) og Lene Melheim (2001:43) tolker dette som at anleggene ble oppfattet som monumenter over de døde, men at deponering av beina ikke var sentralt. De argumenterer for at anleggene ikke var graver, men åsted for døderitualer. Ritualene rundt selve kremeringen var det viktige, og selve nedleggelsen av restene etter den døde hadde mindre betydning. Ved hjelp av struktureringsteorien kan det hevdes at graven ble brukt av de etterlevende i kommunikasjon med åndelige makter, der ritualene kan ha gitt mening til deltakerne ved å gjøre eskatologiske verdier forståelige. Gravfeltet som helhet kan ha symbolisert, kan graven symbolisere og kommunisere en helhetstanke som igjen har påvirket aktørene i videre rituelle handlinger på gravfeltet. Ulik fokus på deponeringen kan være uttrykk for en viss variasjon og forandring i skikken, mens anleggene likevel ble konstruert etter samme formkrav fordi tidligere anleggs *tause diskurs* har virket strukturerende på aktørenes utførelse av ritualer.

5.2 Etnografiske ideer

Ved å studere et "levende" samfunn kan en arkeolog lettere oppnå en forståelse av de materielle strukturen eller objektene som fremkommer ved en utgraving. Peter J. Ucko (1969:262) har i den forbindelse uttrykt: *"The primary use of ethnographic parallels....is simple. It is to widen the horizons of the interpreter."* Studier av andre samfunn kan åpne for nye muligheter og ideer og dermed utvide vår forståelseshorisont. Måten vi forstår omverdenen på er preget av vår egen bakgrunn, og etnografiske studier kan dermed gi en økt forståelse for andre måter å resonere på. Kirsten Hastrup (1992:22, 43) mener at vår identifikasjon av årsakssammenhenger er basert på sosial erfaring, og at vi dermed gjennom oss selv, via andre, kan oppnå et videre perspektiv på vår oppfattelse av virkeligheten.

Terje Østigård (Oestigaard 2000a) har foretatt et etnoarkeologisk studium i dagens Nepal som kan gi et perspektiv på branngraver fra førromersk jernalder fordi flere likhetstrekk kan fremvises. Materialet kan derimot ikke anvendes som en relasjonell analogi, siden de andre sidene ved det nepalesiske samfunnet ikke dekker kravene til kontekstuell likhet som Hodder (1982:16-19) stiller. Jeg vil likevel gjøre rede for observasjonene som ble gjort, fordi jeg

mener at de kan være et hjelpemiddel å tenke med, selv om de aldri kan bli noen fullgod forklaring. Undersøkelsen viste nemlig at kun en liten del av restene etter kremasjonen ble deponert i graven, mens resten ble deponert i en hellig elv (Oestigaard 2000a:32). Det er ikke usannsynlig at restene etter kremasjonen også i førromersk jernalder ble deponert på flere ulike steder i tillegg til selve graven, som en del av ritualene rundt gravleggelsen av den døde. Det faktum at en enkes smykker kom med i graven til en mann er også interessant, fordi det kan antyde at gravgods ikke nødvendigvis representerer den døde direkte. Enken fikk en annen status ved mannens død og måtte således gi fra seg sine smykker som en del av gravritualene. Østigård (Oestigaard 2000a:20-22, 27) gjorde også et eksperiment der han dro tilbake til en gravplass et år etter begravelsen han overvar. På det tidspunktet kunne ikke noe gravgods observeres, men ved observasjon av selve ritualene viste det seg at de fleste gravgavene var matofre, noe som det senere er vanskelig å spore arkeologisk. Funn av både dyrebein og forkullede korn er gjort i blant annet førromerske graver, men det er ikke usannsynlig at det har vært langt mer alminnelig enn materialet viser. En kildekritisk bemerkning i denne sammenheng er at i eldre arkeologiske undersøkelser var ikke den naturvitenskapelige forskningen på samme nivå som i dag, og derfor har ikke prøver av pollen og makrofossiler blitt samlet inn i særlig grad. Slikt organisk gravgods kan godt tenkes å ha fulgt med i de førromerske gravene i Skandinavia.

5.3 Avdøde som et rituellet måltid

Østigård (Oestigaard 2000b) har nylig problematisert offeret i sammenheng med jernalderens gravkontekster, og fremsetter interessante ideer. Tankene er likevel ikke uproblematiske, da de til tider har en diskutabel tilknytning til den forhistoriske materielle virkelighet. Han tolker branngraver uten gravgods i skandinavisk sammenheng for primært å være ofringer til gudene i form av et rituellet måltid, der kremasjonen er en måte å preparere måltidet på. Ofringen er del av et ritual som også kan inkludere en gravleggelse. Østigård fremmer et fokus på *ofringen* fremfor den funksjonalistiske forklaringen om å kvitte seg med liket, eller den mer religiøse tanken om å frigjøre sjelen. Menneskeofringer var vanlig i sen hedensk tid i Nordvest-Europa, og en viktig del av det rituelle scenario, hevder Østigård (Oestigaard 2000b:50-54 og der anført litteratur), med bakgrunn i ikonografi og skriftlige kilder. Her kan det nok være snakk om en viss overdrivelse, for Britt-Mari Näsström (2001:35-45) hevder at finnes det ingen grunn til å tro at menneskeofring var vanlig. Hun mener at de fleste beskrivelsene av menneskeoffer har tilknytning til myter eller er tendensiøse fortellinger som oppsto under

eller etter religionsskiftet, men mener likevel at det i sjeldne tilfeller har forekommet i gammelskandinavisk religion.

Meningen med et gaveoffer til gudene tolkes gjerne religionshistorisk utfra et *do ut des* (jeg gir for at du skal kunne gi tilbake) perspektiv (Näsström 2001:26, 174). Ved et offer til en guddom forventes en opprettholdelse av den sosiale orden og en sikring av samfunnets videre eksistens, gjennom gudenes aksept av dette offeret. Et gravoffer kan settes i forbindelse med gudenes vilje til å gjenforene de døde med forfedrene, eller å slippe avdøde videre til et eventuelt etterliv. Kanskje kan også frykten for gjengangeri ha vært en årsak til et offer. I form av å være en kollektiv aktivitet må dermed en ofring av avdøde som et måltid sees på som et kommunionoffer, et slags fellesmåltid der alle som er tilstede deltar (Näsström 2001:15, 32,125).

I Ibn Fadlans beskrivelse av en høvdingbegravelse ved Volga blir en slavekvinne ofret, men Østigård (Oestigaard 2000b:43) tenker seg at høvdingen er primærofferet til gudene og at slaven ikke kan ofres hvis hun ikke er del av en større sammenheng. Det er riktignok ingenting som tyder på noe rituelt måltid ved dette gravritualet, men tanken om gravlagte som offer er Østigårds utgangspunkt til å bygge videre på sin tolkning av såkalt ”tomme branngraver”. Endokannibalisme, som går ut på at slekta spiser kjøttet for å sikre en verdig begravelse, brukes analogt for å forklare preparasjonen av den døde som et slikt måltid (Oestigaard 2000b:43-44). I en videre analogi tolker Østigård at døde mennesker kan ha blitt preparert for konsumpsjon av gudene. Claude Lévi-Strauss (1964:164) anser i den forbindelse transformasjonen gjennom ild til mat som strukturerende, fordi dette er en transformasjon fra natur til kultur, som må gjennomføres for at verden skal kunne gjendefineres. Østigård (Oestigaard 2000b:55) mener å vise hvordan etterkommernes ritualer gjenskaper viktige samfunnsstrukturer, der gudenes måltid dermed legitimerer etableringen av en ny sosial orden ved at de aksepterer at slekten overtar den dødes eiendom foran resten av samfunnet som en følge av ofringen. På noen av beinrestene fra Gunnarstorp er det av Per Holck (Wangen 1999:103) påvist spor etter opphugging, noe som kan støtte en hypotese om at kroppen har vært oppdelt i forbindelse med en tilberedning av et rituelt måltid.

Anders Kaliff (1992, 1997) argumenterer for at det finnes forskjellige måter å kremere på, som igjen har sammenheng med både verdier og eskatologiske og kosmologiske ideer. Disse ideene uttrykkes gjennom måten den avdøde ofres til gudene på og hvordan de etterlevende

utfører ritualene. Østigård (Oestigaard 2000b:44) bygger på disse ideene når han hevder at offeret ikke er gudenes ønske, men offerutøvernes egen motivasjon. Preparasjonsmåten er således avhengig av hva de gjenlevende ser som gudens ønske, og ut fra Giddens (1984) teorier er dermed ofringen inkorporert i struktureringen av samfunnet. Det er sannsynlig at samfunnet ved utøvelsen av offerritualer har hjulpet menneskene i organiseringen og forståelsen av den kosmologiske verdensorden.

Per Holck (1997:90-104) har demonstrert fire grader av brenning på bein fra Øst-Norge, som Østigård setter i forbindelse med preparasjon av liket som et måltid. Han tror at steking vil gi en sterk brenningsgrad, mens koking vil gi en annen og svakere. Fravær av synlige spor etter brenning kan bety at avdøde har vært kokt på bålet, og dermed ikke er brent i selve ilden (Oestigaard 2000b:46-47). Funn av kokegroper eller ildsteder i nær tilknytning til gravplassen kan indikere en slik praksis, men det kan også innvendes at både bosetning og graver ofte ligger i nær tilknytning til slike anlegg og gjør dette til et vanlig trekk (for eksempel Hov (Gjerpe 2001)). Rituelle måltider er heller ikke noe uvanlig fenomen i tilknytning til en gravkontekst, og tilbereding av et måltid i forbindelse med en gravlegging behøver ikke bety at det er avdøde som skal spises eller ofres; vanligere er det antakelig med et dyr.

Det gammelnordiske ordet *seyðir* trekkes også fram av Østigård (Oestigaard 2000b:53) som hevder at dette skal bety: ”de som ofret og ved koking tilberedte hellige måltider”. Ved å etterlese utsagnets kilde, Lars Erik Narmos (1996a) artikkel *Kokekammeratene på Leikvin. Kult og Kokegroper*, viser det seg at to uttrykk er blitt sammenblandet av Østigård. Dette gjelder ordene *seyðir* og *subnautar*. *Seyðir* betyr kokegrop (Narmo 1996a:91; Näsström 2001:125-126), mens oversettelsen ”de som ofret og ved koking tilberedte hellige måltider”, viser tilbake til ordet *subnautar* - sydefæller, og stammer fra en gammel oversettelse av Gutersagaen (Jacobsen 1911). James Knirk har oversatt originalteksten (*sum haita subnautar þiet þair supu allir saman*) påny, og den lyder da: ”såsom kokekamerater heter, fordi de alle sammen kokte” (Narmo 1996a:92). Teksten i Gutersagaen viser kanskje tilbake til en sammenheng mellom offeraktiviteter (blot) og matlaging, men den sakrale karakteren ved selve kokingen nedtones i den nye oversettelsen, og Østigårds hypotese kommer svekket ut av det hele.

Kjøttdelene er, i følge Østigård (Oestigaard 2000b:47), de mest betydningsfulle og viktigste å ofre til gudene. Han fremhever også menneskeofferet som det mest noble offer. Østigård

fremhever i den forbindelse at gravurner som ikke inneholder bein av Shetelig (1912:35) ble tolket som beholdere for kjøtt. Kuttmerker, som finnes i materialet fra Gunnarstorp, kan også indikere fjerning av kjøtt (Holck 1987:301). Det er også funnet kutteredskap i en del gravkontekster. Skarpe flintgjenstander som er funnet i sammenheng med gravanlegg kan ha blitt brukt til oppskjæring av lik ved eller før kremeringsprosessen, men kan også forklares med at området hadde vært benyttet i steinalder. I sammenheng med dette er Mary Douglas' (1966) teorier om tabuer, rent og urent aktuelle. Kuttegjenstandene kan ha blitt forurenset ved ritualet og er muligens derfor deponert eller kastet i eller i nærheten av anlegget. Dette er bare en mulighet, fordi få eller ingen kontekster i Norge er gode nok til å kunne belyse en slik praksis (Oestigaard 2000b:48). Holck (1997:126-129) ser for øvrig en sammenheng i at gravene med kuttemerker også inneholder lite gravgods og har lav kremasjonsgrad. Dette fenomenet tolker Østigård som tegn på et rituell måltid, men det kan også indikere at komplekse ritualer har vært viktigere enn gravgods.

Menneskeofferet, som det største offer, understøttes av Näsström (2001:35-45), med bakgrunn i de skriftlige kildene. Likevel understreker hun at det ikke er grunn til å tro at det var en vanlig praksis, men kun ble utøvet i krisesituasjoner. Det store antallet branngraver som finnes, kan ikke peke i retning av at alle disse anleggene representerer krisesituasjoner. Videre viser Näsström (2001:36, 120) at et rituell drap ved en begravelse ikke kan oppfattes som et offer, men at vedkommende heller må regnes som tjener eller oppasser for den døde. Dette er en betraktning som gjelder i de tilfellene man finner spor etter to eller flere individer i en grav. Et offer av en død person kan heller ikke oppfattes som et rent og fullkomment offer, fordi et slikt offer skulle være perfekt, eller det man satte høyest (Näsström 2001:177). Ofring av et allerede dødt, og kanskje gammelt eller sykt menneske, kan i så måte ikke regnes for et godt offer. Skriftlige kilder viser i den sammenheng også til at det gjerne går dårlig med den som ikke utfører offeret etter gudenes ønske (Näsström 2001:28). Näsström (2001:132) beskriver matofferet til gudene som mat menneskene gjerne spiste selv, noe som gjør kannibalisme ganske problematisk, fordi ingenting utover kuttemerkene tyder på praktisering av kannibalisme, verken i gravmaterialet eller de skriftlige kildene.

5.4 Altere

Anders Kaliff (1997:69) argumenterer for at anleggene som i litteraturen vanligvis omtales som graver, kanskje egentlig kan betraktes som altere. Anlegg som tolkes som graver i felt,

behøver ikke knyttes kun til dette aspektet. Ved å tenke seg levningene etter den døde som relikvier, mener Kaliff (1997:68) at det åpenbarer seg nye tolkningsmuligheter. Gravene formes til plasser for tilbeding og offerritualer. Gjennom deponeringen av brente bein forsterkes anleggets hellighet, og anleggene kan dermed ha hatt en bredere funksjon. De kan ha vært graver, kultplasser for ofringer til de døde, eller en markering av eiendomsretten til landet. Argumentet med eiendomsrett ser Kaliff (1997:71) utfra et forfedredyrkende perspektiv, der alteret/graven betraktes som et uttrykk for slektens identitet. Grav-/kultplassen fungerer som et sted for kommunikasjon med forfedrene, og forfedrenes nærværen og kraft forsterker og bekrefter således slektens eiendomsrett til jorden og plassen. Gjennom bruken av ordet *alter* får man også lettere en forståelse av at det har ligget en rekke ritualer bak bruken av gravplassen. Gravfeltet som helhet kan sies å inneha en samlet kraft gjennom alle gravene, og kan derigjennom oppleves som et kraftsentrum i tilværelsen for samfunnet. Gravplassene har hatt en dobbeltsidig funksjon som både grav og kultplass anlagt over visse personer i samfunnet (Kaliff 1997:72).

5.5 Bautasteiner

På både Gunnarstorp, Hunn og Opstad er det reist en rekke bautasteiner. I materialet jeg har valgt å undersøke er det kun to daterte graver som er markert med bautastein (70 og 117), mens flere undersøkte bautasteiner på feltene Hunn og Opstad må karakteriseres som anlegg uten grav (Løken 1978; Resi 1986). Bautasteiner reist på gravfelt er i flere tilfeller erkjent som gravmarkering (Gansum 2002:35-36 med anført litteratur), men tolkningene av dem er også forbundet med problemer fordi bein og annet entydig gravgods er fraværende (Resi 1986:77-78). I Sverige har Bo Petré (1981) vist til en sammenheng mellom veier og bautasteiner. På gravfeltet Jordbro finnes 300 reiste stein blant 800 graver ”...*där bredsidorna huvudsakligen är vända åt vägsystem söder om gravfältet.*” (Petré 1981:13). Han hevder videre at bautasteinenes plassering synes å være styrt av relasjonen og sammenhengen med ferdsel. Også Gunnar Ekholm (1951) har undersøkt flere bautasteiner, og kunne i ettertid konkludere med at ingen av de 20 undersøkte steinene var gravmonument, men at de hadde en sammenheng med det fortidige veisystemet. På både Gunnarstorp, Hunn og Opstad er det, som nevnt i materialkapitlet, funnet hulveier i tilknytning til, eller like ved, gravfeltene. Terje Gansum (2002:35-36) har gjort en nærmere analyse av bautasteinmaterialet og viser at disse monumentene har en tilknytning til gravanlegg og veier. For Østfolds del er 84 av 132 bautaer funnet i tilknytning til både gravfelt og vei, 29 ved gravfelt alene, fem ved vei alene og to ved

kirkegårder. Selv om relasjonen til gravfelt er sterkest, er også relasjonen til veier påtagelig. Håvamåls vers 72 underbygger også relasjonen til vei:

Godt med en sønn
om seint han er født,
etter mann som er falt ifra;
sjelden bautasteiner
står ved veien
om sønn ikke satte for far.
(Holm-Olsen 1993:42)

Dette kan tolkes som at bautasteinen i første omgang er et minnesmerke, understreket ved plasseringen langs en vei. Minnet kunne holdes i hevd, slik at avdødes betydning manifesteres og gjentas ved en slik plassering (Gansum 2002:34). Jeg tror likevel ikke denne forbindelsen utelukker mulighetene for at bautaene kan være graver. Flere bautaer markerer som nevnt levninger etter en kremasjon, og verset fra Håvamål utelukker heller ikke en grav i forbindelse med et minnesmerke etter en person. Reising av et minnesmerke kan også være en del av døderitualene rundt en begravelse. Som nevnt tidligere er det ofte bare en liten del av restene etter selve kremasjonen som ligger i gravanlegget. Kanskje ble en del av restene lagt ned i et gravanlegg, mens en annen del ble brukt eksempelvis ved reising av et minnesmerke ved veien som andre enn slektningene og lokalsamfunnet dermed kunne erfare. Gravhauger ved flere anledninger er plassert som minnesmerker i relasjon til veier (Rudebeck 2002). Gansum (2002) bruker dessuten veien som en metafor for møte, forening og atskillelse. Forestillingene om døden er blant annet knyttet til disse begrepene, og dermed kan veien være tilknyttet forestillinger om døden. I kapittel 7.6 vil veiens tilknytning til gravplasser diskuteres videre.

5.6 Domarringar

Appendiks 4 inneholder sju såkalte steinsettinger fra Hunn. I tillegg til disse finnes det i alt 17 på Gunnarstorp, to på Opstad (egen observasjon) og 11 andre på Hunn, som ikke er utgravd. Denne fornminnetypen har også en tett konsentrasjon i Rogaland, men den er spesielt vanlig i Vestfold og Østfold (Skjelsvik 1951:118). Går man over grensen til Sverige finner man over 1000 slike steinsettinger, og spesielt Østfolds nabofylke, Bohuslän, er kjent for et stort antall (Jaanusson 1967:130). Karakteristisk for monumentene er at de består av et ujevnt antall store stein (5, 7, 9, 11 eller 13) reist i en sirkel, i noen tilfeller kombinert med en rad av småstein i mellomrommene mellom de store steinene. Steinene kretser som regel inn en flate hvor det

ofte også finnes en begravelse. De inneholder nesten aldri arkeologisk daterbare gjenstander. Det vanligste å finne i slike steinsettinger er kull og bein, enten under steinpakninger og heller inni sirkelen, i en grop i anlegget eller under en av de reiste steinene. Gravfunnene er uten unntak branngraver (Skjelsvik 1951:121-122), og gravgodset, hvis det er noe, er som ved andre branngraver, bestående av leirkarskår, og jern- eller bronsestykker. I svensk litteratur blir ikke disse fornminnene omtalt som graver, men som "domarringar". I Norge har slike steder også blitt kalt tingsteder på folkemunne (Skjelsvik 1951:123; Magnus & Myhre 1986:219-220), noe som viser sammenheng med den svenske terminologien.

Mange ulike tolkninger har blitt fremmet for å forklare disse fornminnene, og diskusjonen rundt steinsettingene har primært dreid seg om deres funksjon og formål. Den folkelige forklaringen var at de var tingsteder der dommere satt på hver sin stein når tinget var satt. Noen svenske forskere har faktisk holdt på den juridiske funksjonen som de har fått navnet etter (Holmgren 1929:19; Lindqvist 1963:231-240). Et rikt litterært sagamateriale, samt landskapslover ble anført for å underbygge denne teorien. Spesielt uttrykket "a thing oc a ring" fra svenske landskapslover slår godt an for denne tolkningen (Holmgren 1929:19; Skjelsvik 1951:124). De fleste arkeologer har likevel regnet sirklene for primært å være gravanlegg (Arne 1938; Skjelsvik 1951; Jaanusson 1967; Resi 1986). Andre alternativer har vært at de har spilt en kultisk funksjon innenfor gravfeltene (Skjelsvik 1951:124-125; Strömberg 1962:67-70; Lindqvist 1963:231-240). I den forbindelse kommer Elizabeth Skjelsvik (1951:125) inn på tallmagi, der magiske tall som 7 og 9 også går igjen i bønne- og besvergelsesformularer.

5.6.1 Datering av domarringar

Tidligere lot bare steinsettinger seg datere ved arkeologisk funnmateriale, og ble i Sverige antatt å stamme fra folkevandringstid, mens de i Norge ble datert til romertiden (Skjelsvik 1951:121). ¹⁴C-analyse har i dag gitt muligheter for å følge anleggstypen tilbake til førromersk jernalder (Jaanusson 1967:130-133; Resi 1986:54). De sju nevnte anleggene inneholdt ingen arkeologisk daterbare funn, men i noen av dem ble det funnet kull (4,5,6,7) og brente bein (4,6,7). To av fire kullprøver på Hunn ga dateringer til førromersk jernalder, de to andre ga moderne dateringer og er antatt å være sekundære for anlegget (Resi 1986:53, 65-67 & Pl. 103). Resi (1986:53-54 & Pl. 103) viser til at det i seinere tid er publisert en rekke like tidlige ¹⁴c-dateringer av kull fra slike steinsettinger i Bohuslän og en fra Hedmark. På grunn

av likhet i konstruksjonsdetaljer, velger Resi (1986:66-67) å anføre også de andre steinsettingene på Hunn til førromersk jernalder.

5.7 Oppsummering

På grunnlag av det materialet som fremkommer i anleggene ved en utgravning, nemlig brente bein og kull samt i noen tilfeller gravgoods som leirkarskår eller jern- og bronsegjenstander, kan det antas at anleggene har hatt en funksjon som graver. De skisserte tilnærmingene kan være greie å ha i bakhodet, for ikke å stagnere i en fastlåst definisjon og tolkning av disse gravene. En helt direkte bruk av Østigårds (Oestigaard 2000b) teorier lar seg vanskelig gjennomføre, ettersom materialet ikke viser noen tegn til kannibalisme og dermed ikke lar seg applisere på menneskeoffer-teorien. Det er som nevnt ikke store mengder bein som gjenfinnes i disse gravene, gjerne mindre enn 100 gram, og dette utgjør kun en liten del av restene etter en kremasjon. Dette faktum kan tyde på at kremasjonsrestene har blitt liggende igjen ved bålplassen, eller at de kan ha blitt brukt ved videre kultiske handlinger vi ikke har klart å finne materielle spor etter arkeologisk. Det er også mulig at restene kan ha blitt deponert flere steder enn kun i selve graven. Videre kultiske handlinger er kanskje et nøkkelord hvis man tenker seg at gravkonstruksjonen kan ha blitt brukt av senere generasjoner ved utførelse av døderitualer. Som sagt ligger steinsettingene, bautaene, steinleggingene og flatmarksgravene i det her undersøkte materialet, alle situert på, eller i tilknytning til, gravplasser. Forfedrekult er antatt å ha hatt stor betydning i forhistoriske samfunn, og man kan tenke seg at seremonier og ritualer kan ha vært lettere å gjennomføre dersom en del av forfedrene var inkorporert i monumentet der kultusen foregikk. De dødes rester kan i en slik tolkning sees på som relikvier, slik at en tilknytning til forfedre og gudeverden gjøres enklere. Anleggene kan altså enten representere en begravelse i seg selv, deler av en kulthandling i forbindelse med en begravelse eller åsted for ritualer forankret gjennom deponering av deler av de døde. Kaliffs (1997) teori om at anleggene kan ha fungert som altere er for øvrig en interessant måte å tenke seg hvordan disse anleggene har blitt brukt og gjenbrukt i skapelsen og opprettholdelsen av det sosiale system.

En annen mulighet er å se anleggene som graver, og i så fall kan tolkninger relatert til frykten for de døde, evighetssymbolikk og frigjøring av sjelen ha større gjennomslagskraft. Slike tolkninger kommer jeg tilbake til. Konstruksjonen av gravanleggene har vært et krevende arbeid som har involvert flere personer. Et kollektiv har sannsynligvis stått bak, og for dette

kollektivet er det kanskje ikke selve graven og gravleggingen som har vært det viktigste. Jeg mener at ritualene rundt selve gravleggelsen trolig har hatt en viktig rolle i opprettholdelsen og bekreftelsen av samfunnet, og er dermed et sterkt virkemiddel aktørene kan ha brukt aktivt (Giddens 1979; 1982; 1984). Som det vil fremgå i kapittel 8, hvor religion og ritualer analyseres, er det trolig at ritualene og hendelsene rundt selve konstruksjonen av monumentet har vært av essensiell betydning og at det ikke kun er selve anlegget slik vi ser den i dag som har stått i sentrum for det fortidige samfunnet. Jeg tror også at anleggene sammen har utgjort et monument som har virket førende på utførelsen av nye, samtidig som agentenes utøvelse av nye gravritualer har virket strukturerende på gravplassen i form av fornyelse og reproduksjon. Monumentet er kun et av de mange materielle symbolene som man finner igjen etter religions- og kultutøvelse.

Kapittel 6 Overgangen mellom bronsealder og jernalder

I dette kapitlet vil overgangen mellom bronsealder og jernalder problematiseres. Dette tidsavsnittet av forhistorien er blitt karakterisert som opptakten til utviklingen fra stamme- til statssamfunn (Mann 1986; Kristiansen 1998). Først vil bakgrunnen for inndelingen av periodesystemet skisseres, før det skarpe skillet mellom periodene diskuteres. Et av temaene jeg vil fokusere på er om det kan spores endringer i gravskikken som skiller de to periodene fra hverandre. Samtidig vil introduksjonen av jernet drøftes, fordi jeg mener dette kan fungere som en viktig parallellisering til den utviklingen som finner sted i gravskikken. Når jernet introduseres i det skandinaviske samfunnet er det også vanlig å tenke seg at store endringer skjer i forhold til bruken av bronse som hadde dominert i over 1000 år. Det vil være viktig å drøfte forskjellen mellom bruk av bronse i forhold til jern, og ikke minst hvor innflytelsen og kunnskapen om jernteknologien kom fra. Et annet interessant trekk er hvordan jernet etter hvert erstatter og supplerer bronseteknologien. Sannsynligvis skjedde store samfunnsmessige endringer når det nye metallet ble tatt i bruk i Skandinavia. Jeg vil derfor ikke holde meg bare til gravene og deres utvikling i dette kapitlet, men prøve å sette dem inn i en samfunnsmessig sammenheng fordi jeg mener at det er samspillet mellom religiøst liv, teknologisk nivå og politisk organisering som er med på å styre og strukturere samfunnsutviklingen.

6.1 Et kunstig skille?

Bakgrunnen for skillet mellom periodene går, i følge Marie Louise Stig Sørensen (1989a:457), tilbake til Christian Jürgensen Thomsens (1836) treperiodesystem. Thomsen skilte de forskjellige tidsaldre fra hverandre gjennom endringer i råstoffbruk og mente at overgangene indikerte migrasjoner av folk nevnt i skriftlige kilder. Noen videre forklaring var unødvendig før sent på 1800-tallet da en ny gruppe funn dukket opp og ble antatt å tilhøre en hittil ukjent tidlig jernalder, nemlig den førromerske (Vedel 1872). Denne nye fasen kom til å betegne overgangen mellom bronsealder og jernalder karakterisert av en nedgang i mengde av funn og derigjennom kulturell utvikling.

Materialet fra førromersk tid er lite og vanskelig å inndele typologisk. Bronsealderen på sin side, som også er en mye lengre periode, ble allerede av Oscar Montelius (1893, 1917) delt inn i seks deler, I – VI. Overordnet dette igjen deles bronsealderen i to, og tradisjonelt settes skillet mellom eldre og yngre bronsealder til periode IV, basert på endring både i gravskikk og deponeringsskikk. Gravskikken skifter sakte karakter fra jordfestegraver med mangfoldige

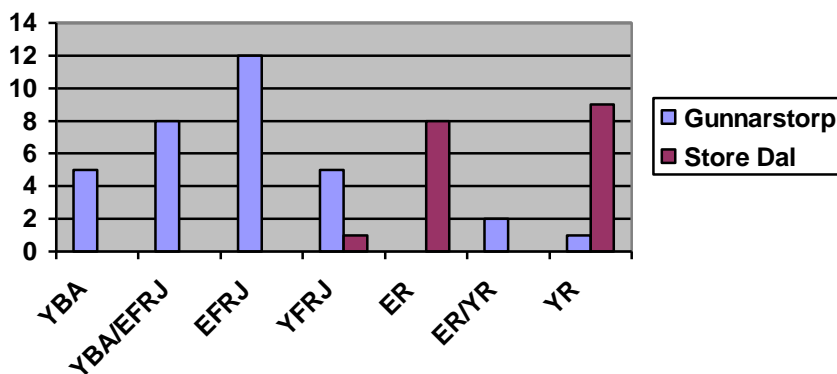
gjenstandsfunn i haug, til branngraver uten synlig markering eller gravgods. Samtidig skjer en økning av gjenstander nedlagt som depoter. Branngravskikken ser i lys av nyere forskning ut til å komme inn og dominere med få unntak allerede i periode III, før den i periode V og VI er ganske enerådende i Skandinavia (Sørensen 1989a: 472). Allerede i periode II finnes det spor i Øst-Norge (Opstad) som tyder på at kremasjon fikk innpass like tidlig som i Sør-Skandinavia (Løken 1978:154; Melheim 2001:45-46). Ingen voldsomme brudd eller forandringer, som for eksempel en folkevandring, kan spores i materialet. Samfunnet synes derimot å være påvirket av utviklingen i Sør-Skandinavia og på kontinentet både materielt og mentalt. Rundt 1300 f.Kr. utvikles en ny kultur i Sentral-Europa, Urnefeltskulturen, og en grunnleggende ny religiøs tankegang eller ideologi må formodes å vinne innpass. Kjennetegnende for denne kulturen er kremasjon og flatmarksgraver i urne på store gravfelt, noe som også skal utvikle seg til å bli en ny skikk i Skandinavia over tid. Flere forskere er enige om at endringen i gravskikk kan ha sitt opphav i innflytelse fra Urnefeltskulturen og indoeuropeiske folk (Kaliff 1997:83; Johansen 2000:145). Kristian Kristiansen (1998:98) viser også at disse urnefeltene og landsbyorganisering hører sammen.

6.1.1 Branngravskikk

Branngravene og den nye idéverden som fulgte med disse overtok for gamle innarbeidede skikker. Sørensen (1989a:472) karakteriserer den nye branngravskikken på følgende måte: *"The graves are poor and their contribution to the material culture is limited"*. Fattighetsgraden øker, både i kvalitet og kvantitet utover i yngre bronsealder. Gravene blir mindre synlige og det er bare en eller to gjenstander nedlagt som gravgods. Mange graver har ikke gravgods i det hele tatt, men disse er latt utenfor diskusjonen ettersom de ikke kan dateres og heller ikke med garanti kan hevdes å være graver (se kapittel 5). I periode V og VI finnes de første eksemplene på at også gravgodset har kommet med på kremasjonsbålet (Sørensen 1989a:472). Dette er en trend som karakteriserer førromersk jernalder, der alt i graven har vært en del av brenningsprosessen. Som vist i materialkapitlet varierer gravformen og etterbehandlingen av beina relativt kraftig, til tross for et generelt likhetsnivå. Denne likheten kan spores gjennom kremasjonen, nedleggingen i et anlegg som oftest markert med steiner og lite bruk av gravgods. Med innføringen av branngravskikken ble gravminnenes form gradvis endret, fra hauger til mer usynlige gravminner (se Melheim 2001:46).

6.1.2 Gravfelt

En felles faktor for gravene fra yngre bronsealder er deres tendens til å hope seg sammen og dermed forme gravplasser. Dette fenomenet foregriper førromersk tid, slik det tydelig kan eksemplifiseres med gravfeltene fra Østfold. Martens (1998) demonstrerer at mange graver på Nord-Jylland ligger alene, mens gravene fra Fyn gjerne er samlet i mindre grupper (Albrechtsen 1954:52), og trolig er fenomenet lokalt betinget. Göran Burenhult (2000:64) setter fremveksten av store gravplasser, kanskje bygdegravfelt, i sammenheng med en tilsynelatende endring i bosetning mot tettere og mer samordnede bebyggelsesenheter. Sørensen (1989a:475) hevder, generelt for Skandinavia, at feltene som oppstår i yngre bronsealder ikke har noe fokuspunkt å gå ut ifra, mens feltene fra førromersk tid, derimot, gjør bruk av eldre strukturer ved å spre seg rundt eldre gravminner. Dette ser imidlertid ikke ut til å stemme for Sverige og Norges del. Anders Carlsson (2001:49, 65-67) viser at flere svenske gravfelt fra yngre bronsealder sprer seg rundt eldre hauger/røyser fra eldre bronsealder, og for Østfolds del er felt som Gunnarstorp, Hunn, Opstad og Ula, med graver fra yngre bronsealder, lokalisert i tilknytning til eldre bronsealderrøyser. Det eneste unntaket i mitt materiale er Store Dal, noe som kanskje kan skyldes at denne gravplassen synes å bli initiert senere enn de andre. Det er nemlig her kun ett funn som med sikkerhet kan dateres til førromersk jernalder, resterende er senere. De eldste dateringene på Store Dal synes med noen få unntak å sammenfalle med de yngste på Gunnarstorp (se figur 6). På grunnlag av disse feltenes geografiske nærhet, vil jeg fremme en hypotese om at gravplassen på Store Dal tar over for Gunnarstorp som bygdegravfelt omtrent ved overgangen til romertid. Det samme er også blitt beskrevet *en passant* av Resi (1986:20) og Wangen (1999:202), men jeg mener likevel at dette kan løftes frem enda en gang.

Figur 6 Fordelingen av graver over tid på Gunnarstorp og Store Dal. YBA =Yngre bronsealder, E/Y FRJ =Eldre/yngre Førromersk jernalder, ER =Eldre romertid, YR =yngre romertid.

Anders Carlsson (2001:47) beskriver en interessant iakttakelse fra gravfeltet Skärgårdsstad, nemlig at stein fra eldre graver har blitt brukt til å bygge nye anlegg. Fremfor å forklare dette med mangel på stein i området, kan det i stedet ha en symbolsk betydning som ligger i et ønske om å tilknytte seg eldre slektsledd, hvilket også plasseringen av gravene på et gravfeltet som sådan gjenspeiler. Gravleggerne skaper en genealogisk tilknytning til forfedrene gjennom å bruke stein fra eldre monumenter når de grunnlegger nye i tilknytning til gravfeltet. Den samme gjenbruken av stein kan ikke påvises i feltene fra Østfold, men gravenes konsentrasjon på felt der gravminnene forholder seg til hverandre og til en underliggende struktur kan peke i retning av at de tilknyttes eldre tradisjoner. Dermed har de tidligere gravene virket strukturerende på konstruksjonen av nye anlegg innenfor den samme tradisjonen.

6.1.3 Kontinuitetstrekk

Morfologisk er gravminnene i Østfold like i yngre bronsealder og eldre jernalder. Tabell 4 viser at de samme indre og ytre gravformene går igjen fra yngre bronsealder til eldre førromersk jernalder. De tre gravene som er tvilstilfeller mellom brannflak og branngrøp er utelatt fra tabellen. Det samme gjelder steinsettingene ettersom disse kun er undersøkt på Hunn. Tidligere er det nevnt at funntomhet preger gravene, og at det er keramikken som er det vanligste gravgodset spesielt i Sverige og Danmark (Carlsson 2001:43; Johansen 2000:143; Martens 1997:108-115; 1998:162). I Østfold er keramikken noe mindre vanlig, men, det finnes, som nevnt, en rekke spor etter trekar, og kanskje har disse spilt keramikkenes rolle som

	YBA	FRJ
Ytre gravform		
Flatmarksgrav	8	25
Steinlegging	11	12
Røys/haug	3	4
Indre gravform		
Urnegrav	6	22
Beinsamling	6	6
Branngrøp	5	12

urne her i landet. Gravgodsets betydning ser ut til å minske ved innføringen av kremasjon. Dette kan skyldes at slike ting ikke hadde noen betydning innenfor den nye ideologien, men at det heller skulle kommuniseres likhet. Små graver ga heller ikke rom for å legge ned store gjenstander. Fra en annen empirisk kategori, depotene, ses i yngre bronsealder en endring i form av flere og større nedlegginger. Disse kan ha overtatt gravgodsets rolle.

Tabell 4 Oversikt over kontinuitetstrekk i gravskikken. YBA=yngre bronsealder. FRJ=førromersk jernalder. Gravene fra overgangen YBA – FRJ er her fremstilt i kolonnen for YBA.

Bronseobjektene kan skilles i standardobjekter og unika. I sen bronsealder øker standardiseringen av objektene i graver, og en strengere typedefinering både i form og dekor fremtrer (Sørensen 1989a:459). Det skjer også en nedgang av metallfunn i gravene fra og med periode V frem til eldre førromersk jernalder (Levinsen 1989:450). Det er kun draktutstyr som er igjen i gravene i form av nåler og spenner, med beltehefter som eneste nye innslag, og ellers et begrenset utvalg av objekter. Sørensen (1989a:475) argumenterer for at overgangen mellom yngre bronsealder og førromersk jernalder ikke viser en endring, men kontinuitet i gravenes rituelle uttrykk. Det er heller snakk om en endring fra kulturell samhörighet over et stort område til mer regionale avgrensninger uttrykt i gravform og draktmote. Kulturell og rituell kontinuitet kan også spores gjennom keramikken i gravkontekst, som fremviser bruk av likt materiale, farge og form, samt behandlingsmåte av urnen i graven (Becker 1961). Den ovennevnte kontinuiteten gjelder primært Sør-Skandinavia, da man ikke kan vise til samme resultater i Norge. Den primære årsak til denne forskjellen er mangelen på hele kar i det norske materialet, og dermed vanskeligheten med å utarbeide en kronologi/typologi for perioden.

	YBA	YBA/ EFR	EFR	YFR	ER
Draktutstyr /smykker					
Bronse	2	4	1	8	18
Jern	0	0	3	5	3
Redskap					
Bronse	0	1	0	0	10
Jern	0	0	0	7	15

Tabell 5 Utvikling i antallet metallgjenstander i gravene. YBA =Yngre bronsealder, FRJ =Førromersk jernalder, ER =Eldre romertid. YBA/FRJ =graver som dateres til overgangen mellom periodene

Flere forskere mener at den gradvise forandringen av gravskikken tyder på at branngravskikken som idé ble langsomt realisert (Brøndsted 1958; Levinsen 1989; Sørensen

1989a; Kaliff 1992; Johansen 2000). Kontinuitet synes å være en gjennomgående trend fra bronsealder periode III, og videre gjennom hele førromersk jernalder i Østfold. Materialet viser en reproduksjon av eksisterende former i gravskikken, inspirert og begrenset av fokus på kremasjon. Etter den standardisering at typer i gravene som begynte i yngre bronsealder er det kun draktutstyr som er igjen i gravene i eldre førromersk jernalder. Gravgodset synes likevel å være i forandring og det individualiseres sakte utover i førromersk jernalder før en tydelig endring vises i romertid. Dette kan være uttrykk for en stadig reproduksjon av gravskikken, der aktørene langsomt endrer ritualenes innhold, mens gravenes struktur virker tilbake på

aktørene slik at endringen skjer langsomt. Muligens brukes gravene bevisst for å undertrykke nye innslag. Utviklingen eksemplifisert med gravgodset fra Østfold vises i tabell 5. På Fyn er dette forholdet noe annerledes, da et rikere gravgods i form av våpengraver bryter opp denne kontinuiteten i eldre førromersk jernalder (Albrechtsen 1954), mens i Nord-Jylland skjer denne endringen enda noen år tidligere (Martens 1998; 2002).

Jordbruket og organisasjon av funksjonelle og praktiske aspekter ved dagliglivet støtter heller ikke en brå overgang, i følge Sørensen (1989a:471, 480). En større grad av uniformitet kan synes å oppstå, og det er heller snakk om langsiktige, strukturelle endringer som er resultatet av en omorganisering av jordbruket, til åkersystemer og en sentralisering av bosetningsstrukturen. Jeg nevnte tidligere at Kristiansen (1998) demonstrerte en sammenheng mellom urnefeltkultur og landsbyorganisering. Gravene anlegges på kollektive felter samtidig som bosetningen samles og husene blir mindre. Rundt 500-450 f.Kr. har endringer i sosial organisasjon, bosetning og produksjon ledet til bruken av såkalte *Celtic fields* i Nord-Europa. Disse elementene indikerer alle at statusforskjeller ikke var av viktighet (Kristiansen 1998:306). Ser man med marxistiske øyne på ideologien så behøver ikke denne likheten speile faktiske forhold i samfunnet, men heller tilsløre en annen virkelighet. Kristiansen (1998:306) tror allikevel at fokuset på det kollektive er nærmere de reelle forhold på grunn av bosetningsorganisasjonen. Den samme langsomme endringen kan også spores i gravskikken som viser en gradvis endring influert av kremasjonsskikken. Overgangen, mener Sørensen (1989a:482), reflekterer et samfunn som endres fra å fremvise formaliserte, ritualiserte samfunnsstrukturer til å fokusere mer på integrering av ritualer og et selvforsynt jordbruk. Jernet som produksjonsmiddel kan ikke settes i forbindelse med omveltningene i yngre bronsealder (Levinsen 1984:163).

6.2 Tidlig jern

6.2.1 Innflytelse utenfra

Blant forskere er den vanligste oppfatningen at jernet ble oppdaget i samband med kobberarbeide, og anvendelsen av komplekse malmer og blanding/flussing av disse (Hjärthner-Holdar 1993:19-20). I annen halvdel av andre årtusen f.Kr. spredte kunnskapen om jern seg til middelhavslandene, Sørøst-Europa og områdene rundt Svartehavet. Noen få tidlige forekomster finnes også i områdene rundt Balkan, Russland og Ukraina (Hjärthner-Holdar 1993:27-28; Johansen 2000:242). Spredningen er det vanlig å forklare med diffusjon, altså

spredningen av kulturelementer gjennom påvirkning utenfra. I Sentral-Europa ble jernteknologi kjent på 1000-tallet f.Kr., og på 600-tallet f.Kr. var det meste av våpen og redskap laget av jern (Kristiansen 1998:212). En meget kjent funnplass fra bronsealder/jernalder i dette området er Hallstatt i dagens Østerrike. Det rike gravutstyret herfra har gitt navn til både den materielle kulturen og periodeinndelingen (se appendiks 1). I det 8. og 7. århundre f.Kr. la salt og jernutvinning fra fjellområder grunnsteinen for en ny økonomi i Sentral-Europa. Fjellområdene ble tatt i bruk i kombinasjon med gjeting, og konservering av mat (ved hjelp av salt) bidro til at en helårsbosetning kunne gjennomføres i slike marginale områder. Før dette var jernvinna kun et supplement til bronsestøping (Kristiansen 1998:213-217). Det teknologiske nivået for storproduksjon oppnås ikke før 500 f.Kr. i Nordvest-Europa (Hjärthner-Holdar 1993:26-29). Mulige forklaringer på dette kan være god tilgang på bronse og/eller konservatisme hos kunnskapsbærerne.

Etter Hallstatt følger La Tène-perioden, med en fullt utviklet jernteknologi. Denne er for øvrig tett knyttet opp til den keltiske kulturen, og Kristiansen (1998:322) bruker keltere synonymt med La Tène. Martens (1998:178) mener for øvrig at Latèniseringsen kun medfører at visse keltiske trekk tas opp og omdefineres til et eget stiluttrykk i Skandinavia. I områder med rike jernforekomster i Nord-Europa, er keltisk materiell kultur sterkt representert. Det er her mulig å skille ut en krigerelite gjennom våpengraver på de store gravfeltene. Eliten kan ha basert sitt virke på kontroll av råvarer og bytte av disse mot prestigevarer (Kristiansen 1998:324-327). Krigereliten er for øvrig en minoritet på gravfeltene. I Skandinavia er ikke en slik elite synlig i gravmaterialet før i yngre førromersk jernalder, og i det her studerte materialet, ikke før ved overgangen til romertid. Martens (2002:257) mener heller at det skandinaviske området er påvirket av utviklingen fra Przeworsk-kulturen, fra nord-østre Sentral-Europa, når det gjelder denne utviklingen.

I dag har forskning vist at mye også tyder på en påvirkning fra det østlige Volga - Uralområdet. En jernbrukende kultur, kalt Ananjino-kulturen, ble utviklet nord for Svartehavet. Innenfor området Eurasia finnes det under perioden 1800-500 f.Kr. klare tegn på kommunikasjon over store geografiske områder. Liknende former finnes igjen i gjenstander på østsvensk område, i nordlige (Fenno)Skandinavia og i Russisk område (Hjärthner-Holdar 1993:26-29; Olsen 1994:104; Johansen 2000:243). Fra ca. 900 f. Kr. finnes det indikasjoner på jernhåndtering, og fra 700-tallet f. Kr. begynner Ananjino-kulturen med større produksjon av jern. De første sporene av jernet ser man i Finnmark rundt 500 f. Kr. (Olsen 1994).

Metallet introduseres med andre ord like tidlig som i Sør-Norge, og Olsens betraktninger viser at tidligere oppfatninger om en jernalder som står tilbake for den i Sør-Norge ikke holder stikk. Asbestkeramikken som det er funnet mye av i Nord-Norge, har også blitt knyttet til metallarbeid (Hulthen 1991). Den er funnet sammen med jernrester, kull, slagg og konstruksjoner tilknyttet jernproduksjon på seks lokaliteter i Nord-Norge.

6.2.2 De tidligste sporene av jern i Skandinavia

De eldste sporene fra jernproduksjon er lokalisert på steder der det også er drevet bronsearbeid i nær tilknytning til boplasser. Derfor mener Eva Hjärthner-Holdar (1993) at eksperimentering med jernfremstilling i Skandinavia begynner allerede under bronsealder og at det er bronsestøperne som begynner å arbeide med jernet. De tidligste funnene av jern i Skandinavia stammer fra bronsealderens periode III (Stjärnquist 1961:76; Levinsen 1984:154). Spor etter selve produksjonen har blitt funnet i form av slagg fra periode IV i Sverige (Hjärthner-Holdar 1993: 32), mens det i Danmark kan spores tilbake til 500 f.Kr. (Levinsen 1989:442; Nørbach 1999:237). Muligens burde jernalderens begynnelse dermed flyttes tilbake i tid. Øystein Kock Johansen (2000:243) hevder i den forbindelse at spiralbeltehaker dateres til eldre jernalder, men at de like gjerne kunne dateres til bronsealder ettersom spiralen er et element fra sene bronsealder med spiraloppulling. Det første jernet ser ut til å ha hatt en begrenset rolle i samfunnet, og fikk ikke den samme rollen som bronse hadde. Endringer både kvalitets- og kvantitetsmessig skjer langsomt (Levinsen 1984:154-157).

Sørensen (1989b) sier seg enig i at spor av jernteknologi forekommer allerede i periode III, men hun er ikke enig i at jernalderens begynnelse i Skandinavia bør flyttes av den grunn. Hun viser i artikkelen med den megetsigende tittelen ”*Ignoring innovation – denying change: ....*” at det skandinaviske samfunnet har hatt muligheten til å ta opp jernteknologien allerede i yngre bronsealder, men at teknologien ikke praktiseres i større skala før i førromersk periode II. Den nye teknologien ble forsøkt og ignorert i begynnelsen. Jernet kan faktisk ha vært ansett som lite attraktivt og uinteressant, mens bronse bare ble viktigere. Det er ingenting som indikerer en drastisk overgang i form av et brudd der jernet erstatter bronse, og jernteknologien har heller ikke spilt noen revolusjonerende rolle i samfunnet i perioden 800-500 f.Kr. (Sørensen 1989b:186, 195). Kristiansen (1998:212) støtter også denne fortolkningen og legger vekt på den gradvise introduksjonen av jernet. Import av enkelte produkter utgjør

begynnelsen før en får en sterkere teknologisk utvikling på lokalt nivå. Overgangen representerer ingen revolusjon, men derimot en utvikling over flere hundre år. Jernet blir ikke brukt til redskaper i bronsealderen, og det har heller ikke spilt noen viktig rolle innen typeutviklingen. Overgangen er snarere et langsiktig fenomen, og ikke før i yngre førromersk tid blir jern et materiale anvendt til produksjon av redskap og våpen (Sørensen 1989b:195). Forløpet gjenspeiler for øvrig utviklingen jeg viste for gravskikken i tabell 5. Dette må ikke forstås som at samfunnet forholder seg passivt til nye elementer, men snarere at motstand til innovasjon er en aktiv respons for å opprettholde eksisterende strukturer (Sørensen 1989b:187). Senere vil jeg også vise hvordan gravritualene aktivt kan ha blitt brukt i en slik strategi. Dansk materiale viser en mangel på gravgoods, og at depoter får en kraftig nedgang som funnkategori (Sørensen 1989b). I Norge er depotene nærmest fraværende (Nybruget og Martens 1997). Nedgangen i depotene kan selvfølgelig ha sammenheng med at deponeringen gjerne skjer i våtmarksområder, og at jernet ikke tåler vannet og ruster, mens bronzen bevares. Figur 7 viser når jernet ble brukt i forskjellige gjenstandskategorier i løpet av bronsealder og tidlig jernalder.

Type	III	IV	V	VI	I	II	III
Tools						x	x
Weapons						x	x
Ornaments	x		x	x			
Dress fittings			x	x	x	x	x
Toilet equip.				x	x		
Unique				x	x	x	x
Inlay		x	x				
Repair			x	x	x		
Bimetallic				x	x		

Figur 7 Hvordan jern ble brukt i ulike objektkategorier i yngre bronsealder og førromersk jernalder. Se **Appendisk 1** for periodeinndeling. Etter Sørensen (1989b:192).

I følge Sørensen (1989a:465; 1989b:187-191) har antakelser om at jernet var et prestisjemetall i sen bronsealder og tidlig jernalder ingen empirisk basis. Videre påpekes at jerngjenstander i yngre bronsealder og eldre førromersk jernalder er små, enkle i formen og uten dekor. Før smedene fikk kjennskap til herding kunne heller ikke jern brukes til våpen og redskaper. Jernet kommer først i bruk som en ren nyttegjenstand, i form av funksjonelle gjenstander som småredskap, ringer og hekter (Hjärthner-Holdar 1993:181-187). I fibler opptrer jernet først som nål, men er ikke i bruk til selve utsmykningen før senere. Slike bimetalliske objekter er ganske vanlige i begynnelsen av førromersk tid (Levinsen 1984:154-157; Sørensen 1989b:191). Jernet kunne også brukes til reparasjoner eller liknende, smedene kunne nemlig

utnytte at jernet har høyere smeltepunkt enn bronse. Et eksempel fra bronsealder er bukkene i Vestby-funnet fra Lunner i Oppland. Under disse bukkene ble det funnet spor av jern i form av rust som antakelig har vært kjernestøtter eller stifter brukt i støpeprosessen (Johansen 2000:237). I motsetning til denne funksjonalistiske forklaringen av jernbruken har andre forskere ment at jernet var et nytt og sannsynligvis kostbart materiale tilknyttet status (Broholm 1949:122; Brøndsted 1958:260; Levinsen 1984:156; Johansen 2000:239). Jeg tror heller en kombinasjon av disse kan være aktuelt. I tillegg til at en nål av jern på en fibel av bronse hadde nytteverdi i form av ekstra holdbarhet og styrke, er det også mulig å tenke seg at det lå prestige i å ha dette nye og sterkere metallet som en del av sine gjenstander. Det er naturlig å tro at dette ikke var alle forunt.

Til tross for det innovative elementet jernet bringer, bar også den første bruken preg av tradisjoner. Til å begynne med var nemlig jerngjenstandene etterlikninger av bronsegjenstandene, men bronsetypene er ofte litt større (Hjärthner-Holdar 1993: 178-181). Jernet trenger seg sakte inn blant bronseinventaret i gravene. Et godt eksempel fra eldre førromersk jernalder er en grav fra Aske (c17356-c173560) i Brunlanes, Vestfold (Nybruget 1978: 32), som inneholdt gjenstander som kunne hørt hjemme i et bronsealdermiljø. Sammen med disse lå det jerngjenstander; en krøllnål samt åtte deler av tre forskjellige beslag som antakelig stammer fra et belte. Slike krøllnåler er typiske blant de tidlige jerngjenstandene, da de antakelig er en fortsettelse av bronsetyper fra periode VI (Nybruget 1978:46-50; Johansen 2000:239). I følge Karin Twedell Levinsen (1989:442), ser det ut til at de første urnegravene med jerngjenstander er like de som ikke har jern i de siste periodene av bronsealder og i hele førromersk jernalder. I Østfoldmaterialet er en slik undersøkelse vanskelig på grunn av de få jerngjenstandene, men de tre gravene med jern fra eldre førromersk jernalder fordelte seg i en brannrop, en beinsamling og en grav med spredte bein, hvorav alle gravene var steinlegginger. Den samme typen gravgods som er alminnelig i periode VI fortsetter i eldre førromersk jernalder, men med større hyppighet. Jerngjenstander har ikke hatt noen innflytelse som lar seg spore empirisk før i sen førromersk tid, da større jerngjenstander begynner å opptre (Levinsen 1989:442). En mer differensiert bruk av jernet kan sees i romertid, hvor det finnes redskaper som kan knyttes til jordbruk, snekkerarbeid og smedarbeid.

6.2.3 Skandinavisk produksjon

Som nevnt tidligere antar Hjärthner-Holdar (1993:183) at det første jernarbeidet i Sverige har foregått på boplassen, med jern som var importert utenfra og transportert til boplassområdet. Undersøkelser ved Vorbasse-bebyggelsen i Danmark fra førromersk jernalder viser at dette er tilfellet også der. Gjennom flateavdekking er det funnet jernfremstillingsovner i umiddelbar nærhet av bosetningen (Nørbach 1999:238-239). Ifølge Hjärthner-Holdar (1993:183) ser det også ut til at det tar ca. 500 år fra introduksjonen av jernet til det blir en viktig del av samfunnets økonomiske system. Når dette skjer omlegges også jernutvinningssystemet, og produksjonen flyttes til plassen der malmen finnes og hvor det er rikelig tilgang på brensel. I Danmark skjer ikke dette før rundt 600 e.Kr.(Nørbach 1999:239, 245), mens for Norges del viser dateringer at endringene finner sted umiddelbart etter at jernteknologien tas i bruk. Det finnes ingen spor etter jernproduksjon ved bosetninger i Norge, noe som kan skyldes liten bruk av maskinell flateavdekking.

Til tross for mangelen på produksjonsspor er Østfold et av de områdene i Norge med de tidligste forekomster av jernprodukter. Muligens var de avhengige av import? Flere steder i landet kan fremvise tidlige spor etter jernproduksjon. I Lund i Rogaland er det påvist et jernvinneanlegg med en datering fra en slagghaug til 410-190 f. Kr. (Haavaldsen 1997), mens for Øst-Norges del kommer den eldste dateringen fra Dokkfløy og er beregnet ut fra ¹⁴c prøver til ca. 200 f.Kr. (Larsen 1991:80; Stenvik 1991:100; Narmo 1996b:1, 7; Bårdseng 1998:10). I Sverige finnes dateringer av jernvinne fra så tidlig som 600 f. Kr. (Hjärthner-Holdar 1993), mens Danmark kan vise til anlegget ved Bruneborg i Jylland fra førromersk periode I. (Jacobsen 1979). Rundt 200 f.Kr var det gropsjaktovnen som var i bruk i Norge, og karakteristisk for denne er at her skjer forkullingen inni selve ovnen (Bårdseng 1998: 10, 14-18, 31-38). Dermed dannes ingen kullgroper, noe som kanskje kan være et kildekritisk problem i lokaliseringen av tidlig jernvinne. Anleggene blir vanskeligere å spore når de ligger alene uten tilknyttede groper. Først i romertid ser den store produksjonen av jern ut til å sette fart i Norge og Sverige (Larsen 1991:77; Magnusson 1991:154-155; Bårdseng 1998:75-77). Spesielt i perioder med uro og krig viser produksjonen viser produksjonen seg å være høy, eksempelvis sammenfaller de store våpenofringene i tid med en intensiv bruk av jernvinne (Magnusson 1991). De store mengdene våpen som er funnet i myrene antas å stamme fra store hærer, og deres utrustning har antakelig krevd en enormt stor jernfremstilling i forkant.

6.2.4 En endringsfaktor

Verdiene og normene for bronsealderens materialkompleks, som var knyttet til depoter og gravgods, forsvinner rundt 500 f.Kr. da en høyere grad av standardisering og uniformitet opptrer (Sørensen 1989b:188, 190). Utover i jernalder fortsetter bruken av bronse, men den mister sin viktige dominerende rolle i konkurranse eller kombinasjon med sølv og gull. Bronsealderen er, i følge Kristiansen (1998:54), preget av overlappende nettverk av vareutveksling styrt av elitegrupper som regulerer lokal og regional identitet. Utbyttesystemene var viktige, fordi tinn, som er en nødvendig del av bronsen, kun finnes lokalt noen få steder i Europa, og bronse måtte tas i innbytte. Regioner monopoliserte produksjon og kunnskap, noe som igjen ledet til maktsentra og periferier med forsyninger. Nettverkene var avhengige av å være åpne og konkurransedyktige, for bronsen måtte komme uavbrutt for at den skulle kunne distribueres (Kristiansen 1998:56). Dette er en interessant forskjell fra både neolittikum og jernalder der råvarene er tilgjengelige lokalt, og dermed muliggjorde en masseproduksjon. Fall i bronseproduksjonen underminerte bronsealderens sosiale system. Dette kan ha ført til at det ble søkt etter en erstatning og jernet var en naturlig løsning ettersom det var i bruk hos andre sosiale grupper i Europa. Monopolene mister kontrollen over distribusjonen av metall når kunnskap om teknologi og utvinning av jern spres seg (Kristiansen 1998:214-217). Utbyttesystemene som var nødvendige for å opprettholde elitens posisjon i bronsealdersamfunnet svekkes altså med jernets introduksjon. Når nettverkene brytes ned, enten det er grunnet et nytt metalls inntreden eller at strømmen av varer brytes av en annen grunn, betyr det at de lokale elitene må ty til nye strategier for å opprettholde sin makt i lokalsamfunnet. Gravskikken i det studerte materialet viser ingen tegn til brudd ved overgangen til jernalderen, de samme formene fortsetter helt frem til overgangen til romertid. Samtidig kan det, som nevnt, påvises et fall i bronseprodukter i samme periode, noe jeg vil tolke som et tegn på elitens svekkede maktgrunnlag. Som et ledd i en strategi for å beholde sin ledende rolle kan eliten ha prøvd å opprettholde de gamle strukturene ved å kommunisere en fellesskapstanke gjennom ritualene, der samfunnsforholdene synes uendret. Både gravmaterialet fra Østfold og introduksjonen av jernet har vist at slike kontinuitetstrekk ble kommunisert i samfunnet. Ved overgangen til romertid opptrer tydelige endringer gjennom både innførselen av en ny gravskikk og storskala jernproduksjon.

Denne utviklingen kan settes i sammenheng med opptakten til samfunnsutviklingen fra stamme til stat (Mann 1986; Kristiansen 1998). I et stammesamfunn er elitens kontroll rituell institusjonalisert og kontroll over arbeidskraften danner grunnlaget for denne overklassens

dominans. På den måten utvikles også et sentrum-periferi forhold, der mennesker og varer må inn til det elitestyrt sentrum i bytte mot rituell service eller ritualisert tributt. Overordnet dette knytter eliten bånd gjennom et nettverk av allianser og vareutveksling med andre områder (Kristiansen 1998:58-61). Oppkomsten av statssystemet som, i denne forståelsen, sammenfaller med at bronsealderelitens dominans svekkes og faller bort, preges av at nye former for kontroll utvikles, basert på landområder og beskatning. Denne kontrollen var heller militært betinget enn basert på rituell dominans og ideologi, som var tilfellet i bronsealder, mener Kristiansen (1998:214-217). Selv mener jeg at ritualene fremdeles i førromersk jernalder var av essensiell betydning for opprettholdelsen av samfunnet, gjennom sin strukturerende effekt. Ritualene kan ha virket konserverende i samfunnet, samtidig som små endringer har vunnet frem.

I motsetning til bronzen som måtte importeres langveis fra, kunne jernet mye enklere utvinnes på hjemlig område av lokale ressurser; myrmalm. Jernet ble altså det første alminnelige bruksmetallet, men ikke før ved slutten av førromersk tid. Kristiansen (1998:20) nevner en mulig samfunnsmessig endring ved innføringen av jernet, nemlig at det på grunn av sin lokale forekomst kan ha virket ”demokratiserende” på produksjon av våpen og redskap. Det ser ikke ut til at bronzen fikk tilbake sin gamle stilling etter at den nye teknikken med å utvinne jern var ferdig utviklet. Bronsearistokratets gamle maktstrukturer brytes altså ned, og jernets tilgjengelighet fungerer som en desentralisering av den økonomiske makten (Johansen 2000:252). Når kunnskapen om jernet og fremstillingsteknikken ble tatt opp kunne lokalbefolkningen lære å fremstille metallet selv, og elitens posisjon falt i samband med kontrollen over produksjonen og importen/eksporten.

Råvarene for fremstillingen var ganske lett tilgjengelig i hele Skandinavia, men kunnskap om selve metallens fremstillingsprosess var en ressurs som måtte skaffes enten gjennom en kunnskapsoverføring mellom mennesker, ved egen utvikling eller ved en migrasjon der mennesker tar med seg nye ideer inn i et område. Metallens forvandlingsprosess krever stor innsikt og erfaring, og har i flere tilfeller blitt satt i forbindelse med tabuer, liminalitet og overgangsriter, og det har sannsynligvis vært rituelle spesialister som har stått bak fremstillingen (Anfinset 1996; Anfinset et. al. 2002; Prescott 2000; Rønne 2003). Kunnskapsoverføringen må ha vært nøkkelen for å kunne starte den hjemlig tradisjonen (Solberg 2000:47).

Sørskandinavisk materiale viser at våpen og redskap ikke ble laget av jern før ca. 200 f.Kr. (Sørensen 1989b:191). I Østfold er det bare funnet noen kniver og et par sigder fra førromersk tid, men det er utenfor mitt undersøkelsesområde funnet noen få graver med våpen fra den siste delen av førromersk jernalder i Norge (Nybruget og Martens 1997). En endring i jernproduksjonen finner sted ved overgangen til romertid, samtidig som det skjer en endring av gravskikken. Omfanget av gjenstander i gravene blir langt større og skjelettbegravelser kommer tilbake for første gang siden bronsealderen. Endringen tar til 100-200 hundre år tidligere i Sverige og Danmark enn i Norge. En økning i gravgodsets hyppighet karakteriserer, i følge Kristiansen (1998:342), en ekspansjonsfase. Rikere og mer integrerte samfunn synliggjør seg i begravelsesritualer med markering av nye sosiale klasser. Krigerklassen fremheves tydelig i romertid i materialet fra Østfold, mens dette skjer allerede i yngre førromersk tid i Sør-Skandinavia. Denne klassen blir synliggjort ved at enkelte graver får et nytt inventar, nemlig våpen.

I yngre førromersk jernalder kan konturene skjernes av en utvikling innenfor det militære systemet og etablering av hirden, til forskjell fra det egalitære og kollektivt baserte systemet som slo rot i yngre bronsealder og fortsatte inn i førromersk tid (Kristiansen 1998). De førromerske gravene fra Østfold uttrykker et fokus på kollektivitet og fellesskap gjennom anleggelsen av nokså ensartede gravformer på felles arealer. Dette behøver ikke speile de reelle forhold. Selv ikke i samfunn med en egalitær ideologi, viser samfunnsstrukturen seg å være egalitær. Et eksempel på dette er Kristendommen, som er en egalitær ideologi, men likevel aldri har produsert noe egalitært samfunn (Martens 1998:178). Det tidligste eksempelet på lederskap, hærer og hirdorganisasjon er Hjortspringfunnet fra Als på Jylland datert til 300 f.Kr., der store mengder våpen og utrustning samt en båt ble deponert (Randsborg 1995). Utover dette våpenofferfunnet er det funnet en skjoldbule og en rekke spydspisser av horn og bein i vestre Skåne (Martens 2001), men først fra omkring 200 f.Kr. kan eksempler på dette observeres i gravene da våpen nok en gang ble vanlig i Sør-Skandinavia (Albrechtsen 1954; Nicklasson 1997; Martens 1998; 2002). I Øst-Norge er det kun funnet fem våpengraver fra sen førromersk tid, hvorav fire fra Østfold, (Martens 2002:262), mens i romertid, derimot, er endringene godt i gang i Øst-Norge blant annet på gravfeltene i Østfold. Dette sammenfaller også, i følge Kristiansen (1998:123, 306), med en omorganisering av jordbruket og demografisk vekst. Jordbrukerne tar nå i bruk den tyngre jorda og i romertid er landskapet fullt utnyttet. Omorganiseringen og folkeveksten kan trolig sees på som årsaker til at et politisk og militært hierarki påny vokser fram.

6.3 Struktureringsteori og overgangen fra bronse til jern – et spørsmål om endring versus kontinuitet

Jeg tolker de materielle levningene, enten i form av gjenstander eller fysiske strukturer (eksempelvis gravanlegg) som uttrykk for en kollektiv praksis, som inngår i et gjensidig strukturerende forhold mellom handling og struktur. Ved overgangen fra et metall til et annet, finner det trolig sted en stor samfunnsmessig endring. Endringen vil derimot ikke skje brått, men som en lang og kontinuerlig prosess, i følge Giddens (1984:244ff). Ikke før en lang introduksjonsperiode er over kan den kontinuerlige påvirkningen og endringsprosessen spores som en tydelig forandring i den materielle kulturen. Enkeltmenneskers handlinger danner grunnlaget for den sosiale strukturen. Jernet kan sees på som en stor endring i drift og levevis, men denne overgangen trenger ikke være et resultat av planlagte eller plutselige omveltninger. En slik forandring kan i stedet settes i forbindelse med enkelte (utilsiktede) hendelser som får flere eller større konsekvenser enn planlagt (Giddens 1984:28). Når bronsetilførselen etter hvert stagnerte og jernet sakte, men sikkert tok over, var kanskje motivasjonen å erstatte bronzen og dens bruksområder. Allikevel fikk jernets introduksjon utilsiktede konsekvenser for organisasjonen av samfunnet. Samfunnets organisering ble på grunn av det nye metallet nå endret fra kontroll over allianser til kontroll over landområder der jernfremstilling kunne foretas. Det nye metallet førte også etter hvert til en omorganisering av jordbruket blant annet fordi bedre redskaper kunne lages av jern. Enkeltmennesket må derfor ikke betraktes som en passiv tilskuer til samfunnslivet, men snarere som aktivt skapende av sine egne omgivelser (Giddens 1984). Samfunnsendringer virker over på den materielle kulturen, og omvendt.

Gravene fra førromersk tid er som regel enkelt utformet og med enkelt innhold. Gravene er ikke like, men de fremviser ingen påviselige forskjeller som skiller ut identitetskategorier i materialet. Dette ble i den prosessuelle skolen tolket som en passiv refleksjon av menneskelig adferd (Binford 1971), slik at enkle graver var et uttrykk for egalitær samfunnsstruktur. Dette *kan* være et uttrykk for de ikke-intensjonelle virkningene materiell kultur kan få i Giddens terminologi. Med den post-prosessuelle arkeologien, har individet kommet mer i sentrum, slik at også gjenstandene har fått en mer flersidig betydning. De kan inneha både en praktisk funksjon og en symbolsk mening (Olsen 1997:180). En enkel gravskikk behøver med andre ord ikke å bety et egalitært samfunn. De samfunnsmessige strukturene vil virke førende på ritualene, samtidig som ritualene vil virke tilbake på strukturene og skape stimuli eller

begrensninger. Den store likheten i gravskikk over lang tid har trolig også bidratt til å fastholde verdensbildet. Etter ca. tusen år med én type gravskikk (brenning), har denne selvfølgelig vært utsatt for en rekke strukturelle endringer, men at gravskikken for arkeologene fremtrer relativt likt over tid tyder på at verdensbildet har vært stabilt, eller kommunisert stabilt, av de menneskene som kontrollerte ritualene.

Ifølge Giddens (1979:201; 1984:244) struktureringsteori kan endringer oppfattes som kulturmøter der personer fra et område har møtt samfunn som strukturelt sett har vært annerledes. En samfunnsmessig endring skjer som en kontinuerlig prosess på bakgrunn av gjensidig påvirkning mellom struktur og handling. Et slikt møte kan observeres ved å studere den tidlige bruken av jern. Med utgangspunkt i John Alexanders (1981) arbeid, har Hjärthner-Holder (1993:10) diskutert jernteknologiens introduksjon i Skandinavia. Hun konkluderer med at metallurgisk kunnskap fantes lokalt og at jernhåndteringen ble tillært gjennom eksisterende kunnskap om bronsehåndtering, i tillegg til ideer om en ny teknologi utenfra. Bronsesmedene, som fra før hadde den nødvendige kunnskapen om metallarbeid, tilegnet seg en ny kunnskap om et nytt metall. At de var påvirket av nye ideer utenfra kan sees i artefaktmaterialet, som fremviser flere likhetstrekk over store områder. Sørensen (1989b:183) deler til dels dette synet når hun hevder at jernets oppdagelse er fordelaktig økonomisk så vel som funksjonelt. Det er et felles fenomen over hele verden, selv om konteksten for dets adopsjon er forskjellig og uavhengig fra område til område. Det representerer en prosess i form av evolusjon, hevder hun. En endring kan også skje som resultat av en brå forandring i samfunnet, som for eksempel krig eller revolusjon. En slik endring vil med høy sannsynlighet fremtre tydelig i den materielle kulturen, fordi en ny verdensoppfatning trolig vil se dagens lys. Med en ny verdensoppfatning vil det også følge nye regler og ressurser som påvirker den materielle kulturen og dermed forandrer det materielle uttrykk. I strukturalistisk ånd er det altså motsetninger (opposisjoner) som blir en pådriver for endring, men det er likevel samspillet, eller den gjensidige påvirkningskraften, som gjør at endringen til slutt sluttføres.

Kapittel 7 Teoretisk tilnærming og tidligere tolkninger

I dette kapitlet vil det gjøres rede for skriftlige kilder samt tidligere teorier og tolkninger som har vært viktige for forståelsen av tiden omkring førromersk jernalder. Jeg vil komme inn på teorier rundt religionsforståelse og ritualteori som kan bidra med ny kunnskap om disse lite markante branngravene, spesielt i forhold til den tidligere bronsealder og den etterfølgende romertid. Bruken av hellige steder er også et aspekt jeg mener kan utforskes nærmere for å trenge inn i en forståelse av dette materialkompleks. Mine konkluderende bemerkninger bygger i sterk grad på dette kapitlet, og flere av mine tolkninger er fundert i den teoretiske basis som her gjengis.

7.1 Religion

I de fleste kjente samfunn har religion spilt en viktig rolle for samfunnsorganisasjon, klassedeling og hvordan individet lever sitt eget liv. Clifford Geertz (1973:90) beskrev religion som *”et system av symboler som virker slik at det etablerer sterke, gjennomgripende og varige stemninger og motivasjoner hos mennesker ved å formulere begreper som har med eksistensens betingelser å gjøre, og omgir disse begrepene med et slikt skinn av virkelighet at stemningene og motivasjonene synes overmåte realistiske”* (Hylland Eriksens oversettelse 1993:249).

Studiet av begravelser bringer arkeologien i nærkontakt med fortidens mennesker og samfunnet de levde i. Begravelse er en aktiv og trosydd aktivitet som i mange henseender knyttes opp mot religiøse forestillinger. Flere faktorer ligger mellom arkeologien og en forståelse av gravpraksis. Artefaktene i gravene og konteksten de er funnet i tillegges mening gjennom fortolkning basert på ulike teoretiske tilnærminger, samt analogier fra antropologiske samfunnsstudier. Også tilsvarende graver fra andre arkeologiske kontekster kan brukes analogt for å forstå gravene. Religiøse forestillinger om døden behøver for øvrig ikke reflekteres gjennom spesiell praksis eller omvendt. Émile Durkheim (1965[1915]) etablerte religion som et sosialt fenomen. Han gjorde et distinkt skille mellom det hellige og det profane, og fokuserte på at ritualer bringer individene sammen som en kollektiv gruppe. Han så kulturen som et lukket system av sosiale relasjoner styrt av en indre dynamikk. Religion og ritualer blir i så måte sosiale mekanismer som spiller en viktig rolle for å opprettholde systemet og styrke samholdet.

7.2 Beskrivelser av kremasjon i de skriftlige kildene

Det finnes ingen skriftlige kilder som direkte forteller om det faktiske innholdet i den forhistoriske religionen i bronsealder og førromersk jernalder. De omhandler enten et annet tidsrom eller et annet geografisk område, men allikevel gir de en mulighet til å trekke analoge slutninger. Dermed er det ikke sagt at disse kildene kan bevise noe, men de kan fungere som et hjelpemiddel for å forstå samfunn og religion innenfor den gitte perioden. Her vil jeg gjøre rede for noen kilder som omhandler bruken av kremasjon, fordi jeg tror dette kan utvide min forståelseshorisont og dermed forståelse av de førromerske branngravene. Hva disse kildene kan si oss som arkeologer er selvsagt begrenset, siden de er skrevet av forfattere som sto utenfor samfunnene de beskriver, samt at noen av kildene er skrevet ned lenge etter sin samtid. De er således fundert i muntlige overleveringer og er sannsynligvis også skrevet til forsvar for sin samtid. Den første forfatteren som tar opp religionen blant folkegrupper nord for Alpene i førromersk tid er Caesar [VI,14], som i sine nedtegnelser om *Gallerkrigene* beskriver kjernen i gallernes religion som følger: ” *A lesson which they take particular pains to inculcate is that the soul does not perish, but after death passes from one body to another; they think that this is the best incentive to bravery, because it teaches men to disregard the terrors of death.* ” Tacitus nevner i sin tekst *Germania* fra 98 e.Kr. at Semonene, med opprinnelse i området rundt dagens Berlin, trodde på en høyeste gud, uten at han navngir denne. Han beskriver også hvordan en kremasjon generelt foretas etter germansk skikk: ” *Begravelsene foregår uten noen utfoldelse av prakt; det eneste man er omhyggelig med, er at det benyttes bestemte tresorter under brenningen av deres fremstående menn* ” [kap. 27]. Videre nevnes at det med unntak av våpen ikke vektlegges å gi gravgods eller bygge store monumenter. Sorg og vemod er derimot viktig, og regnet som heder.

Beowolfkvadet, fra begynnelsen av det åttende århundre, er en annen kilde som forteller om branngravskikken. Både etter at Beowulf blir påført sitt dødelige sår av en drage, og etter Hnæf ble drept av Finns menn, fortelles det om den hedenske kremasjonsskikken at det ble laget et bål som senere ble tent med en mektig ild. Ilden ser ut til å være svært essensiell i disse gravferdene, noe utsagnene: ” *En flammende dødsild steg opp* ”, ” *Ilden, det grådige vesenet, slukte de falne på begge sider; deres kraft og glans var slutt* ”, ” *...alt dette må flammene fortære og ilden sluke* ”, ” *Så tente krigerflokk en mektig ild* ” (*Beowolfkvadet* 1976:58, 100, 103) tydelig illustrerer. Også fortellingen om Balders død fra *Den yngre Edda*, trolig nedskrevet på 1200-tallet, understreker ildens viktighet i ritualene. Balders lik blir lagt

på et gravskip sammen med sin kone Nanna, som døde av sorg før skipet blir påtent. En annen tilknytning til ilden finnes i jotunkvinnen Hyrokkin som kom for å hjelpe til med å få skipet på havet. Navnet Hyrokkin betyr hun som er skrukket (rokkin) av ild (hyrr), og kan således vise til ildens viktige rolle i dette gravritualet.

Den muslimske handelsmannen Ahmed Ibn Fadlan gir i sitt manuskript fra 922 en flittig brukt beskrivelse av ritualene rundt kremasjonen ved gravferden til en nordisk høvding ved Volga. To aspekter er i denne sammenheng viktige fra Ibn Fadlans skildringer. For det første gjør det oss som arkeologer bevisste på at størrelse og lengde på seremonien, deltakerne, rituelle aktiviteter som spising, drikking, musikk og eventuelle fysiske handlinger ikke vises i de arkeologiske levningene. Det andre aspektet som er viet stor interesse innen forskningen er uttalelsen til en av deltakerne i seremonien om at den avdøde brennes så hurtig som mulig for at han skal kunne nå sin status i etterlivet raskere. Dette kan også tolkes som et uttrykk for at den døde skulle komme raskere gjennom den liminale fasen. Snorre Sturluson (1179-1241) skrev i sin tid ned Norges kongesagaer, historier som var overlevert via muntlig tradisjon, og han beskriver her gravtradisjonen på guden Odins tid. Denne tiden ble kalt brennalderen, da det var vanlig å brenne alle og reise bautasteiner etter dem. Odin ble selv brent etter døden, og Snorre forteller at brenningen var stor og staselig fordi troen gikk ut på at desto høyere opp i luften ilden og røyken steg, dess høyere plass fikk man i himmelen. Også Saxo Grammaticus omtaler en kremasjon i sin *Gesta Danorum*. Her gis ikke så mange detaljer angående utførelsen av seremonien, men utsagnet om at når kroppen er fullstendig brent, ble asken overført til en urne som siden skulle bli gjenstand for en kongelig begravelse, er interessant. Urner er som nevnt i materialgjennomgangen et vanlig element i de førromerske gravene, og det at kremasjonen og urnenedleggelsen er to forskjellige episoder vil drøftes senere. En viktig bemerkning i forhold til branngravskikken i vikingtid er at det har skjedd et brudd i utviklingen ved overgangen til romertid, da gravskikken inkluderer skjelettbegravelser ved siden av branngravene, noe som kan ha medført et annet idéinnhold i gravskikken. Likevel kan innholdet i de gamle skikkene ha vært med på å strukturere endringene som skjedde slik at en kjerne av ideer fra vikingtiden muligens kan anvendes for å forstå den førromerske gravskikken.

Hos Ibn Fadlan, såvel som i Beowulf, understrekes det at kremasjonen og transisjonen gjennom ilden måtte skje så raskt som mulig etter dødsfallet. Dette var fordi sjelen ble frelst gjennom ilden, og transformasjonen av levningene av den døde måtte skje så hurtig som

mulig, slik at ferden til dødsriket kunne påbegynnes. Ildens transformerende kraft understrekes også i teksten til Snorre, og er et trekk som går igjen i flere religioner. En bedre og rikere eksistens kan synes å være hovedmotivasjonen bak bruken av røyk og ild, noe som kanskje kan forklare Tacitus' bemerkninger om bruken av spesielle typer ved. Kremasjonen som en garanti for at de døde ikke skulle gå igjen og plage de gjenlevende er også en tolkning litteraturen gir uttrykk for (se for eksempel Soga om Grette Åsmundsson og Eyrbyggja Saga). Religionshistorikere har tradisjonelt tolket fortidig religion utfra slike skriftlige kilder, men det er verdt å nevne at Marianne Görman (1987; 1989) har utført en religionstolkning av skandinavisk materiale fra yngre bronsealder og førromersk jernalder som, i tillegg til de skriftlige kildene, bygger på arkeologiske kilder. Hun kommer frem til at den skandinaviske religionen i førromersk tid har vært influert av keltisk religion, en slutning basert på studier av helleristninger og depotfunn, og derigjennom ulike kunstfremstillinger av keltiske guddommer og dyrefigurer som har motsvarigheter i keltiske områder.

7.3 Branngravskikken i lys av tidligere tolkninger

Som nevnt tidligere er gravskikken i førromersk tid en fortsettelse av tradisjonene fra yngre bronsealder. Herunder følger en gjennomgang av tidligere tolkninger og teorier rundt religiøse forestillinger og gravskikk basert på gravmateriale som har likheter med materialet i denne oppgaven. Studier av yngre bronsealder er i så måte spesielt relevante fordi trendene med rot der, kan følges inn i førromersk jernalder. Gjennomgangen vil videre lede over i en drøfting av ritualenes betydelse i en gravkontekst, før det hele samles opp gjennom teorier rundt bruken av hellige steder.

7.3.1 Pionerarbeid

Oscar Almgren (1927) knyttet helleristninger og kulthandlinger sammen når han tolket bronsealderens religion, og hevdet at motivene på bergflater utgikk fra symbolikken i en sol- og fruktbarhetskult. De nevnte motivene opptrådte sekundært i gravkontekst, og kunne dermed baseres på teorier rundt liv og gjenfødelse. Gravene kunne forlenge og forsterke kraften av ritualene som ble utført ved gravleggelsen i analogi med egyptisk religion (Almgren 1927:155-166). Overgangen til branngravskikken og dens kult ble forklart med spredning av jordbrukskultur, husdyrhold, metall og orientalske himmelguder. For å klarlegge skikkens opprinnelse brukte Almgren forklaringen av brennofferet fra *Vedaene*, de eldste kjente indoeuropeiske skriftlige kilder, som representerer det tidligste stadium av indisk

religion. Her fortelles det at de døde ble brent for å lette ferden til himmelgudene (Almgren 1927:275-278).

Georg Sverdrup (1933:143-147) tok også utgangspunkt i brennofferet, og hevdet at gravminnene ble endret som en tilpasning til gravskikken. Han hevdet at branngravskikken ikke nødvendigvis måtte skyldes en påvirkning utenfra i form av nye impulser, men mente likevel at spredning av jordbruk og troen på himmelguder dannet grunnlaget for innføringen av skikken (Sverdrup 1933:85, 133). I bronsealder skjedde en utvikling fra primitiv magi til fruktbarhetskultus der forestillinger om personifiserte guder oppsto, hevdet han, men samtidig uttrykte han en skepsis mot at utviklingen hadde nådd så langt som til å omfatte en sjeletro (Sverdrup 1933:55, 117-118, 126). Han så ikke noe skille mellom sjel og legeme, der sjelen skulle frigjøres ved brenning, men var heller påvirket av tolkninger omkring liminalitet. Brenningen av de døde så han på som fremskyndende for destruksjonen av de forgjengelige delene av mennesket. Slik ble den liminale og farlige tilstanden mellom livet og døden forkortet og den avdøde kunne stige opp til gudene (Sverdrup 1933:98-99, 134). Beinbehandlingen ble tolket utfra etnografiske sammenlikninger og mytologiske fremstillinger som essensiell for livet, da nytt liv kunne skapes dersom beina ble bevart (Sverdrup 1933:126). Med sin tankebasis i likbrenningens opphavssted, India, synes det også som Sverdrup tenkte seg reinkarnasjon som et utgangspunkt i sol- og fruktbarhetsdyrkelsen hvor verden nettopp fortolkes i sykluser: ”*Men det er kanskje ikke for dristig å anta at hovedvekten for bronsealderens sol- og fruktbarhetsdyrkere lå i ildens makt til å fremme og gjenskape livet*” (Sverdrup 1933:134).

Johannes Brøndsted (1958:105-107) satte allerede i 1958 opp fem mulige forklaringer på branngravskikken som fremdeles stadig er i bruk innenfor dagens arkeologi (for eksempel Kaliff 1997:84; Kristiansen 1998:34):

1. Likbrenningen skyldtes en påvirkning fra en jordbrukskultur og ritualer tilknyttet denne der soldyrkelse stod sentralt. Sola ble oppfattet som den livgivende kraft, og ilden ble brukt i ritualene for å påkalle solas styrke og kraft. Akkurat som årstidene ble ting eller et legeme gitt til sola gjennom ilden og skifter dermed eksistens.
2. Likbrenningen begrunnet i brennoffertanken fra Vedaene. Den døde bringes opp til maktene ved brenning.
3. Likbrenning som frigjørelse av sjelen, for å muliggjøre og fremskynde reisen til det hinsidige.

4. Likbrenning utøves på grunn av frykten for de døde. Kroppen brennes og tilintetgjøres for å hindre at de døde skal gå igjen.
5. Likbrenningen skyldes hygieniske årsaker/renselse.

Brøndsted (1958:104-105) hevdet at det var kombinasjonen av alle kategoriene som var motivasjonen for å oppta branngravskikken. Anders Kaliff (1997:84) motstrider dette da han fremholder at punkt 5 sier mer om årsakene til kremasjon i vestens samfunn i dag enn om den opprinnelige betydning i forhistoriske religioner. Han betrakter den dermed for å ha mindre sannsynlighetsverdi enn de andre, som han igjen anser for å være mulige religiøse tolkningsmodeller. Brøndsted (1958:232) hevdet videre at det tok århundrer før tankegangen bak kremasjon nedfelte seg i gravskikken, og dermed at man ikke tok konsekvensen av likbrenningen som idé før gravgavene ble brent med på bålet i førromersk jernalder

Alle de tre ovennevnte arbeidet innenfor den kulturhistoriske tradisjonen. Denne retningen var preget av kulturdeterminisme (kulturelle normer og verdier var styrende på individens adferd) og et diffusjonistisk (og migrasjonistisk) syn på endring, der utvikling ble forklart med påvirkning utenfra gjennom impulser eller innvandring (Trigger 1996:154; Olsen 1997:125). Almgrens (1927) og Sverdrups (1933) religionstolkninger var evolusjonistiske under påvirkning av samtidige antropologer som James Frazer og Edvard B. Tylor som ville identifisere en lovmessig utvikling av alle religioner gjennom stadier (Bell 1997:4-5). Lene Melheim (2001:96) gjør en viktig bemerkning i denne sammenheng, nemlig at ideer og skikker kanskje kom som en påvirkning utenfra, men at dette ikke gir svaret på hvorfor de ble tatt opp. Hun anser dynamikken mellom ytre påvirkning og indre utvikling som viktig i denne sammenheng. Likbrenningen må jo ha gitt mening for menneskene som benyttet seg av denne skikken. Melheim (2001:96) hevder at *"interne prosesser som medførte svikt i sannsynlighetsstrukturen kan ha vært grunnlaget for at impulsene utenfra ble tatt opp og at kremasjon ble enerådende omkring midten av bronsealderen"*. Jeg studerer riktignok ikke overgangen mellom eldre og yngre bronsealder i denne oppgaven, men mener at det samme tankegodset også må kunne brukes på den endringen i gravskikk som her studeres; overgangen fra branngraver til jordfeste og nye uttrykksformer med monumentalgraver og rikt gravgods.

7.3.2 *En mellomæra*

På 70-tallet ble gravskikk sett som en direkte gjenspeiling av fortidige forhold (for eksempel Binford 1971). I en prosessuell tolkning vil en fremadstormende elite forsøke å legitimere sin posisjon gjennom visuelle, monumentale markeringer og statuspreget gravgods. I så måte ville de mindre markante branngravene fra yngre bronsealder og førromersk jernalder være uttrykk for et egalitært samfunn uten behov for statusmarkering. Det var de målbare verdier som økonomi og rangstrukturer som kunne leses ut av gravene, og religion fikk dermed liten oppmerksomhet. John Barret (1991:120) var én blant mange forkjempere for en mer kontekstuell holdning. Han mente at man som arkeologer ikke måtte se på den avdøde for å forstå hvordan gravritualet ble gjennomført, men heller snu seg mot de etterlevende for å forstå deres holdninger og handlinger rundt liket og graven. De døde er ikke aktive deltakere i sin egen begravelse, hevdet han, men glemte da samtidig at ritualene gjerne konsentrerte seg rundt døde forfedre (Artelius 2000:203). Strukturmarxistene (for eksempel Kristiansen 1984; Hedeager 1992) forsøkte et tiår senere å anføre marxistisk teori om ideologibruk på gravmaterialet. En marxistisk tolkning vil påpeke at makten er konsolidert og at gravskikk og religion heller brukes aktivt i etableringen av en undertrykkende falsk bevissthet, der man gir uttrykk for likhet, men egentlig tilslører en annen virkelighet.

Melheim (2001:98) kritiserer spesielt strukturmarxistene for å fremstille menneskene som drevet av maktrelasjoner, og argumenterer for at religiøse ideer er sentrale for å gi meningsfullhet og innsikt i tilværelsen. Derfor er også de religiøse ideene viktige for å forstå gravskikken. Til slutt peker hun på at forutsetningen for et religiøst system er at verdensbildet passer til menneskenes virkelighetsoppfatning på en meningsfull måte. Jeg vil si meg enig i at religiøse ideer er viktige for å forstå verdensbildet og for å gi mening i tilværelsen, slik at menneskers verdensanskuelse må være en del av tolkningene av religion og gravskikk. Likevel mener jeg at maktrelasjoner er meget viktige i en religiøs sammenheng. Gjennom hele verdenshistorien har religion blitt aktivt brukt i samfunnsprosesser og maktrelasjoner (kristningsprosessen, korsfarerne, misjonering, jødeforfølgelse, heksebrenning, Jihad, osv.) I en prosess som kristningen ble det for eksempel utstedt regler for hvordan en person skulle gravlegges, så de religiøse forestillinger har antakelig hatt flere roller enn kun å gi menneskene en mening i tilværelsen. Religion er et lett tilgjengelig maktmiddel, fordi det definerer hva folk skal tro og mene, og derigjennom gir umåtelig respekt. Det er spesielt det øvre sjikt av samfunnet som historisk sett har gjort bruk av religion i sosiale og politiske prosesser.

7.3.3 *Post-prosessuelle tolkninger*

I de senere år har flere arkeologer utpekt seg som nytenkende innenfor studiet av forhistorisk branngravskikk og vektlagt ritualer og trosforestillinger, men gamle teorier omkring sol, ild, fruktbarhetsymbolikk og reinkarnasjon har også fått en renessanse. Sammenhengen mellom fruktbarhets- og dødssymbolikk, med utgangspunkt i antropologien (se kapittel 7.4), står også sentralt i forskningen.

Bo Gräslund (1994) mener kremasjonsgravskikken uttrykker et skille mellom det legemlige og det åndelige. Sjelsbegrepet og reinkarnasjonstanken har stått sentralt i forskningen, og Gräslund (1994:17-18) hevder at menneskene i fortidens samfunn hadde to sjeler; en *kroppssjel* og en *drømmesjel*. *Kroppsjelen* forlater kroppen i det mennesket trekker sin siste pust, mens *drømmesjelen* kan reise under søvn eller andre liknende tilstander. I noen kulturer kan det være slik at *drømmesjelen* ikke oppfattes å forlate kroppen før denne er destruert. Denne tilstanden kan oppfattes som liminal og farlig (se kapittel 7.4), og kan være meget lang i samfunn der inhumasjon praktiseres, på grunn av kroppens nedbrytningstid. Ved kremasjon slippes *drømmesjelen* fri langt raskere og kan være en forklaring på denne skikken. Gräslund (1994:19) hevder også at skikken med gravgods har en sammenheng med sjelsoppfatningen. Gravgods forekommer, i følge ham, kun dersom samfunnet har en oppfatning om at sjelen ikke forlater kroppen før den er destruert. Ved libbrenning er derfor den logiske konsekvensen at gravgodset følger med på bålet, noe det gjør i førromersk tid. I yngre bronsealder, derimot, finner man ubrente gjenstander i kremasjonsgraver, og dette forklarer Gräslund (1994:20) med at innholdet i den nye gravskikken ikke er realisert i samfunnet.

Anders Kaliff (1992; 1997) har undersøkt gravfelt fra yngre bronsealder og eldre jernalder og tolker gravritualer utfra forestillinger om død og transformasjon. Kaliff tror, i motsetning til kulturhistorikerne, at kremasjon bygde på en velutviklet sjelsoppfatning, der sjelen skulle frigjøres fra legemet ved selve kremasjonen. Ilden som transformator er hans utgangspunkt og han finner, i likhet med Agneta Bennet (1987:185), forbindelser gjennom ild og røyk som kunne assosieres med den frigjorte sjelen (Kaliff 1997:81). Koksteinsrøyser og skjørbrent stein er vanlig på gravfeltene, og dette tolker Kaliff (1997:102-113) som at steinens iboende kraft forløses gjennom brenning på samme måte som sjelen. En siste assosiasjon som gjøres er den mellom metallurgi og kremasjon, og ildens transformerende evner (Kaliff 1997:105; se også Gansum 2003:in press). Kaliff (1997:105) tenker seg at gravfeltene er kultplasser og derigjennom kraftsentra som kan fungere som åsteder for symbolledede handlinger, som for

eksempel smelting, smiing og støping, såvel som kremering. Gravplassene kan også brukes av de etterlevende i kommunikasjon med de døde, slik at de døde er en del av samfunnet. Hans tolkning av anleggene som altere (se kapittel 5.4) kan være med på å understreke dette. Anleggenes hellighet synes da sterkere, ved å fremstå både som graver og som en plass for minne og respekt, et slags alter i et forfedredyrkende perspektiv.

Lene Melheim (2001:101-126) forsøker å se en kosmologisk helhet gjennom graver, depoter, og til en viss grad bergkunst. Hun velger å ta utgangspunkt i indoeuropeerne og deres myter utfra Georges Dumézils teorier. Den indoeuropeiske kosmologien bygger på et todelingsprinsipp koplet til himmelretningene som utgår fra der solen står opp (i øst) og videre knyttes til høyre og venstre (nord og sør). Todelingen kan minne om strukturalismens binære opposisjoner. Indoeuropeisk mytologi kan også spores i tre gudepar med ulike funksjoner, et par er tilknyttet en sakral/magisk sfære, et annet par representerer striden mellom hersker-/krigermakter, og det tredje gudeparet fungerer som beskyttere av fruktbarhet og velstand (Melheim 2001:105-109; Näsström 2001:54). Dialektikken/todelingen i systemet lar seg spore i striden mellom himmel- og fruktbarhetsmakter (æser og vaner), samt mellom kaos og kosmos, der kosmos blir forsøkt opprettholdt. Melheim (2001:112) bruker Fossumristningen til å sannsynliggjøre at ofring og andre ritualer var sentrale i datidens religion for å etablere og opprettholde kosmos. Todelingsprinsippet har sin basis i sola, og Melheim tar dermed utgangspunkt i at nettopp sola er grunnleggende for livet på jorda og med dette sentral i bronsealderens kosmologi. Forbindelsen mellom solkult og kremasjon, som er viktig i analysen av branngravskikken, finner hun i solas gang. Ildens evne til å slippe sjelen fri, og å gi de døde nytt liv, blir en viktig tanke også for henne. Likeledes er omdannelsen og ildens rolle som transformator tanker hun slutter seg til. Når det gjelder gravfeltene tolker Melheim (2001:122) deres tilknytning til jordbrukslandskapet og bebyggelse som en gjenspeiling av en evighetstankegang der individet inngikk i kollektivet og naturens kretsløp. Anonymiseringen av individet og kjønnene som kremasjonsskikken medfører blir tolket som et uttrykk for at menneskene filosoferte rundt reinkarnasjon og sin underordnede plass i altet (Melheim 2001:122).

Tore Artelius (2000) har også forsket på branngravskikk blant mindre markante graver, riktignok fra senere perioder som folkevandringstid, merovingertid og vikingtid, men likevel anser jeg denne forskningen som relevant i forhold til førromerske graver. Artelius tar utgangspunkt i kosmologien, og æsene og vanene. Vanene blir regnet som nordiske av

opprinnelse og er videre tilknyttet en fruktbarhetskultus, mens æsene som er av fellesgermansk avstamning, knyttes til eliten og mer kosmologiske konsepter. Han mener å kunne spore vanenes fruktbarhetskult når han tolker målet for branngravtradisjonen som både transformasjonen de døde går igjennom, samt regenerasjonen av mennesket, samfunnet, naturen og verden i ettertid. Æsenes kult er ikke synlig i branngravskikken (Artelius 2000:162, 237), men en herskersymbolikk kan trolig anes i romertidsgravene. Også forfedrekult står sentralt i Artelius' (2000:163) tolkninger, og han mener at *"...de framlevda sina dagar parallellt med de döda och kulturen uttrycktes i första hand i relation till förfäder, till en uppfattning om den egna historien, till myterna och i en generell föreställnings-situasjon till allt annat i det omgivande landskapet"*. En indikasjon på forfedredyrkelse var etterbehandlingen av beina (Artelius 2000:177). Rensing og sortering eller knusing og opphugging, vitner om en omsorg for eller bevisst bruk av forfedrenes beinrester. Slik etterbehandling har også skjedd i førromersk tid i Østfold da det som tidligere nevnt kun finnes bein tilsvarende en liten del av en kremasjon i gravene fra perioden. Artelius (2000:177) og Kaliff (1997:74) hevder at forfedrekulturen ble brukt for å opprettholde den ideologiske stabiliteten i det lokale samfunnet, og viser til at flere religionshistorikere unisont understreker nærværet av en forfedrekult i skandinavisk jernalder. Forfedrene var en naturlig forbindelse med gudeverdenen, og rundt disse ble lokalsamfunnets myter konstruert. Forfedrekulturen var dermed nært knyttet til gravene (Birkeli 1944:27). Forfedrekulturen er tydeligst i slektskapsbaserte samfunnssystemer, og gir rom for individet til å hevde seg selv og sin historiske plass i mytologien, som igjen opprettholder forfedrenes funksjon (Durkheim 1965 [1915]). I denne kulturen finner menneskene utløp for sin egen fruktbarhet samt forklaringer av døden og evighetens problematikk, men også negative aspekter kommer til syne. Hvordan man beskytter seg mot forfedrenes ånder og hvordan man hindrer disse å gå igjen, er naturlige problemer knyttet til denne kulturen, hevder Artelius (2000:180).

Artelius (2000) fokuserer sterkt på ritualenes meningsinnhold i sin tolkning av religionen, og fungerer her som et bindeledd til nettopp dette temaet. Likevel er det på langt nær riktig å kreditere Artelius alene for tilnærmingen til forståelse av religion og gravskikk gjennom ritualer, da de fleste post-prosessuelle tolkninger, blant annet de her nevnte, benytter seg av nettopp denne tilnærmingen. Andre forskere har igjen lagt sterkere vekt på mytene som primære i tolkningen av religion. Distinksjonen mellom myte og rite går helt tilbake til religionshistoriens spede begynnelse der debatten om opphavet til religion og kultur oppstod (Bell 1997:3).

7.4 Riter og myter

Gravene er spor etter ritualer, og en del av den sosiale diskursen, og jeg tror ritualteorier kan bidra til å utvide forståelsen av de førromerske gravene. Ritualene forteller noe om hvordan samfunnet ble organisert og hvilke religiøse forestillinger det kan ha vært preget av.

Utformingen av gravene og gravfeltene i Østfold har blitt strukturert av ritualene og de religiøse forestillingene, men samtidig har gravene som uttrykk for tidligere handlinger vært med på å generere og reproducere videre handlinger og forestillinger. Utfra Giddens (1984) tanker om *rutiner* blir ritualene *rutinisert* som et resultat av at de gjentas til faste tider og anledninger. De får dermed en bestemt mening i samfunnet, og blir en viktig del av samfunnets reproduksjon. Gjennom sin rolle i samfunnets reproduksjon vil jeg hevde at disse ritualene kan være velegnede til kommunisering av religiøse og ideologiske forhold. Dermed kan gravene, gjennom sin *tause diskurs*, være et uttrykk for en praksis som har virket samlende og bekreftende på de gjenlevende i samfunnet. Graven som monument bidrar til å påvirke ideologiske og sosiale forhold i samfunnet, og tilknytningen til den religiøse sfæren er et av de viktigste elementene graven viser tilbake til. Jeg mener at man gjennom teorier og tolkninger fra religionshistorie og sosialantropologi kan få en forståelse av at ritualene forut for gravleggelsen kan ha vært den viktigste delen av gravritualet, ikke selve monumentet. I arkeologisk forstand er monumentet likevel viktig fordi det er et vitnesbyrd om handlingene som har funnet sted. Det som er blitt kommunisert i ritualet har vært viktig for oppfattelsen av verden, og således er religionen blitt produsert og vedlikeholdt. Samtidig er et samfunn i kontinuerlig endring, noe som igjen vil virke inn på religionen og ritualene, og over tid bidra til å endre dem.

Myter forteller om guder og andre vesener fra en urtid og handler om verdens opphav og ordningen av denne. De kan være både et speilbilde og et vrengebilde av den egentlige sosiale verden (Solli 2002:80). Kontakt med, og forståelse av, den mytologiske verden skjer gjennom ritualer og kult, og ritualene kan ha som mål å skape endring eller opprettholde likevekt via kontakt med ikke menneskelige krefter som guder, ånder eller forfedre. Som nevnt er forholdet mellom riter og myter et omdiskutert problemfelt innen studiet av religion (Bell 1997:5-16, 23-35), men problematiseringen viser at ritualene må ha hatt en meget viktig og vital rolle innen religionen og samfunnet. Eliade (2002 [1957]:22, 34, 43, 60, 99, 107) hevder at ritualet kun er et gjenspill av handlinger eller historier fra mytene. Han mener at mytene spiller en kritisk rolle i etableringen av et system der en handling får mening gjennom rituell identifikasjon med gudenes aktiviteter ved skapelsen. Jonathan Z. Smith (1998) har pekt på at

et ritual kan vise skillet mellom hva som er og hva som burde vært (den idealiserte måten verden burde organiseres på). Ritualene tilpasser aktørene til et kollektiv, eller til verden, og har derfor en viktig sosial funksjon. Gjennom ritualene gjenskapes de mentale strukturene med utgangspunkt i mytene (Bell 1997:27-35).

I Giddens (1984) terminologi vil både mytene og ritualene inngå som en del av aktørens praktiske bevissthet, og mytene vil samtidig være en del av samfunnsstrukturen da disse gjenspeiler samfunnets opprinnelse og opphav. Mytene vil videre fungere som en *taus diskurs*, og derigjennom påvirke ritualenes struktur slik at de følger det mønster som mytene fremviser. Samtidig blir ritualene en *rutine* som aktørene fremfører i gitte situasjoner. Ritualene virker likevel inn på produksjonen og reproduksjonen av strukturene og gir så uttrykk for dualiteten mellom struktur og aktør. Den rituelle reproduksjonen er med på å endre strukturene kontinuerlig, men forandringen er antakeligvis så liten at den ikke blir merkbar for aktørene. Den kontinuerlige endringsprosessen gjør at strukturene hele tiden formes for å tilpasse mytene til samtiden. Strukturene beholder likevel en kjerneidé fra det mytologiske opphavet (Hedeager 1997:75).

Catherine Bell (1992) legger vekt på at det ikke finnes noen generelle regler for å forstå et ritual. Et *ritual* kan defineres som en fast formet handling med en bakenforliggende dypere mening grunnet i tro, og den utføres ofte sammen med andre (Aschehoug og Gyldendal 1988:492). En mulig måte å oppfatte et ritual på er at det består av handlinger som uttrykker orientering og verdier inspirert av tro, symboler og myter. En annen mulighet er at ritualene fungerer som en mekanisme for å integrere handling og tro, og en tredje er at ritualene bekrefter en offentlig enhet (Bell 1992:19-21). I økende grad har arkeologer lagt vekt på ideologiens aktive rolle og hvordan religiøse forestillinger og ritualer ikke er passive refleksjoner av virkeligheten, men en aktiv del av den sosiale reproduksjon. Lotte Hedeager (1992:27-31, 77-81) viser at et ritual dels kan ha en progressiv rolle i etablering og legitimering av en ny samfunnsordning, dels en konservativ rolle der den bekrefter et allerede eksisterende system. Struktureringsteorien kan være et viktig hjelpemiddel i forståelsen av ritualets rolle innen samfunnets reproduksjon. I Giddens' (1984:169-171) modell er det normer og regler, samt materielle og immaterielle ressurser som reproduserer og forandrer strukturer. Ritualer kalles "circuit of reproduction" og muliggjør en overføring av strukturelle prinsipper til medlemmer av en gruppe. Ved fokus på slike "kretser" kan man studere sosial stabilitet eller endring (Giddens 1984: 190-191). De usynlige strukturene som det

arkeologiske materialet skjuler er av betydning i to typer forklaringer av ritualer (Bell 1997:33-34):

1. I analysen av hvordan rituelle aktiviteter fungerer (orden og samarbeid i samfunnet)
2. I analysen av hva rituelle aktiviteter betyr (kulturelle ideer og verdier uttrykt i symboler og mønstre).

7.4.1 Liminalitetsriter

I sitt verk om *Rites de passage* – overgangsriter - fokuserte Arnold van Gennep (1999 [1909]) på de ritualene som omhandlet livskriser; kritiske øyeblikk hvor personer går fra en status til en annen (fødsel, konfirmasjon, giftemål, død og liknende). Overgangen dramatiserer forandring ved å holde en person i en status midt imellom i en gitt tidsperiode før personen gis ny identitet og status. Van Gennep (1999[1909]:26) delte disse hendelsene inn i tre faser:

1. Separasjon/adskillelse (renselse, tap av gammel identitet)
2. Overgang/terskel (en plass utenfor den sosiokulturelle orden, liminalitet)
3. Inkorporasjon/integrasjon (ny status, initiasjon)

Tydligst i gravseremonier er separasjons- og overgangsritene, der flytting av lik, likbehandling og eventuelle offergaver hører hjemme (van Gennep 1999[1909]:103-104). Overgangsritene bidrar til å ordne kaotiske sosiale forandringer som truer med å forstyrre samfunnet. Ritene skiller samtidig ut statusgrupper som medvirker til å opprettholde sosial identitet og roller (van Gennep 1999 [1909]: 21-28), og van Gennep ga således nytt liv til symbolismen rundt gjenfødelse og regenerasjon. I posisjonen mellom den gamle og den nye tilstanden, befinner personen seg i en liminal fase. *Liminal* kommer av det latinske ordet *limen* og betyr grensesone. Fasen representerer altså en grensesituasjon som står utenfor eller på siden av den vanlige tilværelsen. Liminalitetsritualene kan betraktes som en prosess, og de ulike fasene lar seg også utskille ved å studere gravene fra Østfold, som jeg kommer tilbake til i kapittel 7.4.4. Van Gennep kan gjerne kalles en prestrukturalist, ettersom han var opptatt av å avdekke et mønster som strukturerer forskjeller på tvers av religion og kultur så mye som femti år før strukturalismen, en retning som gjerne knyttes til Claude Lévi-Strauss (Gilhus 1999:14).

Max Gluckman (1962: 2, 15, 26, 49-50) foreslo at et ritual uttrykker komplekse sosiale spenninger ved å overdrive reelle konflikter (katharsis). Ritene tjener i den sammenheng for å forsterke den sosiale *status quo* gjennom renselse. I følge Bell (1997:38-39) var det med

denne påbygningen av van Genneps tanker at Victor Turner (1967) skapte en analytisk modell, hvor han argumenterer for at ritualer fungerer som sosiale dramaer der spenninger i sosial struktur blir uttrykt og utført. For å finne en underliggende struktur brukte han van Genneps tre faser, men så overgangen som en mer grunnleggende dialektikk mellom sosial orden (struktur) og en periode med sosial uorden og liminalitet (antistruktur).

Struktur   //////////////   Antistruktur   //////////////   Struktur
 Liminal (betwixt and between)

Ritualer bekrefter sosial orden, men muliggjør en omstilling som bidrar til å legitimere og modifierer strukturen. Turner (1999:131-145) fokuserte på overgangsfasen, den liminelle periode, som han også omtalte som en status midt imellom, *betwixt and between*. I begrepet *betwixt and between* i et begravelseritual, ligger det at den døde befinner seg i den liminale fase, et grenseområde på overgangen fra et stadie til et annet. Den døde kan i denne fasen ikke klassifiseres, han/hun er et slags både – og, eller verken – eller (Turner 1999 [1967]:133). Den døde oppfattes som identitetsløs og farlig, så dermed har trolig ritualene knyttet til gravleggelsen vært oppfattet som meget betydningsfulle (Turner 1999[1967]). I liminalfasen gjelder en enkel sosial struktur, kalt *communitas*, som går ut på at alle er likeverdige (Turner 1999[1967]; Gilhus 1999). Her er også ritualene på sitt mest komplekse, og i denne tilstanden opphører samfunnets normer under forutsetning av at normale tilstander skal gjeninnføres. I denne spesielle tilstanden ligger det også en mulighet for aktørene til å endre samfunnsstrukturene, selv om de gamle strukturene vil virke førende. Ritualene er transformerende og ikke konserverende, i følge Turner (1999 [1967]), og sett gjennom Giddens tilnærminger, vil dette bety at ritualer på langt nær er passivt, men fungerer som en sosial agent som er med på å strukturere samfunnet enten det er undergravende eller opprettholdende. Mange aspekter ved døderitualer kan klassifiseres som liminale eller har liminelle trekk. I den forbindelse er Douglas' (1966) teorier aktuelle, fordi de viser at det som er uklart/usikkert i et samfunn blir sett på som urent/forurenset. Personer i den liminale fase vil således betraktes som svært urene, og følgelig er det også ekstremt viktig at personene klarer å tre ut av dette stadiet og inn i neste. Etersom personene i den liminelle fasen ikke har noen status, kan de ikke plasseres innenfor samfunnets etablerte strukturer, og er derfor skremmende og farlige for andre samfunnsmedlemmer. Overgangen må derfor kontrolleres ved hjelp av ritualer og rituelle ideer om rent og urent (Douglas 1966). Overgangsritene er på

den måten ikke rensende i seg selv, da de ikke redefinerer eller gjenoppretter en tidligere status, men heller definerer inngangen til en ny.

7.4.2 Performance-teori, fruktbarhet og manipulasjon av fellesskapet

Turners arbeid er også inspirert av såkalte *performance-teorier*, som innebærer at ritualer fremstilles som sosiale drama eller forestillinger presentert for et deltagende eller passivt publikum (Solli 2002:83). Hensikten med forestillingen må da være at den har en virkning utover det å underholde, og at det må involvere så mange som mulig for å ha en effektiv strukturereffekt. Dermed må ritualet sees som strukturereffekt for og strukturert av samfunnet. Kjernen i den liminale fasen er, formidlingen av *sacra*, som omfatter det som gjøres, vises og sies (handling, utstilling og opplæring) (Turner 1999 [1967]:138-139). Handlingene blir gjerne overdrevet og hjelpemidlene kan være karikerte for å frembringe ettertanke blant deltakerne (Turner 1999 [1967]:139-141). Liminalfasen er altså rik på symbolbruk, og det er nettopp disse symbolene arkeologene kan gjenfinne rester av ved utgravninger av graver og gravplasser. Det er i den liminale fasen, som er essensiell i forestillingen, at individets transformasjon finner sted. I denne delen skapes et meningsgrunnlag, men det kan også oppstå ”uforutsette konsekvenser”, som Giddens (1984) kaller dem. Så lenge den liminale fasen varer: ”...gis det en viss frihet til å sjonglere med tilværelsens forskjellige faktorer”, i følge Turner (1999:142). Liminalitetsritualet tilfører således ny kunnskap om hvordan samfunnet fungerer, for så å returnere til det sosiale liv med økt kunnskapskapital. Gjennom å rette søkelyset mot ritualer som forestillinger, mener *performance-teoretikerne* at de bedre kan forstå hva ritualet gjør, i motsetning til hva det betyr (Bell 1997:73), og hovedmålet for ritualene synes å være å strukturere verden og å unngå kaostilstander.

For Maurice Bloch og Jonathan Parry (1982:7) var et viktig trekk ved gravritualene i førindustrielle samfunn å knytte døden til en fruktbarhets- og gjenfødelsessymbolikk. Tankene omkring liminalitet har tidligere vist at døden kan sees på som en trussel eller noe farlig. Særlig i forbindelse med sentrale personers dødsfall, kan samfunnet oppfattes som sårbart. Slike dødsfall rokker ved sentrale punkter i samfunnets oppbygning og kan således medføre en krisesituasjon. De hevder at en motivasjon ved dødsritualet er å oppheve den døde som individ fra det kollektive samfunnet, for så å gjeninnsette de rollene og posisjonene den døde tidligere hadde (Bloch og Parry 1982:4). Dette kan settes i forbindelse med en syklisk verdensoppfatning, og slik kan liminaliteten være uttrykk for samfunnets religiøse

forestillinger. Livet er ikke slutt for de som dør, men de får en ny rolle i samfunnet som forfedre. Ved en persons død er samfunnet også i en unntakstilstand der en aktørrolle er ledig og må gjeninsettes ved hjelp av ritualene. Ritualene gir uttrykk for en evighetstanke der livet fortsetter på normalt vis ved ritualenes slutt. Forfatterene viser videre hvordan begravelsesritualer i ulike samfunn transformerer bildet av det jordiske liv til et bilde der livets motsetninger er opphevet og alt har en plass i verdensordenen. Fruktbarhet, som er essensielt for den sosiale orden, revitaliseres i dødsritualet, og døden har således gjennom den rituelle prosessen blitt forvandlet til en livskilde.

Bloch (1982:227) går videre fra dette og hevder i marxistisk ånd at dødsritualer og forfedredyrkelse er uttrykk for politisk makt der ritualene legitimerer en lokal autoritet. Ritualene karakteriseres gjennom en spesiell rituell kommunikasjon som uttrykkes gjennom sang, formaliserte bevegelser og materielle symboler. Viktig er det også at ritualene repeteres, noe som, ifølge Eliade (2002 [1957]:65-70), er av betydning fordi ritualene dramatiserer framstillingen av opprettelse av orden i urtiden. Ritualene skaper en helhet i tid som forener den rituelle nåtiden med den mytiske fortiden i et syklisk perspektiv. Gjennom ritualene blir det slått fast hvordan verden skal oppfattes og hvordan virkeligheten ordnes. Ritualene fastslår virkeligheten slik den er, eller slik den lokale autoriteten ønsker den skal være. Manipulasjon kan altså la seg gjøre så lenge det skjer i liten målestokk og ritualene fremstår som uendret og tradisjonsbundet (Bloch 1982). Jeg tolker materialet fra Østfold til å vise nettopp dette i førromersk tid, da gravene kommuniserer et fellesskap ved å ligge samlet og opptre likeartet. Samtidig har trolig noen stått bak og kontrollert ritualene, og disse personene kan aktivt ha brukt ritualene til å påvirke aktørene slik at de forholder seg til virkeligheten som kommuniseres i ritualene. Hvis ritualet opprettholdes over lang tid, som i førromersk jernalder, kan dette tyde på at samfunnet prøver å fortrenge endringsprosessene som påvirker dem. Giddens (1984:244) peker på at endringsmuligheter vil oppstå i forbindelse med kontakt med andre sosiale systemer, og funn fra førromersk jernalder viser at skandinaviske folk har vært i kontakt med keltiske grupper. Likevel fastholdes de gamle skikkene i Østfold gjennom hele perioden.

I sin tilnærming argumenterer Catherine Bell (1992; 1997) for at ritualer går ut på å legitimerer virkeligheten, og derigjennom eventuelle maktrelasjoner. Vanligvis har forskere sett på bruken av ritualer som uttrykk for makt ved å tolke ritualene som ekskluderende på den måten at de fremstiller felles holdninger og underbygger en dominerende ideologi der

deltakerne til og med kan tildeles et eget tankesett de selv ikke har hatt forutsetninger for å skape (Bell 1992:221). Bell (1992:222) fremhever isteden viktigheten av at ritualiseringsprosessen skal inkludere, og betydningen av at flertallet følger ritualen står i sentrum. Ritualiseringen som sosial kontroll er kun effektiv når kontrollen er slakk og gir rom for individuelle handlinger. Ritualene er ikke statiske, men del av en stadig transformasjonsprosess. Det viktigste er at så mange aktører som mulig gjennomfører og deltar i de rituelle handlingene, og dermed opprettholder og reproducerer en virkelighet der den dominerende eliten fortsatt har makt. Det er ikke snakk om en direkte form for kontroll av menneskene via ritualene, men heller at kontroll over ritualene er en maktfaktor i seg selv. For å prøve å sette dette i sammenheng med Giddens (1984) strukturasjonsteori er det viktig at ritualen er en del av systemet, som Bell (1992:130) skriver, og ikke er et eksternt virkemiddel som virker utenfra og inn på systemet. Den gjensidige påvirkningen mellom både struktur og handling gjør at ritualene aldri vil være statiske, men endres kontinuerlig. En endring i ritualen blir således en konsekvens av at en ny virkelighetsoppfattelse er inkorporert i det sosiale systemet. På grunn av det gjensidige forholdet mellom struktur og aktør må også kontrollen over ritualene være slakk for å ikke skape direkte konflikter. Ritualene må heller brukes til å påvirke aktørene langsomt, slik at det ikke er merkbart. Strukturen som gir rammeverket for aktørens handlinger kan i så måte sies å være et propagandamiddel dersom det blir kontrollert.

7.4.3 Ritualene og Østfolds gravfelt

Ritualteoriene jeg nå har presentert kan brukes til å forklare gravfeltene og gravskikken fra Østfold, fordi ritualene gjennom sine materielle levninger gir uttrykk for hvordan gravene og gravplassene virker strukturerende og genereres over tid. Gravplassen og dens graver skaper en enhet, et symbolsk monument, som gjennom sin *tause diskurs* påvirker utførelsen av ritualene, og de religiøse handlingene struktureres dermed utfra tidligere utførte handlinger. Samtidig er aktørens praktiske bevissthet under konstant påvirkning, slik at denne stadig endres og gradvis påvirker og endrer ritualene. Gravritualene synliggjør forestillinger om døden, og er dermed en kilde til analysen av samfunnstrekk. Gravskikken i Østfold gir uttrykk for religiøse verdier og tanker omkring liminalitet, som blant annet innebærer en frykt for dødskreftene og kaos, noe som manifesteres i et eget sted der ritualene kan utføres. Både på bakgrunn av de dødes liminalitet og plassens rituelle rolle, vil jeg hevde at denne tilstand var sentral i religionen. Gravene blir et materielt uttrykk for ritualer tilknyttet liminalitet, høyere makter og forfedre. Gravstedet forbindes med overganger og er, som Kaliff (1997) hevder, et

kraftsentrum som bringer samfunnet i kontakt med guder og forfedre. I forbindelse med liminalitetsritualene vil jeg hevde at gravstedet er sentralt for verdens opprettholdelse, og verden kan sies å bli redefinert på gravplassen etter å ha vært i en tilstand av kaos og antistruktur. Ritualenes funksjon er i den forbindelse å gjenopprette kosmos, og det ser ut til at gjennom bruken av et hellig sted kan dette ha virket samlende på samfunnet. De farlige og liminale kreftene kontrolleres gjennom gitte regler, og disse reglene materialiseres i gravene som igjen er et uttrykk for ritualene. I Giddens teorier er den sosiale strukturen i evig forandring, men ritualenes faste regler som gravene gir symbolsk uttrykk for, ser jeg som sterke opprettholdende krefter. Endringsforsøkene aktørene står for kan således motvirkes av de sterke reglene i ritualene når samfunnet reproduseres.

Ved å betrakte ritualene som sosiale forestillinger blir det klarere hvilken effekt ritualene og derigjennom gravfeltet, som et hellig sted, har hatt i samfunnet, fordi stedet trolig har preget menneskenes oppfatning av såvel religiøse som sosiopolitiske strukturer i samfunnet. Jeg tror de studerte gravplassene i Østfold har uttrykt en ikke-verbal kommunikasjon overfor aktørene i samfunnet, som har minnet dem om ritualene og hvordan de redefinerer samfunnets strukturer utfra de opprinnelige mytene samfunnet bygger på. Ritualene har generert materielle strukturer, og disse er viktige for den videre reproduksjonen av ritualene og plassens betydning, fordi de gjentar og bekrefter strukturene. Ved å se ritualene som et rollespill, vil det synliggjøre rollene i samfunnet og bekrefte disse. Gravene i Østfold er uttrykk for dødsritualer, og kan bringe tankene videre til fruktbarhetsaspektet ved ritualene. En betydelig del av døderitualer innebærer å kontrollere kaostilstanden etter et dødsfall, og derfor må gjeninsettelsen av de udefinerte rollene som har oppstått være viktig. Dette gjøres gjennom rituell gjenspilling av de mytologiske opprinnelsesstrukturene. Ritualer kan da virke legitimerende, samtidig som dødssymbolikken blir uttrykk for en fruktbarhetstanke, der rollene blir gjeninnsatt og samfunnet gjenoprettes i et slags evig syklusperspektiv.

7.4.4 Den rituelle prosessen

Når det gjelder det teknologiske aspektet ved gravleggelser kan begravelsesprosessen for kremasjoner inndeles i tre trinn (Artelius 2000:197-229; Oestigaard 1999: 351; Parker Pearson 1993:204). Disse tre trinnene kan relateres til van Gennep og Turners modell for overgangsriter. Det første er plassen der den urene kroppen kremes, og en dekonstruksjon gjennom ilden foretas. Deretter følger mellomperioden med reorganisasjon og relegitimering av relasjoner mellom de levende. Samtidig utføres videre ritualer som eventuell

viderebehandling av beina. Til slutt kommer fasen der beina deponeres, og overgangen til etterlivet avsluttes. Dette åpner muligheten for at det viktigste stedet ikke er selve graven, men et annet sted på veien mellom ”grav” og ”hjem”. For Anders Kaliff (1997) er ilden fundamental i prosessen. Den fungerer som en formidler for guddommelige krefter og er personifiseringen av transformasjon. Østigård (Oestigaard 1999:359) hevder at transformasjon gjennom ild er en nødvendighet for å komme et steg videre i prosessen, akkurat som ved koking av mat.

Jeg vil nå komme kort tilbake til de ulike delene av gravprosessen. I tillegg til det her studerte materialet, vil jeg bruke den godt dokumenterte gravplassen Sannagård i Halland, Sverige, fra yngre jernalder (Artelius 2000) som et eksempel. Denne gravplassen er preget av en enerådende branngravskikk, få funn og lite markante graver, akkurat som gravene fra førromersk jernalder i Østfold. På Sannagård ble det påvist flere typer strukturer som også kan tenkes å ha eksistert ved norske gravplasser, men som ikke er observert fordi de ikke er totalgravd og undersøkt med samme nøyaktighetsgrad.

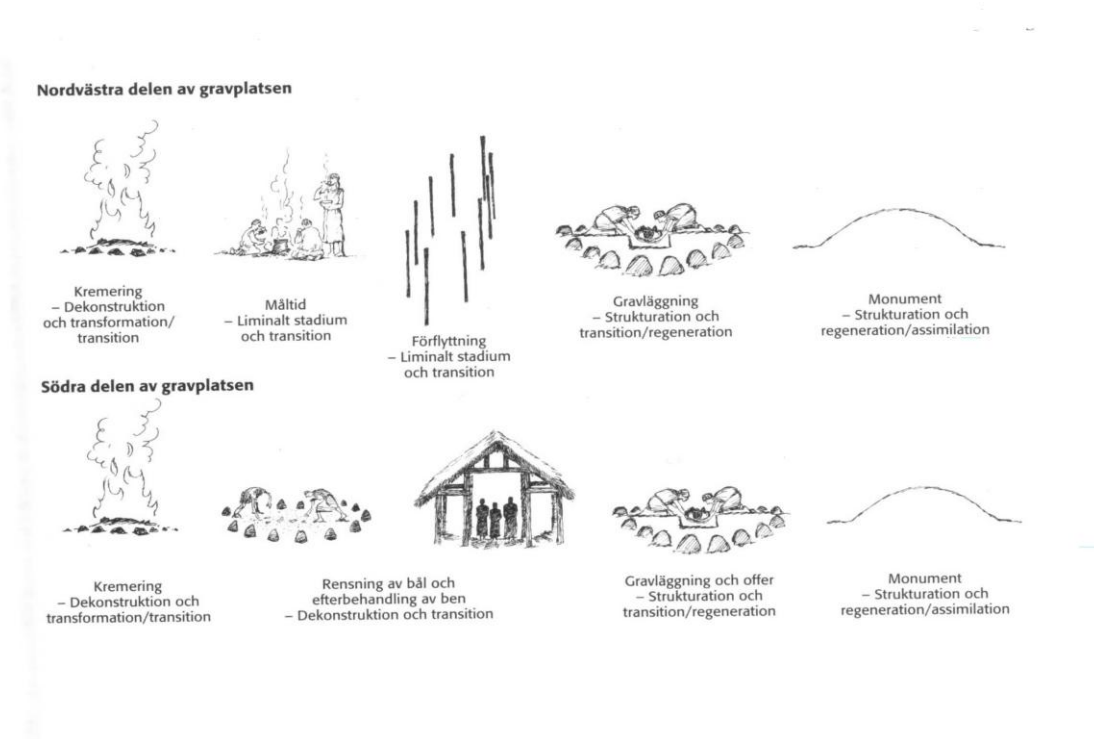
I den *første fasen* er det viktig at transformasjonen gjennom ild initieres og avsluttes; her skjer en dekonstruksjon av individet. Fasen kan sammenliknes med separasjonsfasen i overgangsriter der avdøde separeres fra samfunnet. Den religiøse målsetningen blir en separasjon av sjelen og starten på den dødes overgang til etterlivet, mens sosialt blir separasjonen fra en identitet viktigst. Avdøde står foran overgangen til en ny identitet, noe som kan være viktig for de kollektive forestillingene om forfedrene og historien, argumenterer Artelius (2000:225). I denne fasen kunne for eksempel utvelgelsen av tresort til likbålet være signifikant, noe Tacitus også bemerket som en viktig faktor tilknyttet ritualene (se kapittel 7.2). Andre faktorer som det er verdt å legge merke til i denne fasen er at oldsaker kan følge med på bålet. Enten tolkes gjenstandene som deler av draktutstyret avdøde var ikledd på bålferden, eller at gjenstandene har en symbolfunksjon i graven for å markere relasjonen mellom død og sosialt liv. Partering kan ha skjedd tidlig i prosessen, og er et fenomen som også er fremtredende i materialet fra Gunnarstorp. Det må settes i forbindelse med en destruksjon av kroppen som kremasjonen også symboliserer. Wangen (1999:188) tenker seg at dette kan ha vært et rituale av nødvendighet for den videre gravprosessen. Blant beinrestene forekommer det av og til dyrebein, og det kan tolkes i retning av offer som har fulgt med den kremerte på bålet eller rester av et rituellet måltid utført senere i ritualet. Til slutt må begravelserne med flere personer nevnes. Disse kan peke i retning av offer på samme måte

som med dyrebeina, men sannsynligvis har det heller vært en tilknytning mellom individene. De har fått samme behandling som enkeltgravene, og det tyder på at det var forberedelsene av individene samlet som sto sentralt. Når det gjelder brenningen av flere individer eller dyr sammen har Wangen (1999:191) tenkt seg at det kan ha skjedd en forening av åndene fordi de hørte sammen, eller for å forene og utvide egenskaper avdøde ikke hadde.

I *mellomperioden* fremgår det på Sannagård at deler av bein etter kremeringen sammen med sot og trekull samles opp, og et eget hus ble påvist der man drev etterbehandling av beina (Artelius 2000:176-177, 212). Slike strukturer er ikke påvist på noen av de norske gravplassene, men knusing av beina er et allment fenomen. Knusing er blitt tolket som en videreføring av ildens destruksjon av den døde kroppen (Kaliff 1992:103; 1997:88). En tanke om at livskraften satt i skjelettet kan også forklare fenomenet (Sverdrup 1933:126). Et annet spørsmål som også reises av Artelius (2000:212) er hva som ble gjort med eiendelene som fulgte med på kremasjonsbålet. Slike eiendeler påtreffes både i bålplassene og i selve gravene, noe som kan tilsi at det ikke har vært så viktig om de har blitt deponert i den avsluttede graven. Gravgodsets symbolfunksjon kan for eksempel ha blitt avsluttet i forbindelse med selve kremeringen. Hvis sjelen har forlatt kroppen er kanskje gravutstyrets betydning også borte. Dette er en detalj som kan forklare hvorfor så mange av de førromerske gravene er funntomme. På Gunnarstorp (2) er det funnet et eksempel på en slik bålplass, men den inneholder likevel ikke noe som kunne forklare de små mengdene bein og gravgods i anleggene. Det er ikke sikkert det vi finner i graven representerer hva som ble lagt på likbålet. Viderebehandlingen av beina og spor etter ytterligere ritualer som for eksempel måltider, samt fokus på - og rituell fremføring blant eldre monumenter og materielle offer viser at mye skjer med stor variasjon i denne fasen (Artelius 2000:239; Gräslund 2002). Materialet både i Østfold og på Sannagård er i denne *mellomperioden* ustrukturert og de materielle levningene viser spor av individuell variasjon (rensing/ikke rensing av beina, ulik deponeringsmengde, bruken av hele urner i forhold til knusing av keramikk, spor etter rituelle måltider, ulik indre og ytre utforming av gravene, plassering blant eldre monumenter og videre destruksjon av beina), noe som kan sammenliknes med den sosiale spenning og uorden som van Gennep (1999 [1909] og Turner (1999 [1967])) beskriver i overgangsfasen. Den lille mengden bein som etter viderebehandlingen av kremasjonsrestene deponeres i graven tyder også på at andre deler av beinrestene kan ha blitt deponert i helt andre kontekster, enten profane eller sakrale (Andren:in press; Artelius 2000:226; Petré 1984). Kaliff (1997:77) foreslår at deler av beina kan være spredt over åkrene for å sikre fruktbarhet ved hjelp av forfedrene og kraften som lå i

beinrestene deres. Målsetningen bak denne fasen kan være tilknyttet en sikring av overgangen til etterlivet gjennom ytterligere ritualer, som etterbehandling av beina og liknende.

Figur 7 Begravelsens oppdeling i tre faser. Fra Artelius (2000:219)

I *den avsluttende fasen*, der beina deponeres, fungerer beina som symbolske stedfortredere i konstruksjonen av monumentet. De døde kunne således inkorporeres i gravfeltet/det hellige stedet som forfedre og viktige slektsledd (Artelius 2000:239). I denne fasen bekreftes og avsluttes overgangen til etterlivet og regenerasjonen av samfunnet initieres, akkurat som i overgangsritualene. Det skjer på dette tidspunktet en utslettelse av den gamle identiteten, samtidig som døden objektiviseres. En plass i samfunnet står nå åpen, og må trolig gjeninsettes for å hindre eller ordne kaostilstander. For det sosiale liv er denne perioden essensiell ettersom det er her orden gjenopprettes. Kollektivt sett kan den rituelle prosessen sies å bekrefte historie, tradisjon, kultur, identitet og de religiøse forestillingene i det gitte samfunnet. I tillegg synliggjøres forfedrene gjennom kulten og samfunnets reproduksjon bekreftes gjennom fruktbarhetssymbolikken der ilden gir nytt liv (Artelius 2000:218-219). Sammen med deponeringen av likrestene, skjer også en deponering av keramikk, enten i form av en urne eller som knuste deler. Urnen har tidligere blitt tolket symbolsk som en beholder

for livet. Knuste deler kan også settes i forbindelse med at de har vært aktiv bruk i en tidligere fase av gravritualet.

7.4.5 Rituell endring

Gregson Schachner (2001:168) ser ritualer som viktig for individer og grupper som vil skape og kontrollere sosial forandring. Gjennom ritualer kan utøverne manipulere den rituelle praksis og trosforestillinger tilknyttet dette, slik at de igjen kan endre eller transformere samfunnsmessige maktstrukturer, ideologier eller historiske tradisjoner. Endringene mener Giddens (1984:244) og Schachner (2001:168, 172) som regel markeres i tider med sosial uro eller ved folkevandringer da de sosiale strukturer og regler er brutt ned og dermed under gjenstrukturering. Disse situasjonene bidrar til forandring, men skaper den ikke. Ritualer kan brukes som en vei til makt der det legitimeres maktrelasjoner i samfunn med en egalitær ideologi. De som kan monopolisere kontroll over ritualer kan effektivt kommunisere og rettferdiggjøre sosiale relasjoner. Man kan si at ritualer produserer fellesskapsfølelse, men at følelsen skifter med individuelle eller fraksjonsmessige målsetninger og allianser. At individer og fraksjoner kjemper om rituell kunnskap og symboler til å opprettholde sosial differensiering bør kunne vise seg i det arkeologiske materialet som forandrede distribusjoner både i artefakter så vel som arkitektur (Hodder 1991:68-69). Slike spor kan være rituelle gjenstander (drakter, masker, stein, etc.), fasiliteter (seremonielle steder, helligdommer etc.) eller rester etter handlingene (fest, seremonier, etc.). For å kontrollere ritualer må man begrense tilgjengeligheten til det ovennevnte (DeMarrais et. al. 1996:16). Strukturelle endringer er synlige i materialet fra Østfold ved overgangen til romertid gjennom jordfestegraver, monumentale hauger og et rikere gravgods som nevnt i materialgjennomgangen, noe som kan ha bakgrunn i slike rituelle endringer. Schachner (2001:172) mener at reproduksjonen som fremforhandles av deltakerne i ritualene medfører en gradvis endring der nye forhold formes over generasjoner, noe som sammenfaller med den gradvise overgangen som skjer i materialet ved overgangen til romertid. Trekkene jeg ovenfor skisserte er på dette tidspunktet nye trender i samfunnet, men de gamle formene og ritualene fortsetter samtidig parallelt og ikke før i yngre romertid blir jordfeste den dominerende skikken. Jeg vil tro at gravritualene kan være en viktig faktor når endringsprosesser påvirker samfunnet. Ritualene kan da motvirke tendensene for å opprettholde verdensbildet.

7.5 Hellig sted – ritualer

Et sted kan vanskelig omtales som en nøytral dimensjon, men er heller et sosialt produkt. En gravplass, som et hellig sted, er en gradvis konstruksjon preget av forming, omforming og utvidelser. Det er et produkt av menneskelig handling fordi stedet har vært med på å organisere omgivelsene, og derigjennom gitt mening til de som har brukt det. Steder skapes av mennesker for å strukturere omgivelsene. Siden gjenskapes verdigrunnet som er nedlagt i stedene slik at dets mening igjen endres i takt med omverdenen. Dermed er også et gravfelt et sosialt produkt som spiller en rolle i den sosiale diskursen, og dermed får videre betydning for både pågående og kommende handlinger. Et enkeltanlegg kan konstrueres utfra egne mål, men omgivelsene virker tilbake på utformingen. Gravfeltets monumentalitet vil virke strukturere når en ny grav anlegges, og dermed fastholdes gamle tradisjoner. Det hellige stedet blir et uttrykk for reproduksjonen av samfunnsstrukturene, og utformingen blir dermed en *rutine* som utføres utfra aktørenes praktiske bevissthet.

På Opstad-feltet er situasjonen noe annerledes enn på de andre feltene. I dag er kun gravhauger synlige i terrenget, men som nevnt tidligere er det også gjort funn at flatmarksgraver på feltet (Løken 1978). Flatmarksgravene er funnet under hauger datert til romertid, og er dermed av eldre datering enn sistnevnte. Gjenstander og kullprøver fra flatmarksgravene har bekreftet dette, og dateringsmessig ligger de i tidsrommet yngre bronsealder og eldre førromersk jernalder. En viktig distinksjon er at de nye gravene i romertid på Opstad ikke ser ut til å forholde seg til de gamle gravene på samme måte som på de andre feltene. Bruddet i kontinuiteten ved bruken av feltet kan skyldes at menneskene i romertid ikke kjente til hvor de gamle gravene lå, men kjente til stedets hellige karakter og derfor ville bruke det videre. Likevel holder jeg en annen forklaring for å ha større sannsynlighetsverdi, nemlig at motivasjonen for konstruksjonen av nye anlegg over de eldre kan settes i forbindelse med en sterk forfedredyrkning. Målet for den sosiale gruppen som skilte seg fra det gamle systemet gjennom en helt ny gravskikk kan ha vært å legitimere en fornyet makt over området gjennom å tilknytte sine graver til et tidligere opphav. Således kunne de legitimere en nedstamning fra en gammel slekt, selv om opprinnelsen ikke nødvendigvis har vært reell. Uansett er det et viktig poeng at det hellige stedet opprettholdes selv om verdigrunnet for stedet endret seg gjennom produksjon av nye samfunnsstrukturer.

Dette kan også forenes med landskapsfenomenologien der stedet omtales som: *"a medium rather than a container for action"* (Tilley 1994:10). Menneskene som sto bak selve gravleggelsen har trolig spilt den største rollen i forbindelse med konstruksjonen og ritualene rundt den avdøde. Når det gjelder utvelgelsen av stedet for begravning ligger de førromerske graver som regel på gravfelt, og er sannsynligvis plassert der fordi plassen har betydd noe spesielt. Religionshistorikeren Jonathan Z. Smith (1998:82-97) har valgt å snu opp ned på forestillingen om et hellig sted. Han begynner med ritualene og spør om det ikke er ritualene som gjør stedet hellig og ikke omvendt. Smith ser ritualer som hukommelse og dermed en aktiv handling som gir et sted historie og derigjennom mening. Å foreta et ritual blir en måte å skape stedet på og gi det mening gjennom menneskelig aktivitet. Hukommelsesbegrepet er viktig for stedets betydning, da hvert enkelt trekk i landskapet er nedlagt i historie og myter. Erindringen av stedet gir inntrykk av å dreie seg om fortiden, men stedet er likevel et samtidsfenomen, hevder Smith (1998:31), noe som frembringer en svikefull opplevelse. Ved å aktivt skape en felles hukommelse om et sted har man et viktig middel for manipulasjon. Man kan knytte maktrelasjoner opp til hukommelse og dermed legitimere stillinger og funksjoner i et samfunn. Det er ritualene som gjør stedet til noe spesielt, og ritualene er et middel til å fortelle hvordan forestillinger bør være i forhold til hvordan de egentlig er (Smith 1998:91). Det samme er Catherine Bell (1997:66) inne på når hun hevder at symboler for tro og symbolske aktiviteter i ritualer utgjør et system av verdier som virker som en modell for hvordan ting er, men også bør være. I denne forståelsen av ritualer er det ikke selve utvelgelsen av stedet som blir viktig, men ritualene som er utført der.

Smith har et viktig perspektiv i sin teori, nemlig at steder ikke opprettholdes av seg selv, men krever bekreftelse og aktiv handling. Dette er spesielt aktuelt når det gjelder gravplasser, fordi disse blir skapt og gjenskapt gjennom nye konstruksjoner og ritualer. Det har vist seg at gravene forholder seg til hverandre innad på feltene til tross for at vi gjenfinner dem umarkert under flat mark. Dette kan tyde på at anleggene var pleiet for å holdes synlige, eller at det eksisterte en kollektiv hukommelse for hvor nye anlegg kunne plasseres. Men at stedet i seg selv ikke har hatt noen betydning forut for ritualene, mener jeg er lite trolig. Valget av sted kan ha bakgrunn i myter og forestillinger eller i tidligere virksomheter på plassen. Eksempler på dette kan være tilknytningen som feltene gjerne har til eldre monumenter som årstøysene fra eldre bronsealder eller metallbearbeidingen som det er funnet spor av på flere gravfelt. Når stedet er valgt kan samfunnet bekrefte stedets historie som sin egen. Utvelgelsen av selve stedet kan sees som essensiell i forhold til forståelsen av gravene. Terje Gansum og Terje

Østigård (Oestigaard 1999:75) peker på hvordan valget av sted inneholder informasjon om maktrelasjoner og strategiske vurderinger, å se og bli sett, eksponering og tilgjengelighet synes å være hovedmotivasjonen. Monumentene kan være rettet mot lokalsamfunnet, ved å minne om noen og dermed rettferdiggjøre en eventuell maktfordeling i samfunnet, eller utad for å fremvise status og makt overfor andre samfunn. De kan også være laget for å hedre forfedrene. Det er annerledes med de førromerske gravfeltene: Disse viser seg å ligge mer skjult og er ikke visualisert på samme måte som de tidligere bronsealderrøysene og senere storhaugene. Likevel har ritualer (muligens ekskluderende) blitt foretatt der og bidratt til å opprettholde stedet som hellig. Feltene har derfor antakelig vært viktige for lokalsamfunnet, men ikke hatt samme funksjon som monumentalgravene utad. Gravplassene sprer seg ut over et gitt område som igjen inntar et rom i landskapet og avgrenser den hellige plassen fra bosetningen. Større gravplasser fra Østfold kan som regel føre sin opprinnelse til yngre bronsealder. Man kan dermed trekke et skille i forhold til eldre bronsealder da gravene gjerne lå enkeltvis og synlig. Det blir nå en kjennskap til stedet og ikke enkeltgraven som er viktig, trolig kan man trekke en parallell til våre dagers krigskirkegårder, der det er plassens monumentalitet som er i fokus. De førromerske gravenes ytre kompleksitet, og tilsynelatende manglende mønsterdannelse, skaper likevel et liknende inntrykk. Det er i dette tilfellet plassens helhet fremfor den enkelte graven som fremheves.

Gravplassen kan som en del av døderitualet blant annet ha vært brukt ved offer til gudene. En tolkning av gravgods kan være at gjenstander er lagt ned som et offer slik at alt skal gå bra ved overgangen fra en status til en annen, idet situasjonen kan oppfattes som liminal (van Gennep 1999[1909]). Per Vikstrand (2001:20) skriver: *"De kan utgjøre 'porter' til den åndelige verden og er et sted man kan kommunisere med høyere makter og forfedre, man kan erfare åndelig kraft eller beskyttelse mot åndelig fare"*. Ved hellige steder møtes to verdener, og mytologiens verden manifesterer seg i menneskenes verden. Mircea Eliade (2002 [1957]:17-20, 107-108) er også inne på slike liminale grenseområder. Han ser en hellig plass som en åpning som muliggjør overgangen fra en kosmisk region til en annen. Jeg tror at gravgodset, som offer, har fungert som symboler for aktørene i ritualet. Symbolet har et potensiale til å knytte kontakt med en andre dimensjoner som døden eller det guddommelige. Graver er en del av en begravelse, som igjen er en del av et sett ritualer og som dermed kan si noe om trosforestillinger. I en slik forbindelse tror jeg symbolene kan brukes for å gjenopprette balansen i verden og beskytte de levende mot den døde.

Helena Victor (2002:52) angir tre grunner til at kultplasser (for eksempel gravplasser) er anlagt. Disse er en streben etter å opprettholde kontakten med eldre tiders kult og tro, i tillegg til respekt for forfedrene og et behov for å markere og legitimere eiendomsretten til jorden. Når menneskene lader sine omgivelser med mening ved å skape et rituellet landskap, og dette siden reproduseres og forsterkes, blir omgivelsene en useparerbar del av samfunnet. Parker Pearson (1999:141) hevder i den forbindelse at plasseringen av de døde er et sosialt og politisk virkemiddel for å sikre tilgang til bruk av jordområder, og samtidig at det er en av de tydeligste måtene mennesker kan visualisere sin tilknytning til forfedrene, jorden og omverdenen. Jeg vil også nevne et aspekt som Pernilla Schedin (2000) understreker. Gravstedet er en møteplass for lokalsamfunnet gjennom gravritualene, men også gjennom andre ritualer og hendelser som kan ha funnet sted der. Dette kan eksempelvis være seg fruktbarhetsritualer eller minnestunder over mytiske forfedre. Det hellige stedet får dermed stor betydning som en integrert del av samfunnet. Herunder kan gravskikken tolkes som et uttrykk for den idéverden som er gjeldende i samfunnet, der gravene og stedet utgjør en symbolikk som er en del av samfunnsdiskursen. Alt dette fordi menneskene som møtes der forholdt seg til den samme ideologiske oppfattelsen av virkeligheten. Hellige steder inneholder en egen genealogi, samt allmenne forestillinger om historie og myter. Disse funksjonene gjør at plassene vil spille en avgjørende rolle for opprettholdelsen av en samfunnsideologi. En manipulasjon av et hellig sted er dermed nødvendig for å påvirke samfunnsstrukturene da disse er kjernen i lokalsamfunnets identitet (Artelius 2000:186).

7.5.1 Gravplasser og hulveier

Elisabeth Rudebeck (2002:175, 177, 181, 182) mener at relasjonen mellom graver og veier var vanlig i hele Europa fra ca. 2000 f.Kr., og for nordeuropeisk del spesielt vanlig på branngravfelt fra bronse- og jernalder. Tidligere har jeg vært inne på at hulveier er lokalisert i tilknytning til feltene på Raet, samt på Ula. Akkurat som gravplassen er åsted for liminalitet (se kapittel 7.4) og ritualer, kan også veien oppfattes som liminal, da en person som ferdes der verken er hjemme eller borte. I følge antropologen Mary Helms (1993) oppfattes veier og stier i mange samfunn som sikre passasjer gjennom vilt og farlig terreng. Med bakgrunn i disse tankene ligger det en mulighet for å tolke veien som et hjelpemiddel for de avdøde, en metafor for reisen de døde sto foran. Det er også vanlig med myter om forfedre som kom utenfra og etablerte veier gjennom ”farlige” områder. Veien blir da viktig fordi den skaper en tilknytning til hellige steder som kan ha sitt utspring i opprinnelsesmyter. Helms (1993:109, 224) argumenterer videre for at den romlige avstanden veiene representerer også fungerer

som en metafor for avstand i tid. Dette kan tolkes som at veien fører en til et nytt sted, men også til en annen tid. Den fører tilbake til opprinnelsen, der forfedrene kom fra og nå residerer. En gravplass ved en vei kan da tolkes som et bindeledd mellom de levende og de døde (mellom bosetning og graver), noe som igjen kan underbygge en teori om forfedrekult. Gjennom veien som leder menneskene til det hellige stedet kan de levende bekrefte de dødes eksistens.

7.6 Oppsummering

Jeg har fokusert på ritualenes rolle i samfunnet, fordi disse er den utøvende delen av religionen, og som gir materielle spor i form av gravene. Overgangsrutene og spesielt den liminale fasen i døderitualer ser ut til å ha vært en viktig del av samfunnet i førromersk jernalder. Her blir forestillinger rundt død og etterliv klargjort, og her settes avdøde inn i en ny rolle i samfunnet. Ved å forstå ritualene som en forestilling blir det også klart at de har et stort potensiale til å påvirke og forme verdensbildet til de som overværer gravseremoniene. Ritualene blir rutinemessige handlinger som stadig reproduseres og endres, men den regelbundethet som materialet fra Østfold fremviser helt frem til romertid, gir et inntrykk av at de har fungert konserverende. Tidligere ritualer vil virke førende for utførelsen av nye, og samtidig vil strømninger i tiden virke inn på strukturene som genererer handling. Dermed vises dualiteten mellom handling og struktur. Gravplassen må sees på som et hellig sted som manifesterer og materialiserer de rituelle uttrykkene i landskapet. Dette hellige stedet mener jeg har fungert som et kraftsentrum der verdens opprettholdelse utspilles gjennom ritualer i tilstander av kaos og antistruktur.

Kapittel 8 Tolkning av religion og ritualer

8.1 Branngravskikken, ilden og evigheten

Gravene i det studerte materialet er preget av at branngravskikken har vært enerådende gjennom hele førromersk jernalder. Ildens rolle har dermed stått sentralt i ritualene, spesielt gjennom dens transformative kraft. I tolkningene av bronsealderens religion har forbindelsen mellom solkult og bruk av ild stått sterkt. Forbindelsen til en solkult synes derimot mindre tilstedeværende i førromersk jernalder, da den omtalte symbolikken er forsvunnet fra blant annet ikonografien. Dette kan skyldes at gjenstandsinventaret er mindre tilstedeværende i førromersk jernalder, samt at helleristningene også etter hvert forsvinner som kildekategori. På gravfeltene fortsetter likevel bruken av de samme gravformene som i bronsealder, man fortsetter å brenne og det synes dermed som om noen elementer av solkulten vedvarer.

Dette kan tolkes som et resultat av at samtidens handlinger struktureres gjennom tidligere tiders handlinger. Struktureringsteorien kan brukes som forklaringsmodell, fordi den viser hvordan nye erfaringer og påvirkninger i et samfunn som kontinuerlig endres vil bearbeide strukturene i den *praktiske bevisstheten*. Slik vil noen strukturer gjenstå, nye elementer komme til syne, mens andre blir mindre fremtredende eller forsvinner helt. Gravritualene har virket konserverende på gravenes uttrykksform, men den materielle kulturen kan samtidig ha mistet noe av sitt meningsinnhold.

Ildens transformative kraft gir uttrykk for en fruktbarhetstanke, der ilden hadde en evne til å slippe sjelen fri og gi den nytt liv på samme måte som sola skaper liv for jordas flora og fauna. Trolig har menneskene hatt et syklisk tidsbegrep, satt i forbindelse med solas gang over himmelen og dens gjenfødelse den neste dag, som gjorde at verden ble forstått gjennom en regenerasjonstankegang. Årets gang og naturens kretsløp, med plantenes vekst og fall, har vært uttrykk for det samme verdensbildet. Ritualenes konserverende rolle henger også sammen med denne kretsløpstankegangen, så lenge gravskikken fremtrer uendret. På samme måte kommer også reinkarnasjonstanken fram gjennom de vediske tekstene fra rundt 1200 f.Kr., og i dagens hinduisme er fortsatt kretsløpstankegangen sentral. Mennesket er en del av altet, og blir etter døden født på ny. Jordbruket som i førromersk jernalder ble stadig mer utbredt i Skandinavia kan også ha ført til at det sykliske verdensbildet kom til å bli sentralt, da det naturlig nok vil sette årstidenes veksling sterkere i fokus.

Symbolikken rundt ilden og omdannelsesprosessen tror jeg står sentralt i forståelsen av branngravskikken, og dette forholdet kan understøttes av forbindelsen til metallbearbeiding. Som jeg tidligere har nevnt, er det gjort metallurgiske funn i forbindelse med flere gravplasser, og det er den samme evnen metallarbeidet og kremasjonen gir uttrykk for, nemlig ildens kraft som transformator. Ilden omdanner malm til jern eller kobber og tinn til bronse, og på samme måte kan man si at dens kraft i kremasjonen fører til en transformasjon av den døde der han/hun ble hjulpet videre til en ny status. Spørsmålet om arkeologisk samtidighet mellom bronsearbeidet og gravene gjør argumentet mer problematisk, men likevel gir symbolikken i begge prosesser uttrykk for det samme tankegodset. Svedjejordbruk er enda en faktor som kan støtte denne tolkningen. Ved å svi av et område i landskapet visste menneskene hvordan den nye marken som ble frigjort ble ekstra grøderik og fruktbar. Nok en gang var det ilden som sto sentralt i transformasjonen fra et stadium til et annet.

Forfedrekulten hører også naturlig til i debatten, fordi avdøde ikke etter døden blir borte, men inntar en ny status i samfunnet. De blir nå forfedre, og med tilknytning til et eget gravfelt lever de videre i en sameksistens med de levende, der de er en del av rituelle aktiviteter. Hellige steder kan tilknyttes forfedre, fordi deres mytiske opphav kan være manifestert i plassen. Ved å opprettholde plassen gjennom gravritualer, og dermed stadig bekrefte forholdet mellom levende og døde kan en evig kretsløpstankegang synes fremtredende. I forbindelse med forfedrekulten vil jeg også peke på gravfeltenes permanente tilknytning til jordbrukslandskapet. Dette kan ha fremmet en helhetstanke om at slekten alltid har tilhørt dette landskapet og videre kan legitimere sin rett til jorden der. Forfedrene blir således viktige for å knytte landskapet til kollektivet, som igjen er en del av altet. Gravfeltets ensartethet kan tolkes som et bilde på evigheten, og liminaliteten i ritualene kan sees som et uttrykk for en kretsløpstanke der samfunnet gjenopprettes etter en periode med antistruktur og unntakstilstand. Mange av gravanleggene jeg har tatt for meg i denne oppgaven er innrammet av steinsirkler, og på Gunnarstorp finnes til og med en steinsetting formet som et hjul med eiker. Disse trekkene ved gravskikken kan også tolkes som uttrykk for den samme evighetssymbolikken. Det samme kan gjelde en mulig praksis hvor avdødes bein kan være deponert i forskjellige kontekster, og dermed skulle tilbakeføres til de ulike deler av tilværelsen. Beinmengden er som nevnt forsvinnende liten i forhold til hva som blir igjen ved en kremasjon i mange av de førromerske gravene.

8.2 Vanekult

En mulig tolkning som Artelius (2000) skisser konturene av uten å gå i detaljer er at de ulike gravleggingstradisjonene kan skilles i vanetro og åsatro. Når de førromerske gravenes rituelle kontekst settes i relasjon til sosialantropologisk og religionshistorisk forskningstradisjon synes det som om et slikt idéinnhold kan tilskrives vaniske forestillinger. Slike sees gjerne i sammenheng med folkelige tradisjoner og dermed den ordinære befolkning fremfor en herskende elite (Artelius 2000:162, 202). Vaniske forestillinger tilsvarer også forestillinger som er typiske for tradisjonelle samfunn, mener Artelius (2000:163), og sikter til fruktbarhets- og forfedrekult. De romertidige gravene i denne analysen fremviser en høy ”display”-faktor, i form av monumentalitet samt et større, mer innholdsrikt gravgods og ikke minst en ny begravningstype, og det kan synes som en religion knyttet til åsatroen begynner å ta form. Åsatroen betraktes mer som en synliggjort maktideologi, knyttet til samfunnets overklasse og krigerelite (Artelius 2000:162). Gravgodset viser nettopp eksempler på en oppkomst av krigergraver, og monumentaliteten kan tolkes som en måte å fremvise seg utad for en ny og oppkommende elite. Den nevnte krigereliten kan kanskje være uttrykk for en herskerideologi eller Odinkult som har slått gjennom i samfunnet. Åsatroen anses vanligvis ikke for å være fullt ut konsolidert med en politisert religionsutøvelse i sentrum for samfunnet før i folkevandringstid, da dyreornamentikken figurerer over hele Norden med avbildninger fra den norrøne mytologien, blant annet med fremstillinger av Odin, Tyr og Balder (Hedeager 1997). Jeg tror likevel at forestillingene må kunne trekkes tilbake i tid slik at en tanke om at det er konturene av dette samfunnet som kan spores i det eldre romertidsmaterialet ikke er urimelig.

8.3 De dødes makt og deres farlige krefter

Hvis gravplassen anses for å inneha en symbolsk betydning og å være en arena for fremvisning av sosial og politisk makt kan stedet tolkes som et maktsentrum. Stedet kan også ha makt i seg selv, som går tilbake til eldre tradisjoner enn de anlagte gravene. Ritualene sammenkobler fortid, nåtid og fremtid, og skaper et subjektivt tidsaspekt tilknyttet gravplassen (Smith 1998:31; Härke 2001:18). En plass kan gi mennesker makt hvis den er en viktig del av ideologien. Plassen kan omfatte mektige individer som huskes i lang tid, for eksempel for sine særlige bedrifter, og de etterlevende kan således utnytte situasjonen og gunsten til denne personen for sin egen vinning.

Liminalitet settes ofte i forbindelse med frykten for de døde. Heinrich Härke (2001) har tatt opp denne tematikken og diskutert hvordan en slik frykt kan spores i gravmaterialet. Han nevner blant annet at stein rundt kroppen, kan være et slikt uttrykk. Dette er tilfelle for disse oftest sirkulært utformede anleggene, med en tydelig markert kantkonstruksjon av stein. Liknende anlegg er også blitt observert ved flere tilfeller av etnografiske studier. En annen faktor i forbindelse med denne ”frykten for de døde” er såkalt *post mortem* opphugging som det også finnes eksempler på i materialet jeg har studert. Konstruksjonselementer, som for eksempel en steinring eller fotkjede, kan i tillegg markere en grense for et urent/liminalt område. Her har det kanskje vært viktig å ikke trå innenfor, samtidig som konstruksjonene har lukket seg om og stengt inne de farlige kreftene. Urner som er snudd på hodet er også blitt tolket som symbol på redselen for de dødes krefter. Ved å snu urnen har det vært antatt at gravleggerne har hatt som formål å sperre kreftene inne i krukken og dermed uskadeliggjøre gravlagte. Urner finnes for øvrig i 85% av branngravene i materialet fra Østfold, meningen funnopplysninger forteller om urnene lå opp ned.

Den som hadde kontroll over gravritualer kan ha hatt stor makt eller anerkjennelse i samfunnet. Å temme det farlige er ansett som et viktig element i Douglas’ (1966) religionsforskning, og hun understreker dette i forbindelse med kategoriene rent og urent. Mellom tabuer (urent) og det hellige (rent) ligger det farlige, og hun viser hvordan kreftene kan temmes gjennom bruk av symboler. Härke (2001:27) har kommet frem til at uniform gravkonstruksjon og begravelseritual, samt en regelmessig planløsning på gravplassen kan indikere kontroll over ritualene på gravfeltet.

8.4 Ritualene og struktureringsteorien

Jeg vil hevde at døden er en viktig kilde til livets mening, og jeg har tidligere nevnt at jeg mener utøvelsen av dødsritene fungerer opprettholdende for det sosiale livet. Dualiteten mellom liv og død gjenspeiler det gjensidige forholdet mellom de etterlevende og anlegget de oppretter, og er med på å styre oppfattelsen og organiseringen av omgivelsene. Døden må sees på som et kollektivt anseende fordi det er de etterlevende som tar seg av gravleggingsprosessen, og ritualene knyttet til denne prosessen blir en del av den sosiale diskurs. Gravskikken blir da en del av samfunnets struktur, en formalisert praksis (Giddens 1984:17, 19). I følge Giddens (1984:25) prinsipp om gjensidig strukturering må gravfeltet i så måte sees på følgende vis: ”..... *the structural properties of social systems are both medium*

and outcome of the practice they recursively organize.” Gravfeltet blir dermed både et produkt av og et medium for handling. Strukturene er ikke faste, de skapes og gjenskapes av agentene gjennom handling i nåtid og fortid. Agentene kan endre og påvirke normer og tradisjoner som er både skapende og begrensende for deres handlinger. Ritualene er integrert i det sosiale systemet, der de i følge Giddens (1984), produseres og reproduseres av agentenes praksis. Gravene som står igjen i dag kan dermed betraktes som et uttrykk for samfunnets holdninger til og håndtering av døden.

8.4.1 Rituell kompleksitet og endring

Religionens sosiale mening oppgis av Artelius (2000:199) å være en idé om å sikre kollektivets og individenes fortsatte eksistens, hvilket dermed gir muligheter for kommunikasjon og interaksjon gjennom for eksempel ritualer. Ritualer er, som nevnt tidligere, viktige for verdensforståelsen, da de ofte omhandler repetisjoner av mytene som forklarer verden. De er således med på å reprodusere de religiøse forestillingene og den sosiale orden (for eksempel etter et dødsfall). I et gravritual blir de døde brukt som verktøy i skapelsen av forestillinger om transcendens, kollektivt minne, myter, tradisjon, ideologi og identitet (Artelius 2000:217). Samfunnsmedlemmene både skal og kan erkjenne virkeligheten gjennom ritualene. Ritualer er da meget viktige for at menneskenes forståelse og forklaring av virkeligheten er riktig og legitim. Dette kan være spesielt viktig for en eventuell elite ved kontroll av ritualene. Giddens (1984:262) legger nettopp vekt på dette da han hevder at informasjon og kunnskap om tid og rom binder sammen de ulike ressursene reproduksjonen av dominansstrukturer hviler på. Et fravær eller en endring av ritualene vil svekke troverdigheten til den eventuelle eliten og dermed dens innflytelse i samfunnet. Den gjensidige struktureringen, lar seg også spore gjennom en slik tolkning av ritualer. Dualiteten mellom handling og struktur vektlegges for å forklare hvordan samfunnet påvirkes gjennom rituelle handlinger og hvordan ritualet igjen inkorporeres som en del av strukturen. Det viktige er at flest mulig aktører gjennomfører de rituelle handlingene, slik at en virkelighet hvor disse handlingene er essensielle og strukturerende gjøres mulig.

Jeg vil nå komme tilbake til det liminelle aspektet i ritualene. Her gjelder kvalitetene ved *communitas* (se kap 7.4), og det er således denne perioden som er mest egnet for å påvirke samfunnet. Det som gjøres, vises og sies under denne delen av ritualene har sterk påvirkningskraft fordi det er her selve grunnlaget for verdensbildet utspilles og gjenskapes. Det er også muligheter for små endringer og propaganda gjennom symbolske virkemidler

(Turner 1999[1967]:138-39, 142). Overgangsritualet har altså stor påvirkningskraft fordi samfunnet i en kort periode er i en unntakstilstand, der normer og regler opphører for påny å reproduseres. Når normale samfunnstilstander atter innføres, ved ritualenes slutt, er også grunnlaget for påvirkning (reproduksjon) av politiske og religiøse strukturer over. Det er selvsagt hos de personer som står bak eller deltar i ritualet at denne påvirkningsmuligheten ligger. Kontroll over ritualene er en maktfaktor i seg selv fordi man gjennom disse kan påvirke aktørene i samfunnet og deres forestillinger.

Religion plasserer og legitimerer sosiale institusjoner ved å plassere dem i en hellig og kosmisk referanseramme (Artelius 2000:214). Samfunnsmedlemmene var bevisst sin egen religion og sine egne myter, og en eventuell elite eller ledende gruppe kan ha brukt dette aktivt i en strategi for sosiopolitisk legitimering. De nye gravtradisjonene som gjør seg gjeldende ved overgangen til romertid, vil jeg tolke i retning av at en sosial gruppe har klart å presse gjennom en rituell og kanskje også religiøs og politisk endring av virkelighetsforståelsen. Krigerklassen fremtrer i materialet som et spesifikt eksempel, og jeg har tidligere nevnt at Görman (1987:130) hevder at samfunnet har tatt opp keltiske skikker og ritualer, og viser til at både våpenofrene samt våpenutrustning i gravene tyder på at en krigsgud har fått en sentral stilling i den sørskandinaviske kulten. Deltakerne i ritualene og dets "bakmenn" kan ha ønsket å forandre verdensbildet for å markere forskjell fra en annen sosial gruppe gjennom gravskikk, enten det skyldes årsaker som var maktpolitiske, religiøse, etniske eller kanskje en blanding av disse. En slik omfattende endring av gravritualet er ensbetydende med at endringen er en intensjonell handling fra flere bevisste aktørers side. Ved å følge struktureringsteorien kommer denne endringen til syne som resultat av en lang periode med reproduksjon av de sosiale strukturene, før en sosial gruppe endelig har lyktes i å fremstille en verdensforståelse som måtte legitimeres gjennom en endring i det rituelle uttrykket. Endringen som finner sted har i Giddens modell bakgrunn i møter med andre sosiale system, som gjør at det oppstår spenninger og friksjoner som kan fusjonere med grunnleggende motsetninger i samfunnet (Olsen 1997:167). Som nevnt tidligere behøver ikke et uendret ritual over et lengre tidsrom (som yngre bronsealder og førromersk jernalder) bety at samfunnet ikke har konflikter, men kan også bety at eliten hadde sterk nok innflytelse (strukturereffekt) til å motstå eventuelle endringer (Giddens 1984). Her er det heller sannsynlig at eliten (hvis det i det hele tatt var snakk om en elite) med kontroll over ritualene har benyttet ritualenes strukturereffekt slik at de ved manipulasjon av virkeligheten får denne til å fremstå som uendret siden tidens morgen.

De strukturelle endringene som kan spores i materialet ved overgangen til romertid, vil jeg velge å tolke som et uttrykk for at samfunnet på dette tidspunktet var labilt etter å ha motstått endringspress over flere generasjoner. De gamle tradisjonene fortsetter likevel gjennom hele romertiden, og kan være uttrykk for en pågående maktkamp eller konflikt mellom to grupper innad i samfunnet. En mulighet kan være å forklare endringene, som Artelius (2000:162-163) tidligere har hevdet, med overgangen fra vanekult til åsatro, og de motstridende samfunnskrefter dette kan representere. Lotte Hedeager (1992:32) påpeker at det ofte kun er en spesifikk gruppe i et samfunn som uttrykker status gjennom gravpraksis, og at dette gjerne er en gruppe som forsøker å markere avstand fra den tidligere dominerende retning. Dette eksempelet kan appliseres på romertiden i Østfold, der en strukturell endring av såvel ritualer som ytre gravuttrykk kan anes i noen av gravene, mens de gamle typene fremdeles fortsetter. Gruppen som holdt på de gamle tradisjonene forsøkte kanskje å fokusere på kontinuitet i en brytningstid. Endringen, derimot, tror jeg var en bevisst strategi for å markere forskjell fra et annet system, og skyldtes at en ny gruppe klarte å etablere seg i samfunnet støttet av et maktpararat. I andre perioder kan det heller se ut til at det har vært viktig å inkludere en så stor del av befolkningen som mulig for å nedtone forskjellene i samfunnet, heller enn å fremprovosere dem. Nettopp denne nedtoningen av forskjeller i ritualene ser ut til å være gjeldende for det førromerske materialet i Østfold.

8.4.2 Ritualet og kollektivet

Kollektivet som har stått bak begravelsene fremtrer ganske tydelig, selv om den enkelte grav og dens innhold ikke forteller så mye. Store deler av arbeidsinnsatsen i konstruksjonen av graven har ikke vært synlig i ettertiden, men foretas nærmere beregninger blir det tydelig at det ligger store ressurser bak konstruksjonen av et gravmonument. Den lange kontinuiteten som ligger i bruken av disse gravplassene tolker jeg dithen at ritualene som er blitt utført der har bidratt til å opprettholde stedets hellighet. Således vil jeg si at det er plassens monumentalitet som fremstår som viktigst, ikke selve enkeltgraven, selv om også denne sikkert har hatt en betydning for en rekke etterlevende på kort sikt. Jeg har ikke lyktes i å påvise entydige sammenhenger mellom bruken av konstruksjonselementer, kjønns kategorier og ulike gravtyper. Dette er noe Wangen (1999:177) også har understreket med hensyn til Gunnarstorp: ”Denne variasjonsrikdom utgjør dermed også ett av de mest markante og entydige trekkene ved gravfeltet. Kanskje var det nettopp en variert utforming av anleggene og gravene som var viktig”. En mulig forklaring på den mangelen på mønsterdannelsen kan

være at gravformene representerer ulike identitetskategorier fremfor kjønnskategorier som materialet tidligere ble forsøkt analysert opp mot. Slike identitetskategorier kan ha virket strukturerende på hvordan mennesker fikk utformet sine gravanlegg.

I følge Catherine Bell (1997:81-82) er ritualisering en handlemåte som fremmer autoriteten til makter (for eksempel guddommer eller forfedre) utenfor den umiddelbare situasjonen. Resultatet blir da en agent som har stor rituell innsikt, og som kan ordne sin erfaring i henhold til disse rituelle verdiene rundt det hellige. Jeg vil hevde at meningen bak gravritualene kan ha vært å opprettholde og styrke det ideologiske og identitetsmessige forholdet som har eksistert i lokalsamfunnet i de studerte områdene. I sen bronsealder og førromersk jernalder, i motsetning til forutgående og etterfølgende perioder, synes ikke en monumental fremvisning av enkeltgraven å være det viktige. Gravminnene er ikke synlige for utenforstående, men er deler av et stort felt som var tilknyttet lokalsamfunnet. Dette vil jeg tolke i den retning at det ikke var en markering utad som var av viktighet, men at fokus i ritualene var rettet mot de som fysisk tok del. Ritualene rundt og før selve fremføringen av det rituelle gravmonumentet har stått i fokus, og kan som nevnt ha blitt brukt til å legitimere et maktforhold, men også til å underbygge og fremvise religiøse forhold som samfunnet var basert på. Gravplassen kan ha fungert som et monument i seg selv, et hellig sted, der hver generasjon ble involvert i den ideologiske manifestasjonen av samfunnet og dets struktur. Gjennom tradisjoner og kosmologiske ideer omkring virkelighetsoppfattelsen som både utøves, bekrefte og endres gjennom ritualene, ble aktørene klar over sin egen rolle i altet.

Det kollektive aspektet ved ritualene, der en allmenn deltakelse på et eget hellig sted var sentralt, kan være et viktig aspekt å fokusere nærmere på i denne sammenheng. Dette hellige stedet må betraktes som et sosialt forum og et av de viktigste strukturerende elementene i samfunnet. Troen på fortidens tradisjon var et av de aspekter som ble understreket i ritualene, og som derigjennom reflekterte struktur og mening for deltakerne. Et viktig element for opprettholdelsen av det eksisterende sosiale systemet vil i så måte være å manifestere sin tradisjon og fortid gjennom ritualene, ettersom de reflekterte den mytiske fortiden og forfedrekulten. Gravtradisjonen kan i denne sammenheng sees på som et aktivt verktøy for å veie opp mot press utenfra, der nye ideer og forklaringer av den kosmologiske orden presset på. Ritualene ga, som nevnt, i følge Eliade (2002 [1957]), uttrykk for og legitimerte verdensbildet slik det var fra den mytiske begynnelse, og gjennom deltakelse vil aktørene forstå verdensordenen og forholde seg til denne. Således kan ritualene ha hatt en

konserverende funksjon, fordi deres utførelse på samme sted kan ha blitt en *rutine*. De gamle anleggenes *tause diskurs* virker dermed strukturerende på utførelsen av ritualene slik at de gjentar og bekrefter samfunnsordenen. Dette kan være en bevisst strategi fra en eventuell elite som forsøker å strukturere ritualene ved å opprettholde reglene og ressursgrunnlaget slik at de legitimerer sin egen makt. At samfunnet bevisst opprettholder eksisterende strukturer for å fremvise en egalitær ideologi, som Martens (1998) hevder er likedan en tolkningsmulighet.

8.5 Samfunnstolkninger ved hjelp av struktureringsteorien

Det skjer en rekke mindre endringer i samfunnet i førromersk tid i Østfold, men disse foregår over lang tid og skjules til en viss grad av den materielle kulturen som gjenspeiler likhet.

Tidligere har jeg diskutert hvordan gravskikken og ritualene i grove trekk har vært den samme helt siden yngre bronsealder, og at de store endringene ikke skjer før overgangen til romertid. Innføringen av branngravskikken var bevisst i den forstand at den ga mening til menneskenes verdensbilde, men den rendyrkelsen av systemet som skjedde i førromersk jernalder må vel kunne sies å være en utilsiktet konsekvens (se Giddens 1984:28). Kontinuiteten er med andre ord enormt lang, og kan således sammenliknes med den tidsperioden Kristendommen har vært retningsgivende for gravskikken her i landet. I romertid skjer det derimot markante endringer, samtidig som branngravskikken fortsetter å eksistere. Dette passer også godt sammen med Kristiansens (1998) tolkning om at en ny elite på denne tiden etablerer seg og markerer seg ved bruk av nye skikker.

Giddens (1984:244-246) betrakter motsetninger mellom sosiale systemer som en pådriver for sosiale endringer, men samtidig vektlegger han endring som en del av en kontinuerlig prosess. Et samfunn vil aldri være statisk på grunn av den gjensidige påvirkningen mellom handling og struktur. Endringene som skjer er av det Giddens (1984:244) kaller episodisk karakter, ettersom de involverer en forandring av hele samfunnet. Likevel mener jeg det ikke er snakk om en brå endring, men en langsiktig endring skapt gjennom den kontinuerlig struktureringen. Det er imidlertid møtet med andre samfunn som åpner for andre holdninger og virkelighetsoppfatninger, og som bryter ned det ideologiske båndet som holder samfunnet sammen (Olsen 1997:166-167). Ideene må likevel ha kommet et sted fra, selv om en egen oppfinnerevne ikke kan utelukkes, og i den forbindelse er inspirasjon utenfra en mulig kilde. Påvirkningen eller struktureringen har lenge virket inn på det sosiale systemet, men ikke før den gamle strukturen bryter sammen skjer de nevnte endringene som kan spores i den

materielle kulturen. Ved overgangen til romertid oppstår det et motsetningsforhold mellom den enkle gravskikken og de der tilknyttede forestillingene, og krigeraristokratiet som vokser frem. Dette utløses blant annet i en ny gravskikk.

Gjennom hele tidsrommet fra yngre bronsealder til og med yngre førromersk jernalder skjer det små, nesten usynlige endringer i gravskikken. Endringene innebærer fra begynnelsen av et stadig mer standardisert sett av gravgods, som på slutten av tidsrommet igjen blir en anelse mer individualisert gjennom flere gjenstander. Branngravskikken er i hele perioden enerådende selv om det finnes variasjoner av denne. Gravene er også preget av å være deler av en helhet, ved å ligge i tilknytning til hverandre, og ikke skille seg ut selv om en viss variasjon i utforming eksisterer. Disse ørsmå forandringene kan tolkes som uttrykk for et samfunn i endring som kontinuerlig påvirkes av nye ideer, men samtidig vil gravskikken virke tilbake på aktørene slik at de til dels reproducerer tidligere strukturer. I førromersk tid har jeg argumentert for at gravene kommuniserer fellesskap ved å ligge samlet og forholde seg innbyrdes til hverandre. Dette tyder på at ritualene har blitt utført på samme måte over tid, og kan tolkes som at handlingene har inngått som *rutiner* i aktørenes *praktiske bevissthet*. *Rutinene* er vitale for de psykologiske mekanismene, da de skaper en følelse av trygghet og ontologisk sikkerhet (Giddens 1984:xxiii, 60-63). På den måten opprettholdes de gamle strukturene, og aktørene motvirker at gravskikken endres. De nærmest usynlige endringene har med stor sannsynlighet ikke vært registrert av menneskene i førromersk jernalder, og ikke før i romertid fremtrer endringen i full blomst, da en form for status blir markert i gravene. Frem til dette kontinuitetsbruddet ser det ut til at aktørene prøver å bekrefte den eksisterende samfunnsformen gjennom gravtradisjonene. Dette kan tolkes som en bevisst eller ubevisst opprettholdelse av fellesskapet og de felles forestillingene, men det kan også være uttrykk for at en elitegruppe forsøker å dominere ritualene for å opprettholde sin sosiale posisjon i samfunnet. Det kan ha vært en fordel for en slik gruppe å kommunisere en fellesskapstanke for å opprettholde sin posisjon og demme opp for endringer som kunne rukke ved deres maktgrunnlag. Således blir en egalitær ideologi kommunisert uten at den behøver å reflektere samfunnsstrukturen direkte.

8.5.1 Jernets introduksjon og samfunnsmessige endringer

Ved introduksjonen av jernet synes mange av de samme faktorene å gjøre seg gjeldende. Det finnes tidlige eksempler på jern, men teknologien tas ikke opp og brukes for fullt før etter flere hundre år. Selv om jernet dukker opp med stadig økende hyppighet utover i førromersk

tid, ser det ut til at bronsealderaristokratiet fremdeles innehar en viss kontroll over samfunnet ved at alliansesystemene fortsatt består til tross for at bronsetilførselen er langt mindre. Motstrebelser mot ny innflytelse synes i den materielle kulturen, der alt gir uttrykk for å være som det var tidligere. I de tilfellene jernet ble tatt i bruk beholdt det formen fra de tidligere bronsealdergjenstandene. Det er snakk om en svært langsiktig overgang, som skyldtes at det gamle alliansesystemet brøt sammen på grunn av svikt i bronsetilførselen (Kristiansen 1998:214-217). Likevel klarte eliten å beholde sin ledende stilling i en lang årrekke, der de samme gamle samfunnsstrukturene ble kommunisert og det sosiale systemet fremsto uendret for samtidens mennesker. De nye elementene ser ut til å vinne gradvis innpass etter påvirkning utenfra, og ved overgangen til romertid synes endelig forandringen tydelig, da jernet får en mye sterkere betydning. Jernvinna tas da i bruk til sitt fulle potensiale, og jerngjenstander opptrer med langt større hyppighet i graver, men også på boplasser. Dette kan tyde på at elitesjiktet som baserte seg på gamle alliansebånd ikke lenger har klart å opprettholde samfunnsstrukturen, og nye sosiale grupper kan ha legitimert seg på grunnlag av kontroll over landområder, som Kristiansen (1998) foreslår.

Både gravene og introduksjonen av jernet peker altså på en gradvis, men ikke merkbar endring av den materielle kulturen. Disse materielle forandringene kan også relateres til en forandring i bebyggelsen, som jeg her vil kontekstualisere i korte trekk. Sakte, men sikkert har bøndene i Norge tatt i bruk tyngre jord og i større grad vektlagt husdyrhold, parallelt med at det har funnet sted en demografisk vekst i førromersk jernalder. Disse faktorene kommer til syne i den materielle kulturen i Sør-Skandinavia, da husene blir mindre og familiebaserte og får en egen fjøsdel i tillegg til at nye arealer kultiveres (Myhre og Øye 2002:82-83, 98-101, 118). Bosetningen blir mer sentralisert, og kan tyde på at det kollektive var viktig i førromersk tid. I romertid har omorganiseringen nådd sitt maksimum (Kristiansen 1998:306). I Østfold er det gravd for lite bosetningsspor fra perioden til å kunne si noe om utviklingen, derfor ser jeg meg avhengig av å bruke analogier fra nærliggende områder som forklaringsmodell. I yngre førromersk jernalder ligger husene fra Grøntoft (Becker 1965; 1968; 1971) gruppert innenfor en innhegning, mens de i eldre førromersk jernalder lå mer spredt, men likevel fremviste likhetstrekk i størrelse og konstruksjon. I Hodde (Hvass 1988) ved overgangen til romertid utmerker én storgård seg, mens en rekke gårder kommer til i en rekke rundt. På Forsandmoen i Rogaland kan store likhetstrekk fremvises. Rundt 300 f.Kr. etableres en landsby, der husene ligger gruppert sammen, riktignok uten innhegning (Løken et. al. 1996:71). Rundt Kr. f. kan sporene av en bygning med et hall-liknende rom, uten fjøsdel, i utkanten av

landsbybebyggelsen tyde på et sosialt lagdelt samfunn (Løken 2001). Igjen kan det altså observeres at en lengre periode med påvirkning og mindre forandringer har funnet sted i førromersk tid, før det i romertid kulminerer med at et helt nytt element slår ut i full blomst.

Gravene og ritualene kan ha virket samlende og bekreftende på de gjenlevende. I en konfliktfylt periode kan det være viktig å bruke den materielle kulturen for å kommunisere et fellesskap og kollektive følelser for å motvirke strømmingene utenfra. En slags motstrukturering av systemet. Lotte Hedeager (1992:28) hevder også at ideologien må institusjonaliseres og legitimeres gjennom ritualer kommunisert gjennom for eksempel sanger, danser og materielle symboler. Hvis en ledende gruppen er presset av forandringer utenfra, men kommuniserer en fellesskapstanke og bilder av et samlet kollektiv, kan det være et uttrykk for å demme opp mot presset i samfunnet. Dette gjøres fordi endringene i samfunnet kanskje vil bryte ned deres kontroll. Gravene og ritualene er en aktiv respons mot innovasjon for å opprettholde eksisterende strukturer. Jeg deler ikke den prosessuelle oppfatningen om at gravskikken speiler et egalitært samfunn, men mener heller at gravskikken er et uttrykk for en strategi for å motvirke endringer i samfunnet ved hjelp av ritualer og materiell kultur. Likevel utelukker ikke gravskikken muligheten for en bevisst ideologi, der en elite skjuler sin dominerende stilling gjennom et egalitært uttrykk.

Bronsealdereliten trenger en jevn tilførsel av bronse for å opprettholde sitt allianse- og varebyttesystem. Når landområdene på kontinentet blir mindre avhengige av bronzen og går over til jernteknologi, finner det sted et fall i bronseproduksjonen som disse nettverkene var avhengige av. Dermed blir systemet underminert, og det dannes etter hvert grunnlag for nye eliter (Kristiansen 1998). Etter en flere hundre år lang påvirkning fra samfunn med jernteknologi bryter det gamle systemet sammen ved overgangen til romertid.

Det sosiale systemet struktureres deretter utfra nye elementer, blant annet jernteknologi og kontroll over denne. Likevel tror jeg fortsatt at ritualenes rolle har vært essensiell for opprettholdelsen av det sosiale systemet.

I romertid kommer nye grupperinger til å markere seg i samfunnet. Kristiansen (1998:342) antar at rikere og mer integrerte samfunn synliggjør seg i begravelsesritualer med markering av nye sosiale klasser. Ingrid Fuglestedt (1997) gjør det samme poenget i artikkelen *Mellom hedendom og kristendom - mellom ættesamfunn og kongerike*. Der viser hun hvordan store monumentale hauger blir brukt for å markere sosial forskjell i en brytningstid. Bruken av en

særegen materiell kultur må oppfattes som en etnisk reaksjon under tider med sosialt press. I tittelen fremgår det også at bruken muligens kan knyttes til et religionsskifte. Det er mulig at et religionsskifte i forbindelse med overgangen til romertid finner sted, noe jeg mener kan settes i forbindelse Vanekult og Åsatro. I yngre bronsealder og førromersk jernalder har jeg argumentert for at gravene og gravskikken kommuniserer likhet, både gjennom samlingen på felt og gjennom mindre former av variasjon som likevel gir et enhetlig uttrykk. Dette, sammen med de konserverende ritualene materialisert i branngravskikken, gir samlet uttrykk for en kretsløpstanke og forfedrekult. Et poeng er at gravene som monumenter fungerer som en *taus diskurs* som kan ha virket ekstra kraftfull fordi gravene har en evne til å fremstå som mer objektive (Tsigaridas 1996:25). En skjult mening kan også sees på som ekstra virkningsfull i en ideologisk sammenheng. Gravene kommuniserer en varighet og tradisjon som naturaliserer verdiene de står som uttrykk for, og det stilles ingen spørsmålstegn ved det de uttrykker. Ved overgangen til romertid fremvises et brudd i det materielle uttrykk, som jeg tidligere har vist at kan knyttes til åsatroen, og et brudd med mer vaniske forestillinger.

8.8 Avsluttende bemerkninger

Et sentralt tema som er blitt tatt opp i denne oppgaven er ilden som transformator, både i forbindelse med gravene, og i forbindelse med endringsprosesser som skjer med bruken av metall i samfunnet. Jeg vil kort avslutte med en alternativ hypotese til hvorfor branngravskikken fikk så solid fotfeste. Med bronzen kom smeden til som en viktig person i samfunnet fordi han hadde kjennskap til og kunnskap om den rituelle prosessen rundt transformasjonen og omdannelsen av dette metallet. Smedens rolle ble også forsterket ytterligere med introduksjonen av jernet som kunne fremstilles lokalt. Omvandlingsprosessen rundt metallarbeider var noe helt nytt og revolusjonerende, og menneskene har sikkert latt seg trollebinde av smedens underverker. Med tanke på at det er funnet rester etter metallarbeid ved flere av gravplassene og med smedens kjennskap til omdannelsesprosesser, er det mulig å tenke seg at overgangen til branngravskikken også kan ha oppstått som følge av ideer rundt en forvandlingsprosess med bruk av ilden som mediator. Smeden kan som nevnt tidligere ha vært sentral i denne sammenhengen ettersom han var innehaver av en hemmelig og mytisk kunnskap. Ideer om transesjon og forvandling kan ha skapt grunnlaget for en ny måte å se tilværelsen på, slik at disse ideene igjen har nedfelt seg i gravskikken.

Ved bruk av teorier fra antropologi og religionshistorie har jeg forsøkt å vise at samfunnet i førromersk tid og deres religiøse trosforestillinger er mer komplekse enn tidligere fremvist i forskningen. Jeg har argumentert mot at funnfattigdommen gjør materialet uanvendelig, og har i stedet prøvd fokusere på en rituell helhet. De komplekse ritualene som jeg tidligere har forsøkt å skissere, har vært viktige for å skape og opprettholde den kosmologiske orden i tilværelsen. Menneskene skaper således sin egen mening med livet, men kamuflerer sin egen rolle med mytiske forklaringer om den opprinnelige verdensorden formet av opphøyde makter. Jeg har også argumentert for at gravplassene kan oppfattes som hellige steder, skapt og gjenskapt gjennom konstruksjon av nye graver. I stedet for å fokusere på den ”fattige” enkeltgraven har jeg forsøkt å flytte fokus over mot ritualene som er utført på dette hellige stedet i forbindelse med gravleggelsen. Jeg tror gravplassen har vært sentrum for rituell kommunikasjon mellom mennesker, guder og forfedre. Ritualene kan tolkes dithen at de gjenforteller en opprinnelig mytologisk verdensforståelse og dermed virker konserverende. Samtidig vil ritualene aldri være statiske grunnet dualiteten mellom handling og struktur. Dermed har ritualene både fungert strukturerende på og vært strukturert av samfunnet. Med andre ord har den rituelle kompleksitet gravmaterialet viser spor av, hatt en betydning langt utover den egalitære samfunnsstruktur gravene avspeiler ved første øyekast.

Angående endring versus kontinuitet, har det vist seg at periodeskillet mellom bronsealder og jernalder ikke gjenspeiler et reelt skille i samfunnsutviklingen, og heller ikke i gravskikken. Branngravskikken innføres nettopp i yngre bronsealder og følges opp i førromersk tid som den enerådende gravleggingstradisjon. Videre er også både gravene og gravgodset i periodene morfologisk like, det synes som om jernformene som etter hvert innføres er etterlikninger av bronseforbilder. Skillet som de to periodene skulle representere synes ikke å kunne spores før ved overgangen til romertid da flere endringer er tydelige. Samtidig som en storskala produksjon av jern tar til, kan samfunnet ha endret seg og en ny maktfaktor, krigerklassen, gjort seg gjeldende i gravtradisjonen. Skjelettbegravelser, haugbegravelser og markering av identitet gjennom gravgods er alle nye tegn på endring. Førromersk jernalder kan i så måte sees på som en transisjonsfase før den virkelige endringen tar til.

Primærlitteratur

Beowulfkvadet

1976 *Beowulfkvadet*. Oversatt med innledning av Jan W. Dietrichson. Thorleif Dahls kulturbibliotek. Aschehoug – Oslo.

Caesar, Julius

1982 *The conquest of Gaul*. Translated by S.A. Handford and revised by J. F. Gardner. Penguin Books Ltd. London.

Eyrbyggjasoga

1989 *Eyrbyggja saga*. Translated with an introduction and notes by Hermann Palsson and Paul Edwards. Harmondsworth : Penguin.

Grettis saga

1977 *Soga om Grette Ásmundsson*. Omsett av Arne Ommedal. Samlaget. Oslo.

Håvamål

1983 Håvamål. I: *Edda-dikt: 30-60*. Oversatt av Ludvig Holm Olsen. 2. reviderte opplag. J.W. Cappelens forlag AS. Lillehammer.

Ibn Fadlan, Ahmed

1981 [922] *Vikingerne ved Volga / Ibn Fadlans reisebeskrivelse*; resumeret, deloversat og kommentert af Jørgen Bæk Simonsen. Højbjerg : Wormianum.

Guterlov og Gutersaga

1910 *Guterlov og Gutersaga*. Oversatt ved Lis Jacobsen. Selskabet for historiske kildeskrifters oversættelse.

Saxo Grammaticus

2000 *Saxos Danmarkshistorie*. Oversat af Peter Zeeberg etter *Gesta Danorum*. Gads forlag. København.

Sturlason, Snorre

1998 *Den yngre Edda*. Omsett av Erik Eggen. Det norske samlaget. Oslo.

Sturluson, Snorre

1999 *Norges kongesagaer*. Språklig bearbeidet i 1995 av Kjeld-Willy Hansen, Jon Larsen og Dyre Vaa på grunnlag av Gustav Storms oversettelse av 1899. AiT Enger AS, Otta.

Tacitus, Cornelius

1997 *Agricola og Germania*. Til norsk ved Trygve Width. Aschehoug & Co. Hamar.

Litteraturliste

Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon

1988 *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*. Bind 11 pari-saj. Kunnskapsforlaget. Oslo.

Albrechtsen, Erling

1954 *Fynske jernaldergrave I. Førromersk jernalder*. Ejnar Munksgaard, København.

1956 *Fynske jernaldergrave II. Ældre romersk jernalder*. Ejnar Munksgaard, København.

1968 *Fynske jernaldergrave III. Yngre romersk jernalder*. Odense bys museer, Odense.

1971 *Fynske jernaldergrave IV. Møllegårdsmarken*. Odense bys museer, Odense.

1973 *Fynske jernaldergrave V. Nye Fund*. Odense bys museer, Odense.

Alexander, John

1981 *The Coming og Iron-using to Britain. Frühes Eisen in Europa. Festschrift Walter Ulrich Guyan zu seinem 70 Geburtstag. Schaffhausen.*

Almgren Oscar

1927 *Hällristningar och kultbruk. Bidrag till en belysning av de nordiska bronsåldersristningarnas innebörd*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 35 (1926-27). Stockholm.

Andréén, Anders

in press *I: Melheim, Hedeager og Oma (red.). Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi på Isegran i Fredrikstad 31.01-02.02.2002.*

Anfinset, Nils

1996 *Social and Technological Aspects of Mining, Smelting and Casting Copper. An Ethnoarchaeological Study from Nepal*. Upublisert hovedfagsavhandling. Arkeologisk Institutt. Universitetet i Bergen.

Anfinset, Nils, Lene Melheim & Christopher Prescott

2002 *Hunnundersøkelsen: Landskap, kosmologi, riter & metallurgi.*

<http://www.hf.uio.no/iakk/hunn/artikkel%20bronsealdersymposium.htm>

Arbman, Holger

1934 *Zur Kenntnis der ältesten Eisenzeit in Schweden. I: Acta Archaeologica Vol. V, København.*

Arne, Ture J.

1938 *Domarringarna äro gravar. Fornvännen 1938: 165-172. Stockholm.*

Artelius, Tore

2000 *Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats i hällandsk yngre järnålder*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter 36. GOTARC. Series B. Gothenburg archaeological theses 15. Elanders Göteborg.

Barret, John

1991 *Towards an archaeology of ritual. I: Garwood, P. (ed.) Sacred and profane. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion*. Oxford University Committee for Archaeology. Monograph No. 32: 1-9. Oxford.

Bennet, Agneta

1987 *Graven som religiös och social symbol. Strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalen*. Theses and papers in North-European Archaeology 18. Tierp.

- Binford, Lewis
 1971 Mortuary practices: Their study and potential. I: Brown, J. A. (red.), *Approaches to the social dimensions of mortuary practices*. Society of American Archaeology. Memoirs, number 25: 6-29. *New York*
- Becker, Carl Johan
 1961 *Førromersk jernalder i Syd- og Midt-Jylland*. Nationalmuseets skrifter. Større beretninger 6 København.
 1965 Ein früheisenzeitliches Dorf bei Grøntoft. Westjutland. Vorbericht über die Ausgrabungen 1961-63. *Acta Archaeologica XXXVI*: 209-222.
 1968 Das zweite früheisenzeitliche Dorf bei Grøntoft. Westjutland. 2 vorbericht: Die Ausgrabungen 1964-66. *Acta Archaeologica XXXIX*: 235-254.
 1971 Früheisenzeitliches Dorfer bei Grøntoft. Westjutland. 3. vorbericht. Die Ausgrabungen 1967-68. *Acta Archaeologica XLII*: 79-111.
- Bell, Catherine
 1992 *Ritual theory, Ritual practice*. Oxford university press. New York.
 1997 *Ritual. Perspectives and dimensions*. Oxford university press. New York.
- Birkeli, Emil
 1944 *Huskult og hinsidighetstro. Nye studier over fedrekult i Norge*. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo. II, Hist.-filos. klasse; 1943:1 I kommisjon hos Dybwad. Oslo
- Bjørn, Anathon
 1926 Tidlig metallkultur i Øst-Norge. *Oldtiden XI, første hefte*: 1-76. Oslo
 1927 Fra vor ældste jernalder. *Bergen Museums Årbok 1926. Historisk-Antikvarisk rekke, Nr. 3*. Bergen.
- Bloch, Maurice
 1982 Death, women and power. I : Bloch, M. & J. Parry (eds.) *Death and the regeneration of life*: 211-230. Cambridge.
- Bloch, Maurice & Johnathan Parry
 1982 Introduction. I : Bloch, M. & J. Parry (eds.) *Death and the regeneration of life*: 1-44 Cambridge.
- Bourdieu, Pierre
 1976 *Outline of a theory of practice*. Cambridge University press. Cambridge.
- Broholm, H. C.
 1949 *Danmarks bronzealder. Fjerde bind. Danmarks kultur i den yngre Bronzealder*. Nyt nordisk forlag. København.
- Brøgger, Anton Wilhelm
 1911 Førromerske fund fra Stavanger Amt. *Oldtiden I*. Stavanger.
 1925 *Det norske folk i oldtiden*. Oslo.
- Brøndsted, Johannes
 1958 [1939]*Danmarks Oldtid II. Bronsealderen*. København.
 1960 [1940]*Danmarks Oldtid III. Jernalderen*. København.
- Burenhult, Göran
 2000 *Arkeologi i Norden*. Del 2. Natur och Kultur. Stockholm.
- Bøe, Johannes
 1931 Jernalderens keramikk i Norge. *Bergen museums skrifter 14*. Bergen.

- Bårdseng, Line
1998 *Jernproduksjon på Hedemarken. Spesialisering på jernvinna*. Upublisert hovedoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Carlsson, Anders
2001 *Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Bronsåldern*. Stockholm Studies in Archaeology 22. Stockholm
- Cullberg, Kjerstin
1973 Ekehögen – Backa Röd – Valtersberg. Frågor om kronologi och kulturkontakter under yngre förromersk järnålder i Göteborgsområdet. *Studier i nordisk arkeologi 12*. Göteborg.
- Douglas, Mary
1966 *Purity and Danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*. Praeger. New York.
- DeMarrais, Elisabeth, Luis Jamie Castillo & Timothy Earle
1996 Ideology, Materialization and Power Strategies. *Current Anthropology 37(1)*: 15-31.
- Durkheim, Émile
1965 [1915] *The elementary forms of the religious life*. Translated by J. W. Swain. Free Press. New York.
- Ekholm, Gunnar
1951 Lunda fornminnesområde – en vägknut i Attundaland. *Tor 2*, side: 131-139. Uppsala.
- Eliade, Mircea
2002 [1957] *Det hellige og det profane*. Oversatt av Trond Berg Eriksen. Gyldendal. Oslo.
- Enright, Michael J.
1996 *Lady with a mead cup. Ritual, prophecy and lordship in the European warband from La Tène to the Viking Age*. Four courts press. Dublin
- Ericsson, Alf og Janis Runcis
1995 Gravar utan begravningar. I: Ericsson, A. & J. Runcis (red): *Teoretiska perspektiv på gravundersökningar i Södermanland*: 31-40. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar, Skrifter nr. 8.
- Farbregd, Oddmund
1973 Kolgroper og keltertidsproblem. *VIKING 1972*: 154-167. Oslo
- Fuglestedt, Ingrid
1997 Mellom hedendom og kristendom – mellom ættesamfunn og kongerike. Bruken av monumentale anlegg i en brytningstid. I: *Konflikt i forhistorien AmS-Varia 30*, I: Fuglestedt, I. og B. Myhre (red.), side 41-56. Stavanger.
- Gansum, Terje
2002 *Hulveger –Fragmenter av fortidens ferd*. Hulvegprosjektet i Vestfold.
[Http://www.vegvesen.no/vestfold/](http://www.vegvesen.no/vestfold/)
In press I: Melheim, Hedeager og Oma (red.). *Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi på Isegran i Fredrikstad 31.01-02.02.2002*.
- Gansum, Terje & Terje Østigård
1999 En haug med ritualer – Haugar og rikssamlingene. I: Thoresen, P (red.). *Vestfoldminne 1998/99*. s. 74-99. Cicero grafiske as. Tønsberg.
- Geertz, Clifford
1973 *The interpretation of cultures*. Basic books. New York.

- Gibbs, Liv
1998 Identifying gender representation in the archaeological record. A contextual study. I: *Reader in Gender Archaeology*: K. Hays-Gilpin & D. S. Whitley side 231-254. London & New York.
- Giddens, Anthony
1979 *Central Problems in Social Theory. Action, structure and contradiction in social analysis*. The Macmillan Press LTD. London.
1982 *Profiles and Critiques in Social Theory*. University of California press. Macmillan/Berkeley/London.
1984 *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. University of California Press. Berkeley.
- Gilhus, Ingvild Sælid
1999 Forord i *Rites de passage. Overgangsriter*. Oversatt av Erik Ringen. Pax Forlag A/S. Oslo.
- Gjerpe, Lars Erik
2000 Kult, politikk, vold og kokegropfelt. *Primitive tider 2001*: 5-17. Oslo.
- Gjevall, Gustaf
1987 Osteologiske undersøkelser. I: Vibe-Müller, K. *Gravfeltene på Ula, Glemmen, Østfold. Keltisk jernalder, romertid og folkevandringstid*. Varia 13: 46-66. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
- Gluckman, Max
1962 *Essays on the ritual of social relations*. Manchester university press. Manchester.
- Gräslund, Bo
1994 Prehistoric Soul Beliefs in Northern Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society*. Vol. 60, side 15-27.
- Gräslund, Anne-Sofie
2002 Living with the Dead. Reflections on Food Offerings on Graves. I: Stausberg, M., O. Sundqvist, A. Nahl & A. Hultgård (red.). *Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte : Festschrift für Anders Hultgård zu seinem 65. Geburtstag am 23.12.2001 / in Verbindung mit Olof Sundqvist und Astrid van Nahl herausgegeben von Michael Stausberg*: 222-235. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Berlin/New York.
- Gustafson, Gabriel
1906 *Norges Oldtid*. Kristiania.
- Görman, Marianne
1987 *Nordiskt och keltiskt. Sydsandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder*. Akademisk avhandling ved Lunds universitet. Lund.
- Haavaldsen, Per
1997 Lavteknologisk jernframstilling i Rogaland i jernalder og middelalder. I: Selsing, L. (red.) *Fire fragmenter fr en forhistorisk virkelighet. AmS-Varia 31*. Stavanger.
- Hackmann, Rolf
1961 Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. 41. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1960*. Darmstadt.
- Hansen, Andreas M.
1907 *Oldtidens Nordmænd. Opphav og bosætning*. Kristiania.
- Hastrup, Kirsten
1992 *Det antropologiske projekt om forbløffelse*. I: Damm, I. og J. Teuber (red.): 12-26, 40-49. Gyldendal. Copenhagen.

- Härke, Heinrich
2001 Cemeteries as places of power. I: De Jong, M. & F. Theuws (eds). *Topographies of power in the early middle ages*. S. 9-30. Koninklijke Brill. Leiden.
- Hatt, Gudmund
1957 Nørre Fjand. An early iron age village site in West Jutland. *Det kongelige Danske Videnskabernes Selskab, ark.-kunsthist. Skrifter, bind II, nr 2*.
- Hedeager, Lotte
1992 *Iron-Age Societies. From tribe to state in northern Europe, 500 BC to AD 700*. Blackwell publishers, Oxford.
1997 *Skygger af en anden virkelighed. Oldnordiske myter*. Nordisk bogproduktion A/S. Haslev.
- Helms, Mary W.
1993 *Craft and the kingly ideal. Art, trade, and power*. University of Texas Press. Austin
- Hingst, Hans
1959 *Vorgesichte des Kreises Stormarn*. Neumünster.
- Hinsch, Erik
1950 Keltertidsproblemet i nordisk arkeologi. *Nordisk Tidsskrift*:201-212. Stockholm.
1951 Førromersk jernalder i Norge. *Finska Fornminneforeningens Tidsskrift LII:1*: 51-71. Helsingfors.
- Hjärthner-Holdar, Eva
1993 *Järnets och järmmetallurgins introduktion i Sverige*. Med bidrag av Peter Kresten och Anders Lindahl. AUN 16. Societas Archaeologica Upsaliensis. Uppsala.
- Holck, Per
1986 *Cremated bones. A Medical-Anthropological Study of Archaeological Material on Cremation Burials*. Oslo
1997 *Cremated bones. A Medical-Anthropological Study of Archaeological Material on Cremation Burials*. Antropologiske skrifter nr. 1c. Anatomisk institutt, Universitetet I Oslo.
- Hodder, Ian
1982 *Symbols in action*. Cambridge university press, Cambridge.
1991 *Reading the past: Current approaches to interpretation in archaeology*, 2nd ed. First printed 1986. Cambridge university press. Cambridge.
- Holmgren, Gustaf
1929 Ting och Ring. Et bidrag til diskussionen om de forntida tingplatserna. *Rig XII 1929*: 19-36. Stockholm.
- Hougen, Bjørn
1924 Grav og gravplass. Eldre jernalders gravskikk i Østfold og Vestfold. *Videnskapsselskapets skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse*.1924. No. 6. Kristiania.
- Hulthen, Birgitta
1991 *On ceramic ware in Northern Scandinavia during the Neolithic, Bronze and Early Iron Age. A ceramic-ecological study*. Archaeology and environment 8. University of Umeå, Department of Archaeology. Umeå.
- Hvass, Sten
1984 Iron Age Settlements. I: Kristiansen, K. (ed.). Archaeological Formation Processes. The representativity of archaeological remains from Danish Prehistory:191-198. Nationalmuseet. København.
1988 Jernalderens bebyggelse. I: Mortensen, P. & B. Rasmussen (red). *Jernalderens stammesamfund: 53-90*. Århus.
- Hylland Eriksen, Thomas
1993 *Små steder, store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Universitetsforlaget. Oslo.

- Jaanusson, Hille
1967 Domarringarna i Ucklum, Bohuslän. *TOR XI 1965-1966*, side 116-136. Almqvist & Wiksell. Stockholm.
- Jacobsen, J. A.
1979 Bruneborg – en tidlig førromersk boplads med jernudvinding. I Thrane, H. (ed) *Fra jernalder til middelalder*, Skrifter fra Historisk Institutt XXVII:4-14. Odense Universitet, Odense.
- Johansen, Erling
1951 En nattlig skattegraving i 1894. *Viking XV*: 135-142. Oslo
1954 Langs Raet. Streiftog i Østfolds eldste historie. *Østfoldarv II. 1951-53 (1954)*: 75-104. Sarpsborg.
1955 Ny datering av branngraver under flat mark. I: *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1951-53*: 178-236. Oslo.
- Johansen, Øystein Kock
2000 *Bronse og makt. Bronsealderen i Norge*. Andresen & Butenschøn. Oslo
- Kaliff, Anders
1992 *Branngravskick och föreställningsvärld. En religionsarkeologisk diskussion*. Societas Archaeologica Uppsalensis. Uppsala.
1997 *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Aun 24. Uppsala.
- Kristiansen, Kristian
1983 Ideology and Material Culture: an archaeological perspective. I: Spriggs, M. (ed), *Marxist Perspectives in Archaeology*, side: 72-100. Cambridge University Press.
1998 *Europe before history*. New studies in archaeology. Cambridge University Press.
- Larsen, Jan Henning
1991 *Jernvinna ved Dokkfløyvatn. De arkeologiske undersøkelsene 1986-1989*. Varia 23. Universitetets oldsaksamling. Oslo.
- Levinsen, Karin Twedell
1984 Jernets introduction i Danmark. *Kuml 1982-83*: 153-158. Jysk Arkæologisk Sælskab. Århus.
1989 The introduction of iron in Denmark. I: Sørensen, Marie Louise Stig & Roger Thomas (eds.), *The Bronze Age – Iron Age Transition in Europe. Aspects of continuity and change in European societies c. 1200 to 500 BC*. BAR international Series 483 (ii): 440-456. Oxford.
- Lévi-Strauss, Claude
1964 *The Raw and the Cooked*. Pimilico. London.
1986 [1963] *Structural anthropology*. Translated from French by Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf. Harmondsworth. Penguin.
- Lindquist, Sune
1920 Den keltiske Hansan. *Fornvännen 15 1920*:113-135. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
1963 *Forntidens Kumla och omvärlden. Kumlabygden del II*. Kumla.
- Lorange, Anders
1873 Om spor af romersk kultur i Norges ældre jernalder. *Christiania Videnskabs Selskabs Forhandlinger for 1873*. Christiania.
- Lundin, Ingele og Marie Skoglund
1995 Gravfältens minsta. Om barngravar under førromersk järnålder. I: *Arkeologi om barn*. Occasional papers in archaeology 10. , s. 57-83. B. Johnsen & S. Welinder (eds.). Societas archaeologica Upsaliensis. Uppsala,

Løken, Trond

- 1978 Nye funn fra et gammelt gravfelt. Kan gård og gravplass gå tilbake til eldre jernalder. *VIKING 1977*: 133-165. Oslo.
- 1992 Forsand og jernalderens landsbyanlegg i Rogaland - ressursbakgrunn og struktur. *Nytt fra utgravningskontoret i Bergen, Nr. 3*: 53-70.
- 2001 Oppkomsten av den germanske hallen – Hall og sal i eldre jernalder i Rogaland. *Viking LXIV 2001*:49-86. Norsk arkeologisk selskap. Oslo

Løken, Trond, Lars Pilø & Olle Hemdorff

- 1996 Maskinell flateavdekking og utgraving av forhistoriske jordbruksboplasser – en metodisk innføring. *AmS-Varia 26*. Stavanger.

Mann, Michael

- 1986 *The sources of social power*. Cambridge university press. Cambridge.

Magnus, Bente & Myhre, Bjørn

- 1984 *Forhistorien. Norges Historie. Bind 1*. Oslo.

Magnusson, Gert

- 1991 Järnproduktion och järndistribution i Östersjöområdet. I: Fabech, C. & J. Ringvedt (red.) *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandebjerg Slot 11 15 april 1989*. Side: 153-161. Jysk arkeologisk selskabs skrifter XXVII. Jysk arkeologisk selskab. Aarhus.

Martens, Jes

- 1996 Die Vorrömischer Eisenzeit in Südkandinavien. Probleme und Perspektiven. *Praehistorische Zeitschrift 71. Band. Heft 2*. Walter de Gruyter & Co. Berlin.
- 1997 The Pre-Roman Iron Age in North Jutland. I: Martens, J. (ed.), *Chronological problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe: 107-137*. Arkeologiske Skrifter 7, Danmarks Universitetsforlag.
- 1998 Local Development or Foreign Influences. On the Pre-Roman Iron Age of North Jutland. I: Ilkjæra, J. & A. Kokowskiego (eds.). *20 Lat archeologii w Maslomeczu II Goscie*. Wydawnictwo UMCS. Lublin.
- 2000 En halsring med fugleformede endestykker fra Nordre Rør, Østfold. Om betydningen af de zoomorfiske udsmykkede genstande fra afslutningen af den yngre førromerske jernalder. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1999*; 39-74. Oslo.
- 2001 A Wooden Shield-Boss from Kvärlöv, Scania. Some Remarks on the Weaponry of the Early Pre-Roman Iron Age in Northern Europe and the Origin of the Hjortspring Warriors. I: Meyer, M. & R. Struwe, H. Voß, C. Theune (eds.) "... *TRANS ALBIM FLUVIUM*". *Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. Festschrift für Achim Leube zum 65. geburstag*. Verlag Marie Leidorf. GmbH. Berlin.
- 2002 The introduction of the Weapon Burial Rite in Southern Scandinavia during the Late Pre-Roman Iron Age. New perspectives in the light of recent chronological research. I: von Carnap Bornheim, C., J. Ilkjær, A. Kokowski, P. Luczkiewicz (red.). *Bewaffnung der germanen und ihrer nachbarn in der letzten jahrhunderten vor Christi Geburt. Akten der internationalen Tagung in Naleczow, 23. bis 25. September 1999*: 229-265. Lublin.

Melheim, Anne Lene

- 2001 *Gjennom ild og vann. Graver og depoter som kilde til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge*. Upublisert hovedoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.

Moberg, Carl-Axel

- 1941 Zonengliederungen der vorchristlichen Eisenzeit in Nordeuropa. Lund, C.W.K Gleerup.

Montelius, Oscar

- 1893 Öfversigt öfver den nordiska forntidens perioder, inntil Kristendommens införande. *Svenska fornminnesföreningens tidsskrift VIII*. Stockholm.
- 1917 *Minnen får vår forntid*. Kungliga boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner. Stockholm.

- Myhre, Bjørn og Ingvild Øye
 2002 *Norges landbrukshistorie I. 4000 f.Kr.-1350 e.Kr. Jorda blir levevei*. Det norske samlaget. Oslo.
- Mørck, Gustav
 1902 *Jernets første tider i Norge. Foreningen til Norske fortidsminde-merkens Bevaring. Aarsberetning 1901*. Kristiania.
- Narmo, Lars Erik
 1996a *Kokekammeratene på Leikvin. Kult og kokegroper. I: Viking LIX, 79-100*. Norsk arkeologisk selskap. Oslo.
 1996b *Jernvinna i Valdres og Gausdal - et fragment av middelalderens økonomi. Varia 38*. Universitetets oldsaksamling. Oslo
- Nicklasson, Påvel
 1997 *Vapenfynd från førromersk järnålder på Sveriges fastland. Kronologi, typologi och regionala grupper (1). I: Martens, J. (ed.), Chronological problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe: 73-90. Arkeologiske Skrifter 7, Danmarks Universitetsforlag.*
- Norr, Svante
 1998 *To Rede and to Rown. Expressions of an early Scandinavian Kingship in written sources. OPIA 17*. Uppsala University. Uppsala.
- Nybruget, Per Oscar
 1978 *Førromersk jernalder i Sørøst-Norge*. Upublisert magistergradsavhandling i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Nybruget, Per Oscar & Martens, Jes
 1997 *The Pre-Roman Iron Age in Norway. I: Martens, J. (ed.), Chronological problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe: 73-90. Arkeologiske Skrifter 7, Danmarks Universitetsforlag.*
- Nylén, Erik
 1956 *Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands*. Uppsala, Almqvist & Wiksell.
- Nørbach, Lars Christian
 1999 *Organising iron production and settlement in Northwestern Europe during the Iron Age. I: Fabeck, C. & J. Ringtved (red.) Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998: 237-247. Jutland archaeological society.*
- Näsström, Britt-Mari
 2001 *Blot. Tro og offer i det førkristne Norden*. Oversatt av Kåre A. Lie. Pax Forlag A/S. Oslo.
- Oestigaard, Terje
 1999 *Cremations as transformations: When the dual cultural hypothesis was cremated and carried away in urns. European Journal of Archaeology Vol 2(3): 345-364*. Sage Publications. London.
 2000a *The Deceased's life cycle rituals in Nepal. Present cremation burials for interpretations of the past. BAR international series 853. J. and E. Hedges : Archaeopress. Oxford.*
 2000b *Sacrifices of Raw, Cooked and Burnt Humans. Norwegian Archaeological Review. Vol. 33, No. 1. : 41-58*. Oslo.
- Olsen, Bjørnar
 1994 *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*. Universitetsforlaget. Oslo.
 1998 *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Olsen, Lars og Erling Sørensen
 1993 *Halden 1913 II. Kvartærgeologisk kart M 1:50000 med beskrivelse. Norges Geologiske Undersøkelse*.

- Parker Pearson, Michael
- 1982 Mortuary practices, society and ideology: An ethnoarchaeological study, I: Hodder, I. (ed.). *Symbolic and structural archaeology: 26-38*. Cambridge University Press. Cambridge.
  - 1993 The Powerful Dead: Archaeological Relationships between the Living and the Dead. *Cambridge Archaeological Journal Vol. 3. No. 2: 203-229*. Cambridge University Press. Cambridge.
  - 1999 *The archaeology of death and burial*. Sutton publishing. Sutton.
- Petré, Bo
- 1981 Relationen mellan grav, gård och omland – exponering och kommunikation som funktion i förhistoriska gravar med exempel från Lovö. *Bebyggelsehistorisk tidsskrift nr. 2*, side 11-16. Umeå.
  - 1984 Arkeologiska undersökningar på Lovö. Bebyggelsehistorisk analys. *Studies in North-European archaeology 10*. Stockholm.
- Petersen, Jan
- 1916 *Gravplassen Store-Dal i Skjeberg*. Norske Oldfund I. Christiania.
- Pilø, Lars
- 1989 *Den førromerske jernalderen i Vest-Norge. Et kulturhistorisk tolkningsforsøk*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen.
  - 1990 Early Soap Stone Vessels in Norway. *Acta Archaeologica vol. 60: 87-100*.
  - 1991 Førromersk jernalder – fra en annen vinkel. *Viking Bind LIV – 1991: 51-64*.
- Prescott, Christopher
- 1986 *Chronological, typological and contextual aspects of the late lithic period*. Upublisert hovedfagsoppgave. Universitetet i Bergen.
  - 2000 Symbolic metallurgy – Assessing Early Metallurgic Processes in a periphery. I: Olaussen, D. & H. Vankilde (red.) *Form, function & context. Material culture studies in Scandinavian archaeology*. Acta Archaeologica Lundensia. Series 8°, No. 31.: 213-226. Almqvist & Wiksell International. Lund.
- Prescott, Christopher, Lene Melheim og Nils Anfinset
- 2002 *Hunnprosjektet*. www.hf.uio.no/iakk/hunn/
- Randsborg, Klavs
- 1995 *Hjortspring. Warfare and sacrifice in early Europe*. Aarhus university press. Aarhus.
- Reiersen, Kristine
- 2002 *Bosetning og sosial struktur i førromersk jernalder. En komparativ studie av boplassene Forsandmoen og Grøntoft*. Upublisert hovedoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Resi, Heid Gjøstein
- 1986 *Gravplassen Hunn i Østfold*. Norske Oldfunn XII. Oslo.
- Rolfen, Perry
- 1976 Hustufter, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes kirke, Vest-Agder. *Universitetets Oldsakssamlings Årbok 1972-1974: 65-82*. Oslo.
- Rudebeck, Elisabeth
- 2002 Vägen som rituell arena. I: *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Kristian Jennbert, Anders Andrén & Catharina Raudvere (red.):side 167-200. Nordic academic press. Lund.

- Rønne, Ola
 2002 R-19, boplass fra nøstvetfasen, senneolitikum og førromersk jernalder. I: Glørstad, H. (red.) *Svinesundprosjektet. Arkeologiske undersøkelser ved Svinesund, Halden, Østfold. Årsrapport 2001*:23-26. Universitetets kulturhistoriske museer. Oslo.
 2003 Smeden i jernalder. *Primitive tider 2002*:55-63. Oslo.
- Sahlström, K. E. og Nils Gustaf Gjevall
 1948 Gravfältet på Kyrkbacken i Horns socken, Västergötland. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 60*:2. Stockholm,
- Saussure, Ferdinand de
 1974 [1916] *Course in general linguistics*. Translated from French by Wade Baskin. Rev. ed. Collins. Glasgow.
- Schachner, Gregson
 2001 Ritual Control and Transformation in Middle-Range Societies: An Example from the American Southwest. *Journal of Anthropological Archaeology 20*: 168-194.
- Schedin, Pernilla
 2000 *Möten med Värmland. Om kontakter under järnåldern*. GOTARC. Series B, Arkeologiska skrifter no. 14. Göteborg.
- Schwantes, Gustav
 1909 Die Gräber der älteren Eisenzeit im östlichen Hannover. *Praehistorisches Zeitschrift I*, 1909.
- Sernander, Rudger
 1910 *Die schwedischen Torfmoore als Zeugen postglazialer Klimaschwankungen*. Stockholm.
- Shetelig, Håkon
 1912 Vestlandske graver fra jernalderen. *Bergen Museums Skrifter. Ny række, bind II, no. 1*. Bergen.
 1913 Den førromerske jernalder i Norge. *Oldtiden III*: 117-143. Stavanger.
- Sjøvold, Thorleif
 1967 Keltertid eller romertid. *Viking XXXI 1967*: 123-141. Norsk arkeologisk selskap. Oslo.
- Skjelsvik, Elizabeth
 1951 Steinringen på Hunn. *Viking XV*: 116-126. Oslo.
- Skjølsvold, Arne
 1970 Et keltertids klebersteinsbrudd fra Kvikne. *Viking, bind XXXIII 1969*: 201-238. Oslo.
- Skre, Dagfinn
 1998 En støpeplass fra bronsealderen. I Østmo, E. (red.). *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*. Universitetets Oldsaksamling Skrifter 21, 125-142. Oslo.
- Smith, Jonathan Z.
 1999 *Å finne sted. Rommets dimensjon i religiøse ritualer*. Oversatt av Kåre A. Lie. Pax Forlag A/S. Oslo.
- Solberg, Bergljot
 2000 Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr.-1030 e.Kr. Cappelen akademisk forlag. Oslo.
- Solli, Brit
 2002 *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Pax forlag A/S. Oslo
- Stenberger, Mårten
 1963 *Det forntida Sverige*. Almqvist & Wiksell. Stockholm.

- Stenvik, Lars F.
1991 Iron production and economic "booms" during 2000 years. I Espelund, A. (red.) *Bloomery ironmaking during 2000 years. Seminar in Budalen 1991. Volume 1*: 100-115. Trondheim.
- Stjärnquist, Berta
1961 *Simris. 2, Bronze age problems in the light of the Simris excavations*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 4° ; 5. Rudolf Habelt. Bonn.
- Strömberg, Märta
1962 *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4° No. 4. Lund.
- Stylegar, Frans –Arne
1995 Gravskikk. Faghistoriske og teoretiske synspunkter. I: *Konflikt i forhistorien AmS-Varia 30*, I. Fuglestad og B. Myhre (red.), side 69-82. Stavanger.
- Sverdrup, Georg
1933 *Fra Gravskikker til Dødstro i Nordisk Bronsealder*. Skrifter utgitt av Det Norske Vitenskaps-Akademi i Oslo II. Hist. Filos. Klasse 1933 No. 4. Oslo
- Sørensen, Marie Louise Stig
1989a Period VI reconsidered: Continuity and change at the transition from bronze to Iron Age in Scandinavia. I: Sørensen, Marie Louise Stig & Roger Thomas (eds.), *The Bronze Age – Iron Age Transition in Europe. Aspects of continuity and change in European societies c. 1200 to 500 BC*. BAR international Series 483 (ii): 457-491.
1989b Ignoring innovation – denying change. The role of iron and the impact of external influences on the transformation of Scandinavian societies 800-500 B.C. I: Torrence, R. & S. van der Leeuw (eds.). *What's new? A closer look at the process of innovation*. Unwin Hyman. London
- Thomsen, Christian Jürgensen
1836 *Ledetråd til Nordisk Oldkyndighed*. København: Nationalmuseet.
- Tichler, Otto
1885 Über Gliederungen der La Tène-Periode und über die Dekorierung der Eisenwaffen in dieser Zeit. *Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie und Urgeschichte 16*, 1885.
- Tilley, Christopher
1994 *A Phenomenology of Landscape. Places, paths and monuments*. Oxford.
- Tsigaridas, Zanette
1995 *Grav - Symbol - Samfunn. En analyse av langhauger fra eldre jernalder i Vest-Agder*. Upublisert hovedoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Trigger, Bruce
1996 *Arkeologiens idéhistorie*. Oversatt av Torill Hanssen. Pax forlag A/S. Oslo.
- Turner, Victor
1968 *The Forest of symbols: Aspects of Ndembu ritual*. Cornell University Press. Ithaca/London.
1999 [1967]Midt imellom. Liminalfasen i overgangsriter. I: *Rites de passage. Overgangsriter* av Arnold van Gennep, side 131-146. Oversatt av Erik Ringen. PAX. Oslo.
- Ucko, Peter J.
1969 Ethnography and the archaeological interpretation of funerary remains. *World archaeology 1*: 262-290.
- Undset, Ingvald
1881 *Jernalderens begyndelse i Nordeuropa*. København.

van Gennep, Arnold

- 1960 [1909]*The Rites of Passage*. The University of Chicago Press. Chicago.
1999 [1909]*Rites de passage. Overgangsriter*. Oversatt av Erik Ringen. PAX. Oslo

Vibe Müller, Karl

- 1987 *Gravfeltene på Ula, Glemmen, Østfold. Keltisk jernalder, romertid og folkevandringstid*. Varia 13. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.

Victor, Helena

- 2002 *Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus*. AUN 30. Uppsala universitet. Uppsala.

Vikstrand, Per

- 2001 *Gudarnas Platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen*. ACTA ACADEMIAE REGIAE GUSTAVI ADOLPHI LXXVII. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Thorsten Andersson 17. Uppsala.

Vedel, Emil

- 1872 *Den ældre Jernalders Begravelser paa Bornholm. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1872*. København.

Wangen, Vivian

- 1998 *Gravfeltet på Gunnarstorp. Et monument over dødsriter og kultutøvelse*. I Østmo, E. (red.): *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke nr. 21: 153-173. Oslo.
1999 *Gravfeltet på Gunnarstorp. Et monument over dødsriter og kultutøvelse. I&II*. Upublisert magistergradsavhandling i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.

Appendiks

Appendiks 1

Årstall f.Kr.	Sentral - Europa	Sør - Skandinavia	Sør-Skandinavia og Norge
		Becker 1961	Martens 1997
1100			
1000	Ha A	BRA IV	BRA IV
900			
800	Ha B	BRA V	BRA V
700	Ha C		
600	Ha D	BRA VI	BRA VI
500	La Tene A		
400	La Tene B	FR.JA I	Eldre FR.JA
300			
200	La Tene C	FR.JA II	
100	La Tene D	FR.JA III	Yngre FR.JA
0			

Kronologisk inndeling av tidsperioden fra 1100 f.Kr. til Kr.f. Etter Solberg (2000:38).

Appendiks 2

Ytre elementer

Bauta: Avlang og på høykant reist stein. Ansees som grav hvis dette er hovedelementet i anlegget (f.eks. enkeltstående), men brukes også som kant eller sentrumsmarkering i andre anlegg.

Røys: Anlegg som er bygget av flere lag stein med en hvelvet profil.

Haug: Anlegget er bygget opp av både stein og jord eller grus med hvelvet profil.

Flatmarksgrav: Nedskjæring i markoverflaten som kan være markert med en dekkhelle

Steinlegging: En sammenhengende steinpakning eller brolegging av stein som kan være i blandet jord. Består av et til to lag stein og kan være nedgravd i markoverflaten Finnes som regel frittliggende, men kan opptre både inntil jordfast stein eller reist stein.

Steinsetting: Avgrenset område markert av en krets av større steiner (bauta eller rundkamp) plassert med jevne mellomrom.

Indre elementer

Av gravformer forekommer mange ulike typer, men klassifiseringen er ganske skjønnsmessig. Det finnes både kombinasjoner og glidende overganger mellom noen av formene.

Urnegrav: Består av rensede ben uten trekull. Leirkar, organisk materiale, metallkar eller skjoldbule blir gjerne brukt som urne, og kan ligge opp ned, stå på en helle, i et steinsatt kammer, grop eller liknende.

Beinsamling: Rensede brente bein lagt i et visst omfang.

Jordfestegrav: Her legges liket direkte i graven og skjelettet kan finnes igjen dersom bevaringsforholdene er gode.

Brannflak: Konsentrasjon av aske og trekull på markoverflaten. Kan inneholde brente bein og oldsaker. Kan være rester fra selve bålplassen eller større mengder bålmørje brakt til stedet for gravleggelsen. Det avgjørende vil være spor av varmpåvirkning omkring flaket.

Branngrop: Brente ben, trekull og likbålr rester i grop. Herunder: *Urnebranngrop:* Blandingsform. Urne bein, trekull samt rester fra likbål.

Etter Albrechtsen (1954), Cullberg (1973), Nybruget (1978) og Wangen (1999: 88-93).

Appendiks 3

Typen	Østfold	Øst-Norge	Fyn
Ytre gravform			
Flatmarksgrav	I	I	I
Haug/røys (inkl. Tuegraver)	I	I	I
Steinlegning	I	I	
Steinsetning	I	I	
Bauta	I	I	
Sekundærgraver	I	I	I
indre gravform			
Urnegraver	I	I	I
Urnebrannrop	I	I	I
Beinsamling	I	I	I
Jordfestegrav			II
Brannplett			I
Brannflak	II + YBA	I	
Brannrop	I	I	
Oldsaksformene			
Bronsekjele m jernrand (La Téne)		II (Ås, Sande)	II
Stamnos			II
Leirkar m kronologi			I
Fibler	II	II	II
Nåler	I	I	I
Ringer (finger, arm, hals og spiral)	I	I	
Belteutstyr	I	I	
Smykker (hengedobber og perler)	II	II	II
Saks			II
Kniv/sigd	II	II	II
Rakekniv			II
Bryner			II
			II
Vogn			(Langå)
Sverd		II	II
Skjold		II	II
Spydspiss		II	II
Pilspiss			II

Tidfestingen er omarbeidet til Martens (1996) toperiodesystem for førromersk jernalder, og i den forbindelse er Albrechtsens periode II her regnet som eldre og periode III yngre førromersk jernalder. I=Eldre førromersk jernalder, II=Yngre førromersk jernalder

Appendiks 4

GravID	Katalognr.	Gravfelt	Anleggsnr.	Ytre form på grav	Gravskikk	Kjønn	Alder	Kantmarkering	Sentrumsrnr.	Datering	Gjenstand	Antall	Materiale
1	c33801	Gunnarstorp	2	Røys, rund	Beinlag med kull	Kvinne	18-44	kantkjede	nei	e-yRT (B1-C1)	kam	1 frag.	bein
2	c33802	Gunnarstorp	3	Røys, rund	Brannflak	Mann, partering	Adultus (18-44)	Dobbelt kantkjede	nei	yFR/eRT	Leirkar	2(117 skår)	Keramikk
											Beslag?	2	Bronse
3	c33805	Gunnarstorp	5B	Grusblandet røys, rund	Beinsamling med kull	Barn	0-7	jevn avgrenset ytterkant	nei	eRT/yRT	Nål?	1	Bronse
											Ringkjede	7	Bronse
											Fibulabøylefrag.	2	bronse
											Fibulabøyle	1	Bronse
											Frag.	3	bronse
											Glassperle?	1	Glass
											Frag	2	jern
											Stykke	1	Bark
											trelagskam	1 (64 frag)	bein
											Leirkar	9?(113 frag)	Keramikk
											Bryne	3	Lys skifrig bergart
											Ukjent	2 (9 frag)	Jern
4	c33807	Gunnarstorp	8 I	Røys, rund	Beinlag med kull	ukjent	ukjent	ujevnt avgrenset ytterkant	nei	eFR	Leirkar	1	Keramikk
5	c33807	Gunnarstorp	8 II	Røys, rund	Grop med rensede bein	Barn	0-14	Ujevn	Nei	eFR	Leirkar	(119 skår)	Keramikk
6	c33810	Gunnarstorp	12	Steinlegging, rund	Beinlag	Barn	0-14	Kantkjede	2 store stein	yBA-yRT	Leirkar	(106 skår)	Keramikk
											Nål	4 frag	bein
7	c33814 a-c	Gunnarstorp	16	Steinlegging, rund	Urnegrav	Barn II	Infans II: 5-14	Kantkjede	Større steiner	yBA	Leirkar	1 (221 skår)	Keramikk
											Armrings	1 frag	Bronse
8	c33815 a-e	Gunnarstorp	17	Steinlegging, rund	Grop med rensede bein	Kvinne, partering	Adultus: 18-44	Kantkjede	nei	yBA	Leirkar	4? (705 skår)	Keramikk
												1	Bronse
9	c33809 a-b	Gunnarstorp	20	Steinlegging, rund	Urne	Ukjent	10-24	Kantkjede	nei	yBA	Leirkar	(225 skår)	Keramikk
10	c33819	Gunnarstorp	23	Steinlegging, trekantet	Branngrop	Mann & kvinne	35-64&18-44	Kantkjede m hjørnestein	Steinhelle	eFR	Leirkar	? (300 skår)	Keramikk
11	c33885	Gunnarstorp	31	Steinlegging, rund	Branngrop	Kvinne	18-44	Kantkjede	nei	yFR	Leirkar	1 (493 skår)	Keramikk
											Leirkar	? (9 skår)	Keramikk
											Nagle	1	Jern
											Perle	1	Glass, blå
12	c33826 a-e	Gunnarstorp	32	Steinlegging, rund	Brannflak/branngrop	ukjent, mulig dyr	ukjent	Kantkjede	Usikker	yBA	Leirkar	5? (154 skår)	Keramikk
											Smeltedigel	3 frag	Brent leire
											Støpeform	7 frag	Leire
											Sintret leire	2 frag	leire
13	c38951	Gunnarstorp	45	Steinlegging, rund	Brannflak med kullag	Kvinne	35-64	Kantkjede	Større steiner	yRT	Øks	1	Jern
											Ringhodenål	1	Jern
											Ubestemmelig	2 frag	Jern
											Spinnehjul	3 deler	Brent leire
											Leirkar	1 (217 skår)	Keramikk
14	c33890	Gunnarstorp	51	Steinlegging, rund	Grop med rensede bein og kull	Barn	0-14	Kantkjede	Nei	yBA - eFR	Leirkar	? (50 skår)	Keramikk
17	c33838	Gunnarstorp	54	Steinhelle	Branngrop	Kvinne, partering	35-64	Nei	Nei	yBA - eFR	trekull	1 prøve	trekull
18	c33853	Gunnarstorp	60	Steinlegging rund	Beinlag med kull	Kvinne	ukjent	Uregelmessig ytterkant	Åpent felt	yBA - eFR	Leirkar	(961 skår)	Keramikk
19	c33887	Gunnarstorp	70 III	Steinlegging, trekantet	Branngrop	Barn	0-14	Jevnt avgrenset ytterkant	2 steinheller	eFR	Skubbekvern - ant ikke gravgods	1	Bergart, skjørbrent
20	c33887	Gunnarstorp	70 V	Steinlegging, trekantet	Branngrop	Ukjent	ukjent	Jevnt avgrenset ytterkant	2 steinheller	eFR	Leirkarskår	1	Keramikk
											Kniv	1	Grå skifrig bergart
											Slippeplate	1 frag	Rødbrun sandstein
											Krøllnål	1	Jern
											Støpeform	12 frag	Leire
											Knusestein	1	Bergart
21	c 38953	Gunnarstorp	78 I	Steinlegging, rund	Enkelte spredte bein	Ukjent	ukjent	Uklar avgrensning og bauta	Nei	yBA - eFR	Ring	6 frag	bronse
											Trepassring?	1 frag	bronse
											Leirkar	14 skår	keramikk
22	c38953	Gunnarstorp	78 II	Steinlegging, rund	Enkelte spredte bein	Ukjent + dyrebein	ukjent	Uklar avgrensning og bauta	Nei	yBA - eFR	Ring	6 frag	Bronse
											Trepassring?	1	Bonse
											Leirkar	14 skår	Keramikk
23	c33888	Gunnarstorp	79	Steinlegging, rund	Enkelte spredte bein	Ukjent	ukjent	Kantkjede, ujevn	Nei	eFR	Leirkar	1 (220 skår)	Keramikk
											Krøllnål	1	Jern
											Leirkar	11 skår	Keramikk
GravID	Katalognr.	Gravfelt	Anleggsnr.	Ytre form på grav	Gravskikk	Kjønn	Alder	Kantmarkering	Senr.mrk.	Datering	Gjenstand	Antall	Materiale
24	c33894	Gunnarstorp	80	Steinlegging, rund	Grop med rensede bein og kull	Ukjent + dyrebein	18-44	Kantkjede	Steinhelle	eFR	Nål	2	Jern
											Leirkar	14 skår	Keramikk

						bjørnekle						Filligranklase	2 frag	Sølv
												Kuler	4	Sølv
												Kule	1	Bronse
												Leirkar	8 skår	Keramikk
52	c28973	Hunn	19, Stubhøy	Rundhaug	Skjelettgrav, primær	Ukjent	Ukjent	Fotkjede m 4 store stein	Nei	eRT (B2)		Ring	1	Gull
												Sporer	2	Bronse
												Beslag, runde	4	Sølv
												Beslag, båndformede	3	Sølv
												Skjoldbule	1	Jern
												Skjoldhåndtakbeslag	1	Bronse
												Skjoldrandbeslag	1	Bronse
												Lansespiss	1	Jern
												Tveegget sverd	1	Jern
												Drikkehornbeslag	2	Bronse m sølvdekor
53	c21552	Store Dal	2 A og B	Rundhaug	2 Beinsamlinger	2 menn & 1 kvinne	alle adultus: 18-44	Ukjent	Nei	eRT		Udefinert	4 frag	Bronse
												Fibel	4 (1 hel og 3 frag)	Bronse
												Trekarkitt	1	Harpiks
												Nålehode	2	Bronse
												Kam, ornert	1	Bein
												Berlokk	1	Gull
54	c21551	Store Dal	3	Rundhaug	Skjelettbegravelse	Ukjent	Ukjent	Ukjent	Nei	eRT		Fibel	2	Bronse
												Smykkenål	1	Bronse
												Skjoldbule	1	Jern
												Spydspiss	1	Jern
												Remspenne	1	Jern
												Dobbeltbeslag	1	Jern
												Tøystykke	1	Tekstil
												Leirkar	1 frag	Keramikk
												Ubestemt	?	Jern
55	c21581	Store Dal	5	Rundhaug	Skjelettgrav?	Ukjent	Ukjent	Fotkjede m 50 cm avstand	Nei	eRT		Fingerring	1	Gull
												Øse	1	Bronse
												Drikkehornbeslag	2 horn i frag	Bronse og sølv
												Leirkar	1	Keramikk
												Krumkniv	2	Jern
												Ten bøyet til ring	3 frag	Jern
												Klumper	5	Jern
56	c21594	Store Dal	5 A	Rundhaug	Urnegrav	Mann	Adultus: 18-44	Ukjent	Nei	eRT		Leirkar	1	Keramikk
57	c21555	Store Dal	6	Rundhaug	Skjelettbegravelse	Ukjent	Ukjent	Fotkjede	Nei	eRT		Berlokk	1	Gull
												Perler	2	Gull
												Ring	2	Gull
												S-formet hekte	1	Sølv
												Fibel	2	Sølv
												Skål	2	Glass
												Fat	1	Bronse
												Kasserolle	1	Bronse
												Kjele	1 i stykker	Bronse
												Kniv	1	Jern
												Krumkniv	1	Jern
												Jernten, bøyet	1	Jern
GravID	Katalognr.	Gravfelt	Anleggsnr.	Ytre form på grav	Gravskikk	Kjønn	Alder	Kantmarkering	Sentr.mrk.	Datering	Gjenstand	Antall	Materiale	
58	c21547	Store Dal	16 A	Rundhaug	Urnegrav	Mann	adultus:18-44	Ukjent	Toppstein	yFR	Leirkar	2	Keramikk	
59	c21547	Store Dal	16 B	Rundhaug	Urnegrav	Ukjent	Ukjent	Ukjent	Toppstein	yFR	Fibel	2	Bronse	
												Ring m beslag	1	Bronse
												Beslagstykker	4	Bronse
												Stifter	2	Bronse
												Stift	1	Jern
												Trekarkitt	Flere	Harpiks
60	c21595	Store Dal	101	Rundhaug	Beinsamling m kull	kvinne	adultus:18-44	Ukjent	Nei	eRT		Fibel	2	Bronse
												Synål	1	Bronse
												Remspenne	1	Jern
												Ukjent	Frag	Jern
												Trekarkitt	1	Harpiks

61	c21549	Store Dal	103	Rundhaug	Ukjent	Ukjent	Ukjent	Ukjent	Ukjent	eRT	Fibel	3	Bronse
											Spiral	flere stk til fiblene	Bronse
											Hengedop	1	Bronse
											Snellehjul	1	Bein
											Kam	1	Bein
62	c21579	Store Dal	105 A	Rundhaug, overgrav	Brannflak	Mann	Senilis: 50-79	Ukjent	Nei	eRT	Leirkar	2 frag	Keramikk
											Fibel	1	Bronse
											Endebeslag	1	Bronse
											Remendebeslag	1	Bronse
											Beslagstykke	1	Bronse
											Tynt beslagstykke	1	Bronse
											Stykke	1	Bronse
											Ten	1	Bronse
63	c21579	Store Dal	105 B	Rundhaug, undergrav	Røys med skjelettgrav	Ukjent + dyrebein	Ukjent	Ukjent	Nei	eRT	Fibel	1	Bronse
											Krumkniv	1	Jern
											Syl	1	Jern
											Flatt beslag	1	Jern
											Leirkarskår	mange	Keramikk
64	Nei	Opstad	37	Rundhaug, primærgrav	Brannflak	Ukjent	Ukjent	Fotkjede	Nei	eRT - yRT	Kam	1	Bein
											Tre/bark-kr	1	Harpiks
65	Nei	Opstad	38	Rundhaug, primærgrav	Skjelettgrav?	Ukjent	Ukjent	Uregelmessig	Nei	eRT	Krumkniv	1	Jern
											syl/nål	1	Jern
66	Nei	Opstad	38 - 1	Flatmarksgrav	Urnegrav	Ukjent	Ukjent	Nei		eFR	Leirkar	1	Keramikk
67	Nei	Opstad	38 - 2	Flatmarksgrav	Urnegrav	Ukjent	Ukjent			yBA - eFR	Leirkar	1	Keramikk
68	Nei	Opstad	80 - 8	Flatmarksgrav	Branngrup	Ukjent	Ukjent			eFR	Kull		
											Leirkar	noen skår	Keramikk
69	Nei	Opstad	79 - 10	Flatmarksgrav	Urnegrav	Ukjent	Ukjent			yBA - eFR	Leirkar/kopp	1	Keramikk
70	Nei	Opstad	80 - 13	Flatmarksgrav	Branngrup	Ukjent	Ukjent		Bauta	eFR	kull		
											Leirkar	noen skår	Keramikk
71	c20109 (b)	Opstad		Rundhaug		Barn	Infans I: 0-7			eRT - yRT	Leirkar	1	Keramikk
											Ormert	1	bein
											Spinnehjul	1	
											Fragment	1	Bronse
72	c31073 (I)	Opstad	Haug 33	Rundhaug	Sentralgrav, skjelett	ukjent	ukjent	fotkjede		eRT	Leirkar	1 skår	Keramikk
											Beltespenne	1	
73	c31073 (II)	Opstad	Haug 33	Rundhaug	urnegrav			fotkjede		eRT	Kam	1	Bein
											Spinnehjul	1	
											Nål	1	Bein
											Trekar kitt	1	Harpiks
74	c31075	Opstad	Haug 35	Rundhaug	Beinsamling					eRT	Kam	1	Bein
											Bjørneklo	1	Bein
											leirkar	flere små skår	keramikk
75	c29135	Ula	3 (39)	Firkantgrav	Beingrop	Ukjent	Ukjent	Fotkjede m bautaer	Ja	eRT	Fibel	1	Bronse
											Krumkniv	2 deler	Jern
76	c29136	Ula	44	Flatmarksgrav	Urnegrop	Kvinne	Under 35	Steinring	Nei	yFR	Leirkar	1	Keramikk
77	c29137	Ula	45	Flatmarksgrav	Urnegrop	Mann	18-44?	Steinring	Nei	yFR	trekaravsetning	1	Harpiks
											Perle	1	Bronse
78	c29143	Ula	50	Flatmarksgrav	Urnegrop	Kvinne	under 35			yFR	Leirkar	1	Keramikk
GravID	Katalognr.	Gravfelt	Anleggsnr.	Ytre form på grav	Gravskikk	Kjønn	Alder	Kantmarkering	Sentr.mrk.	Datering	Gjenstand	Antall	Materiale
79	c29147	Ula	55	Flatmarksgrav	Urnegrop	Mann	18-44?			yFR	Trekar	1	Harpiks
											Fibel	1 (i flere stykker)	Bronse
80	c29148	Ula	56	Flatmarksgrav	Urnegrop	Mann	18-44			yFR	Trompetnål	1	Bronse
											Fibel?	1	Bronse
											Beltering	1	Jern
											Remfeste	3	Jern
											Hengedobber	2	Jern
											Runde biter	5	Bronse
81	c29464	Ula	60	Flatmarksgrav	Urnegrop	Barn	8-9			yFR	Leirkar	1	Keramikk
82	c29466	Ula	62	Flatmarksgrav	Urnegrop	Barn + dyrebein	Nyfødt			yFR - eRT	Leirkar	1	Keramikk
83	c29469	Ula	65	Flatmarksgrav	Urnegrop	Ukjent	Ukjent			yFR	Leirkar	1	Keramikk
84	c29470	Ula	66	Flatmarksgrav	Branngrup	Mann	over 64			yFR	Sigd	1	Jern
85	c29472	Ula	68	Flatmarksgrav	Urnegrop	Mann	50-79?			yFR	Beltering	1	Jern
											Beltehake/rembesla g	1	Jern

										Trekar	1	Harpik	
86	c29473	Ula	69	Flatmarksgrav	Urnegrop	Kvinne	over 64			yFR	Fibel	2	Bronse
											Trekar	1	Harpiks
87	c29474	Ula	70	Flatmarksgrav	Urnegrop	Mann	under 35			yFR	Sigd	1	Jern
											Trekar	1	Harpiks
88	c29833	Ula	74	Flatmarksgrav	Urnegrop/beingrop	Kvinne	under 35			yFR	Trekar	1	Harpikstetning
											Sigd	1 (2 deler)	Jern
89	c29836	Ula	76	Flatmarksgrav	Urnegrop	Barn	Diebarn			yFR	Leirkar	1	Keramikk
90	c29840	Ula	80	Flatmarksgrav	Urnegrop	Barn	Nyfødt			eRT	Leirkar	1	Keramikk
91	c29841	Ula	81	Flatmarksgrav	Urnegrop	Barn	Spebarn			yFR	Leirkar	1	Keramikk
92	c29844	Ula	84	Flatmarksgrav	Urnegrop	Mann + bjørnetær	50-79			yFR	Leirkar	1	Keramikk
93	c29847	Ula	87	Flatmarksgrav	Urnegrop	Kvinne (Holck)	Juvenis: 10-24			yFR	Trekar	1	Harpikstetning
											Sigd	1	Jern
94	c29853	Ula	92	Flatmarksgrav	Urnegrop	Kvinne	50-79			eRT	Leirkar	1	Keramikk
95	c29854	Ula	93	Flatmarksgrav	Urnegrop	Kvinne	20-30			yFR	Leirkar	1	Keramikk
96	c29857	Ula	97	Flatmarksgrav	Urnegrop	Kvinne	over 50			yFR	Trekar	1	Harpikstetning
											Leirkar	1	Keramikk
											Sigd	2	Jern
97	c29858	Ula	98	Flatmarksgrav	Urnegrop	Ukjent + bjørnetær	over 50			eRT (etter beinnål)	Leirkar	1	Keramikk
											Sigd	2	Jern
											Krumkniv	1	Jern
											Nål	1	Jern
											Nål	1	Bein
											Fragmenter	6	Jern
											Nålehode	1	Bein
98	c29860	Ula	100	Flatmarksgrav	Urnegrop	Mann & kvinne + bjørnetær	over 64, kvinnen-yngre			yFR	Trekar	1	Harpikstetning
											Ring	1	Jern
											Sigdspiss?	1	Jern
											Leirkar	1	Keramikk
99	c33850a-o	Gunnarstorp	52I	Steinlegging	Kullgrop	Mann	Maturus: 35-64	kantkjede	dekkhelle	eFR	Skålgropstein	1	Stein
											leirkar	2? (27 skår)	keramikk
100	c33891	Gunnarstorp	52III	steinlegning	branngrop	Kvinne	Adultus: 18-35	kantkjede	dekkhelle	eFR	Nål	1	bronse
101	c33878b-c	Gunnarstorp	157A	Steinhelle	Kullgrop	Mann	Maturus:35-64	nei	helle	yFR	Kull	30	kull
102	uten nr	Opstad	80-11	Flatmarksgrav	Branngrop	ukjent	ukjent	nei	bauta	yBA	Leirkar	flere skår	keramikk
103	uten nr.	Opstad	80-7	Flatmarksgrav	branngrop	ukjent	ukjent	ukjent	ukjent	yBA	Leirkar	flere skår	keramikk
104	uten nr.	Opstad	80-9	Flatmarksgrav	branngrop/flak	ukjent	ukjent		heller	yBA	kull	?	trekull
105	uten nr.	Opstad	82-14	Flatmarksgrav	branngroap	ukjent	ukjent		grop	yBA	kull	?	trekull
106	uten nr.	Opstad	82-15	Flatmarksgrav	Brannflak/grop	ukjent	ukjent	ukjent	nei	YBA	kull	?	trekull

Sammendrag

I oppgaven problematiseres og diskuteres begravelsesritualer i førromersk jernalder. Perioden er preget av lite funnmateriale, uanselige graver og få spor etter bosetning. Dette har tidligere fremmet tolkninger om krisetid, nedgangsperiode og et egalitært samfunn uten behov for å markere statusforskjeller, og er forfatterens utgangspunkt for å gjøre nye tolkninger av dette materialkomplekset.

Utgangspunktet for studiet er gravfeltene Gunnarstorp, Hunn, Opstad, Store Dal og Ula fra Ytre Østfold, og med disse som eksempel konsentreres diskusjonen om de rituelle aktivitetene rundt døden. Gjennom et fokus på ritualene som handling og uttrykk, og derigjennom som en integrert del av samfunnets sosiale diskurs forsøker forfatteren å finne frem til nye aspekter ved perioden. Samtidig vil en vektlegging av de samfunnsmessige endringene gi ritualene en fortolkningskontekst, og fremme en tilnærming hvor dualiteten mellom handling og struktur vil være fremtredende. Endring og kontinuitet studeres både i gravskikken og på det samfunnsmessige plan, der introduksjonen av jernet parallelliseres med gravfeltenes utvikling.

I oppgaven går det frem at overgangsrundene og spesielt den liminale fasen i døderitualer ser ut til å ha vært en viktig del av samfunnet i førromersk jernalder, fordi forestillinger rundt død og etterliv blir klargjort og videre setter avdøde inn i en ny rolle i samfunnet. I stedet for å fokusere på den ”fattige” enkeltgraven flyttes fokus til helheten der gravplassen sees som et hellig sted som manifesterer og materialiserer de rituelle uttrykkene i landskapet. Det er her ritualene utspilles, og det argumenteres for at stedet har fungert som et kraftsentrum der verdens opprettholdelse sikres gjennom ritualer i tilstander av kaos og antistruktur.

Når det gjelder endring versus kontinuitet, fremgår det at periodeskillet mellom bronsealder og jernalder ikke gjenspeiler et reelt skille i samfunnsutviklingen, og heller ikke i gravskikken. Kontinuitetstrekk er fremtredende i Østfolds gravmateriale fra yngre bronsealder og gjennom førromersk jernalder. Ikke før i romertid kan en entydig endring spores i materialet, gjennom nye former for gravskikk (jordfeste, hauglegging og våpengraver). Dette står i kontrast til periodene yngre bronsealder og førromersk jernalder da branngravskikken hadde vært den enerådende gravform i flere decennier.

